

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „ Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

„Стратегия за развитие на туризма на област Кърджали за периода 2012 – 2015 г.“

Този документ е създаден в рамките на Проект № В2.12.01/20.03.2012 Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“, който се осъществява с финансовата подкрепа на Програмата за ЕТС „Гърция-България 2007-2013“, съфинансиран от ЕФРР и националния бюджет на участващите страни. Цялата отговорност за съдържанието на настоящия документ е на Областна администрация - Кърджали и при никакви обстоятелства то не може да се счита, че този документ отразява официалното становище на Европейския съюз и Договарящия орган.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „ Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

„Стратегия за развитие на туризма на област Кърджали за периода 2012 – 2015 г.“

1. Въведение.....	3
2. Ситуационен анализ	11
2.1. Туристически ресурси	17
2.1.1 Природни ресурси	17
2.1.2 Антропогенни ресурси	37
2.2. Туристическа суперструктура	65
2.2.1. Средства за подслон и места за настаняване.....	66
2.2.2 Заведения за хранене и развлечения.....	69
2.2.3. Съоръжения за спорт и възстановяване.....	71
2.2.4. Културни институти и обекти.....	72
2.2.5. Конферентни зали.....	76
2.3. Обща инфраструктура.....	76
2.3.1 Водоснабдителна инфраструктура.....	76
2.3.2 Транспортна инфраструктура.....	81
2.3.3 Обществен транспорт.....	92
2.3.4 Изводи относно общата инфраструктура	93
2.4. Човешки ресурси	94
2.5. Туристически информационен център	110
2.6. Характеристика на туристите	110
2.6.1. Обем и тенденции в обема на пазара	110
2.6.2. Структура на пазара	113

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

2.6.3.	Финансови измерения на пазара	114
2.7.	Атрактивност на туристическа дестинация област Кърджали ..	115
2.8.	Анализ на туристическия маркетинг микс	116
2.8.1	Туристически продукти	116
2.8.2	Цени на туристическите продукти	125
2.8.3	Дистрибуция на туристическите продукти	126
2.8.4	Комуникация на туристическите продукти	129
2.9.	Тенденции в туризма	133
2.10.	SWOT матрица	136
3.	Стратегическа рамка	143
3.1.	Визия	144
3.2.	Мисия	149
3.3.	Цели и приоритетни области.....	150
3.4.	Очаквани общи резултати	153
3.5.	Целеви пазари	153
3.6.	Индикатори за изпълнение.....	154
4.	План за развитие на туризма	157
5.	График на плана	158
6.	Финансиране.....	159
7.	Изпълнение и мониторинг.....	159

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

1. Въведение

В началото на 21-ви век туризмът е водеща индустрия в много страни и се налага като най-бързо разрастващ се икономически сектор по отношение на валутни приходи и разкриване на нови работни места. Международният туризъм е най-големият източник на приходи от износ и същевременно най-важният фактор в платежните баланси на значителна част от националните икономики в света. Той стимулира инвестициите в инфраструктурата, създава приятелски междукултурни връзки и като цяло допринася за подобряване на условията на живот на местното население. Анализът на българския туризъм показва, че по отношение на конкурентоспособност, качество и разнообразие на услугите и утвърдени дестинации на международния пазар, българският туризъм се намира на средно равнище спрямо развитите туристически държави. Това налага необходимостта от сериозни и реално изпълними стратегически решения за перспективно и устойчиво развитие на българския туризъм.

Настоящата Стратегия за развитие на туризма в област Кърджали представлява стратегически документ, на чиято основа следва да се развива печеливш туристически продукт. Същата е с хоризонт за планиране 2015 г., като се основава на следните основни принципи:

- *реализъм* – В нея трябва да са формулирани реалистични цели, което означава, че те трябва да бъдат съобразени не само с наличния потенциал за развитие, но и с фактори като институционална среда, тенденции в развитието на туристическия бизнес, ниво на подготовка на кадрите, финансова обезпеченост и

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

редица други, които могат да изиграят ролята на задържащи фактори за неговото ефективно усвояване;

- *устойчивост* – В стратегията не бива да се съдържат задачи, мероприятия и конкретни дейности, чието решаване има изолиран кампаниен характер, с краткосрочен и бързо „затихващ“ във времето ефект върху изпълнението на формулираните цели в стратегията;
- *приемственост* – Разработването на стратегия за развитие на туризма не бива да започва „от нулата“ – трябва да се осигури приемственост с наличните документи от подобен тип
- *партньорство* – Стратегията за развитие на туризма трябва да бъде резултат от съвместните усилия на много заинтересовани страни (представители на областната и общинските власти, на туристическия бизнес, на културните институции и на неправителствения сектор).
- *местна идентичност*. Планирането на туристическото развитие трябва да бъде съобразено и обвързано с основните ценности на обществеността в дестинацията, а също така и с особеностите на развитието на туризма в региона.

В *съдържателно отношение*, стратегическият документ включва три основни „ядра“, разкриващи логическата последователност на стратегическото планиране от типа: „диагноза“ → „оценка“ → „прогноза“. В тази връзка, стратегия за развитие на туризма на област Кърджали има следната структура:

- Ситуационен анализ
- SWOT анализ

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- Стратегическа част

Различните аспекти на стратегическото планиране на развитието на туризма и съществуващите подходи към него са предмет на широко обсъждане в нашата и чуждестранна специализирана литература, но като цяло редица въпроси остават все още недоизяснени. Това често предизвиква дискусии, а понякога и нееднозначно тълкуване на понятия и дефиниции от туристическата терминология. Все още недостатъчният практически опит в стратегическото планиране на развитието на туризма прави по-актуални изследванията в тази област на познанието и практиката. Ето защо в хода на работата по настоящата стратегия беше важно да се уточнят възможните подходи към стратегическото планиране на развитието на туризма, да се оцени натрупания опит при реализирането на различни програми и проекти в региона, да се дефинират подходите при разработването и обосноваването на приоритетите и стратегическите цели в развитието на туризма.

Методологическата схема на работата по изготвянето на стратегическия документ се основава на стандартната концептуална рамка на стратегическото планиране и включва следните основни етапи и дейности:

- събиране на необходимата изходна информация
- анализ на информацията
- дефиниране на стратегическа рамка, визия, приоритети и стратегически цели и разработване на план за действие

Анализът на нашия и чуждестранния опит в стратегическото планиране на развитието на туризма дава основание да се открият три основни подхода:

Първият подход се заключава в това, че регионалната и местната политика в

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

някои сектори на икономиката, включително и туризма, често не се провежда индивидуално, а се интегрира в политиката на други сектори на икономиката. В стратегиите и плановете за регионално и местно развитие областите, общините и някои градове включват като част от своите стратегии и плановете/програми за развитието на туризма, за което има редица причини. Първо, туристическите организации са неотменна част от цялостната стопанска и социална система на тези териториални единици. Върху туризма оказва силно влияние състоянието на кредитирането, нивото на развитие на „съседните“ (свързаните с туризма) стопански отрасли, отраслите от обслужващата сфера и др. Второ, развитието на туристическия сектор се нуждае от концентрация на значителни финансови средства и в много от случаите предполага наличието на значителен брой участници както на етапа на формиране на инвестиционния портфейл, на строителството и реконструкцията на МТБ на туризма и инфраструктурата, така и на етапа на функциониране на отделната туристическа организация. Трето, както показва практиката, най-високи резултати за възвращаемост на вложения капитал се постигат при формирането на конкурентоспособен комплексен туристически продукт, което предполага наличието на добре развита съпътстваща инфраструктура и специализация на всички стадии на създаването и реализирането на туристическите услуги.

Вторият подход се базира на това, че за териториите, които се характеризират с висока туристическа привлекателност и с развит туристически сектор, се разработват самостоятелни стратегии за развитие на туризма. Този подход е подходящ в случаите, когато се очаква развитието на туризма да съдейства за динамично и балансирано развитие на

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

административно-териториалните единици, тъй като стратегията (планът) е насочена към главното (в дадения случай към развитие само на туристическия сектор) за повишаване на конкурентно-способността на дадената територия.

Третият подход отчита обстоятелството, че често привлекателните за туристите места се намират на границата или попадат в повече от една административно-териториална единица, което налага необходимостта от тясно взаимодействие и сътрудничество между тях. Такова сътрудничество може да предвижда използването на обща инфраструктура (водоснабдяване, канализация, пътища, телекомуникации и др.). При този подход развитието на туризма предполага координирани действия на местната власт с държавната власт на областно, регионално или национално ниво. Това с особена сила важи за общините и областите с ограничени финансови възможности. Укрепването на такова сътрудничество съществено допринася за развитието на туризма, тъй като общият ефект ще бъде по-висок, отколкото ако всяка отделна община или област се позиционира отделно.

При разработването на настоящия стратегически документ първоначално е извършена оценка на туристическия потенциал (природни и антропогенни туристически ресурси, МТБ на туризма, туристически организации, човешки ресурси и др.), на базата на което са идентифицирани в териториален разрез стратегическите туристически локализации (зони и обекти) в областта. От друга страна е анализирано състоянието на туристическия пазар (туристическо търсене и туристически потоци, капацитет на пазара) и са дефинирани стратегическите пазари на туристически продукти и услуги според тяхната важност за развитието на туризма в областта. Чрез

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

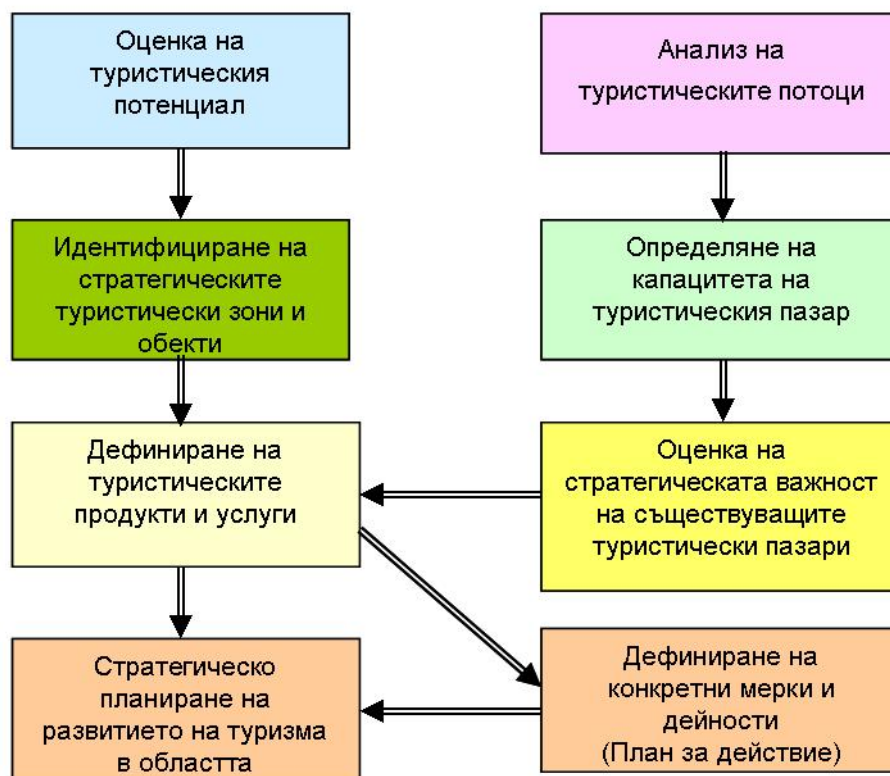
Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

анализа на туристическите потоци могат да бъдат изучени потенциалните потребители на туристическите услуги, които се предлагат в дадената туристическа локализация, а като се отчита целта на туристическите посещения - откъде се генерират туристическите потоци, а също и достъпността и привлекателността на туристическата локализация, може да се дефинират и стратегическите сегменти на туристическия пазар и да се определи неговия капацитет. На тази основа е определен обхватът на туристическите продукти и услуги за всяка стратегически важна туристическа локализация в областта. На основата на тези аналитично-оценъчни процедури по-нататък е разработена стратегията за развитие на туризма в областта и планът за действие към нея.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Фиг. 1 Аналитично-оценъчни процедури през отделните етапи от разработването на стратегията за развитие на туризма в област Кърджали"

Едно от важните сравнителни предимства на тази територия е наличието на значителен, но все още недостатъчно усвоен природен туристически потенциал и изключително богато културно-историческо наследство, които са съществени предпоставки и ресурси за развитието на устойчив туризъм. За да се идентифицира и утвърди тази територия като перспективна туристическа дестинация, са необходими задълбочени изследвания на туристическия и

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

инвестиционния ѝ потенциал, научно-обосновано стратегическо планиране и устройство на територията, ефективен маркетинг, подходяща реклама и др. Туристическите обекти и дейности в района биха могли да привлекат туристически интерес и значими целеви инвестиции от България и ЕС, ако те са тясно обвързани с принципите на устойчивото развитие, ако са аналитично и информационно обосновани и ако са разработени конкурентоспособни и атрактивни туристически услуги.

Приемането на България в ЕС през 2007 г, създава благоприятни възможности за справяне със социално-икономически проблеми в област Кърджали. В това отношение важна роля се пада на туризма. В този смисъл осъществяването на настоящият стратегически документ може да даде допълнителни локални импулси за цялостното развитие на областта.

Другите преки и косвени ползи от реализирането на проекта са свързани с:

- Увеличаването на приноса на туризма за регионалната икономика на областта;
- Разпространяването на икономическите ползи от развитието на успешни и устойчиви практики в туристическия сектор;
- Предлагането на разнообразни услуги за туристите и включването на неизползвания туристически потенциал за развитието на културни и исторически ценности.

Конкретните проблеми, които ще бъдат решени с настоящата Стратегия са свързани с:

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- Извършена детайлна инвентаризация, систематизация, анализ и оценка на рекреационния потенциал на областта;
- Разработването на концептуална рамка, определяща координираното развитие на устойчивия туризъм на базата на стратегическо планиране;
- Предоставянето на всички заинтересовани страни и структури на гражданското общество (местни и регионални власти, потенциални инвеститори, представители на местния бизнес, НПО, медии и др.) на информация относно възможностите за развитие на устойчив туризъм в целевия регион, вкл. чрез достъп до нея в интернет-среда;
- Необходимостта от диверсификация и подобряване на туристическото предлагане на базата на разработването и популяризирането на областен туристически продукт.
- Създаване на възможности за интензифициране на икономическото развитие и подобряване на живота на местните общности в региона чрез рационално използване и опазване на туристическия му потенциал и ефективно партньорство.

Основания за разработването на стратегията

Нуждата от разработването на настоящата Областна стратегия е продиктувана от следните основни причини:

- Необходимо е концентрирането и координирането на усилията на регионалните и местни власти и останалите заинтересовани страни в областта в приоритетни туристически направления, които да гарантират ефективността и просперитета на бранша;

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- Основните стратегически документи, разработени вследствие на Закона за регионално развитие, изискват развитие на идеите залегнали в тях в определени целеви направления и настоящата Стратегия се явява именно такъв документ;
- Сравнителните предимства на областта и възможностите, които тя предлага за развитието на успешен и печеливш туризъм трябва да се позиционират успешно на вътрешния и международния туристически пазар;
- България е вече пълноправен член на ЕС, което отваря значителни възможности за достъп до ресурси както за извършването на публични инвестиции, така и за финансиране на частни и публично-частни комерсиални инициативи. За да се постигне това, обаче са необходими специфични инструменти изразяващи се в стратегии, планове, програми и проекти;
- Нуждата от документ, който да постави в една координатна система идеите, усилията и действията на държавната и местна власт, частния туристически сектор и неправителствените организации във формирането на общ, разпознаваем и успешен регионален туристически продукт.

Стратегията е динамичен и отворен документ. Тя ще бъде периодично допълвана и актуализирана, съобразно и вследствие от настъпилите промени в приоритетите на областта, в националното законодателството и други фактори с местно стратегическо значение.

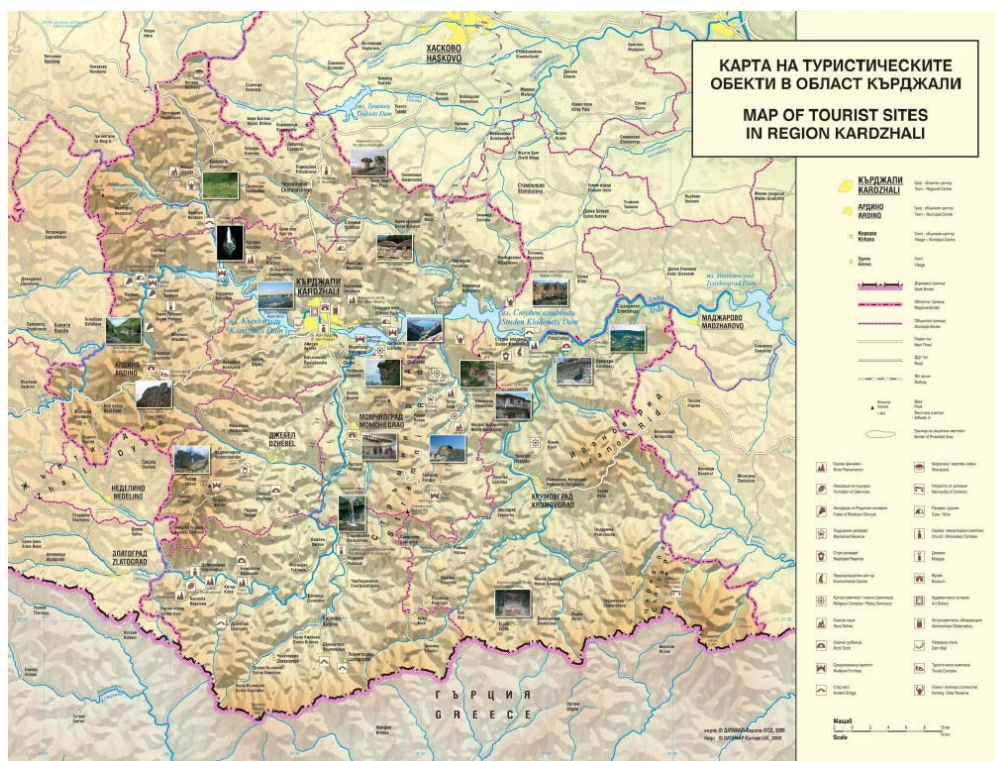
2. Ситуационен анализ

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/ITI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Област Кърджали заема 3 209,1 кв. км. площ в югоизточната част на Република България, което представлява 2,9 % от територията на страната. Намира се в Южен централен район за планиране /BG 42 - KRZ/. Тя граничи на запад със Смолянска област, на север с Хасковска и Пловдивска области, на юг и югоизток с държавната граница на страната с Република Гърция. В административно-териториалните граници на област Кърджали са включени седем общини - Ардино, Джебел, Кирково, Крумовград, Кърджали,

Момчилград и Черноочене.

Дължината на общата граница на област Кърджали с Република Гърция е около 90 км. Граничното ѝ положение е благоприятно от гледна точка на възможностите за нейното развитие. Преди всичко това местоположение обуславя значителния потенциал на областта за осъществяване на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

трансгранично сътрудничество. От друга страна перспективите за развитие на областта са свързани в много голяма степен с възможностите за интегриране на Област Кърджали със съседните области и със създаването на предпоставки за общо използване на ресурси и потенциали за развитие. Дължината на републиканската пътна мрежа на територията на област Кърджали към 31.12.2010 г. е 620,5 км и се управлява от Областно пътно управление - Кърджали -специализирано звено на Агенция „Пътна инфраструктура“.

През територията на област Кърджали преминава Общоевропейски транспортен коридор (ОЕТК) № 9 Хелзинки - Санкт Петербург - Москва /Псков - Киев - Любашевка - Кишинев - Букурещ - Русе - Димитровград - проход Маказа - Александрополис. Превеждането на международните потоци между Румъния, България и Гърция се извършва най-често посредством ГКПП "Капитан Петко войвода" (област Хасково) и ГКПП "Капитан Андреево" (област Хасково), тъй като участъкът Хасково - Кърджали -Подкова - проход Маказа все още не функционира поради отсъствие на ГКПП-Маказа. Отсъствието на ГКПП по някои от коридорите, какъвто е ОЕТК № 9, пречат на функционирането им като международни, т.е. явява се "прекъсване" на ОЕТК. Изграждането на ГКПП-Маказа, както и реконструкцията и модернизацията на съставната инфраструктура на ОЕТК № 9 ще утвърдят това направление в посока север-юг като конкурентно трасе през българската територия за връзка между Балтийско и Северно море, ще възобнови преноса на хора и товари по оста Русия, Румъния, България - Гърция и региона на Егейско море. Превеждането на ОЕТК № 9 през южната ни граница в най-голяма степен ще повлияе на регионалното развитие в Южния централен район за планиране, в т. ч. и най-вече на Област Кърджали. Чрез отваряне на ГКПП-Маказа ще се

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

насърчи сътрудничеството между двата гранични региона, разстоянието между Кърджали и Комотини ще бъде значително намалено (съответно 228 км и 112 км).

Разстоянието от областния център гр. Кърджали до най-близкото действащо летище (Пловдив) е 100 км. Най-близкото морско пристанище в Бургас се намира на 255 км.

Най-близкия ГКПП с Република Турция е ГКПП "Капитан Андреево" (област Хасково), който се намира на 130 км от гр. Кърджали. Близки ГКПП с Република Гърция са ГКПП „Златоград-Ксанти“ (област Смолян), ГКПП "Капитан Петко войвода" (област Хасково) и ГКПП „Ивайловград-Кипринос" (област Хасково), които са съответно на 90 км, 110 км и 115 км.

Област Кърджали заема по-голямата част от Източните Родопи. Релефът на областта е преобладаващо планински и полупланински. Най-високите точки в областта са връх Вейката (1463 м) в южната част, а в западната част - връх Алада (1241 м) и връх Чиляка (1450 м). Теренът на областта се прорязва от горното и средно течение на река Арда, заедно с нейните притоци р. Върбица, р. Крумовица и р. Перперек. По долините на тези реки се намират най-плодородните земи и най-големите селища. По поречията на река Арда е разположен град Кърджали, на река Върбица - град Момчилград, а на река Крумовица - град Крумовград.

Според географското райониране на Република България Област Кърджали се намира в Източнородопския подрайон на Южна България. Тази област обхваща нископланинския хълмист релеф по средното течение на река Арда. Средната надморска височина е 329 м.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

От характера на атмосферния пренос и трансформацията на въздушните маси върху повърхнината на релефа се обуславя формирането на преходноконтиненталния и преходносредиземноморския климат. Средната годишна температура е около 12-13⁰С, като годишните валежи са в рамките на 700-800 mm. Зимите са сравнително меки, като дните със задържане на снежна покривка на 39. Лятото е продължително и горещо като максималните температури достигат до 39-40⁰С.

В климатично отношение Областта попада в Южнобългарската климатична област и по-точно в Източно-родопския климатичен район, повлиян от топлото Средиземноморско влияние. Зимата е сравнително мека. Минимални температури през зимните месеци са сравнително високи.

Лятото е слънчево и горещо, като максималните температури достигат до 40 градуса.

Средната зимна температура е около 0 градуса по Целзий, а през лятото - 24 градуса. Средната годишна температура се движи в границите 12-14 градуса. Годишната температурна сума е около 4 000 градуса.

През есенно-зимния период под влияние на средиземноморските циклони падат едни от най-големите валежи. Наблюдават се два максимума: зимен - ноември, декември, януари; пролетен - май, юни, юли и един минимум – август, септември. Поради южното положение на областта голяма част от зимните валежи падат във вид на дъжд или дъжд и сняг.

Много слаби са валежите /едни от най-слабите в цялата страна/ в края на лятото и пролетта. Тези периоди съвпадат с критичните периоди от развитието на пролетните култури по отношение на влагата, поради което за повечето от тях климатичните условия са слабо подходящи и неподходящи.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „ Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Климатът в област Кърджали като цяло е мек и влажен, силно повлиян от близостта до Средиземно море. Средните зимни температури са около 0 С°, а през лятото не 24 С°. Каскада "Арда" Тя включва три големи язовира: *Кърджали*, *Студен кладенец* и *Ивайловград* с едноименни подязовирни централи. Като цяло каскадата използва води, формирани на територия от водосборния басейн на река Арда. Средната надморска височина на водосбора е 643 м. Общият завирен обем на язовирите е $1210 \cdot 10^6$ м³. Основното предназначение на този воден обем е изглаждане на силно изразените годишни и вътрешногодишни колебания на речния отток и да гарантира определено водоподаване към консуматорите - главно водноелектрическите централи. Язовир "Студен кладенец" е изграден първи и заема средно, възлово място в каскадата. В него е съсредоточен 40,4% от общия обем на язовирите. Язовир "Кърджали" е най-горното стъпало на каскадата и е с най-голям обем (44,0 % от общия за каскадата). Той има компенсаторно значение за каскадата - задържа водите през периода на пълноводието, когато собственият приток на по-долните стъпала е достатъчен за работата на централите и допълва притока към тях през останалите периоди от годината. Язовир "Ивайловград" (извън територията на Област Кърджали) е най-долното стъпало на каскадата. Той е с най-малък обем (15,6% от общия за каскадата). Неговият режим на пълнене и изпразване е неразривно свързан с работата на горните две стъпала. Язовирът изпълнява по-скоро ролята на бент за създаване на пад и в по-малка степен служи за сезонно изравняване на допълнителния приток под двата по-големи язовира. Общият завирен обем на язовирите от каскадата е $1210 \cdot 10^6$ м³ и представлява 15,7 % от общо завирените обеми в страната. Каскада „ Горна Арда " Хидроенергийна компания „Горна Арда" е създадена през 1999 г. след междуправителствена

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

спогодба между България и Турция от НЕК ЕАД и турската „Джейлан холдинг“, заменена по-късно от Джейлан груп Иншаат Санаи Ятъръм вe Туризмъ А.С. Проектът на каскадата предвижда изграждането на водоелектрическа генерираща мощност до 170 MW по течението на река Арда. Преобладаващият почвен тип в Област Кърджали са канелените горски почви - силно излужени и слабо оподзолени. Срещат се също в по-малки концентрации кафяви горски почви, рендзини (хумосно-карбонатни), алувиални, канелено-подзолисти, делувиални и в незначителен размер други почвени типове. Най-плодородните почви са по долините на р. Арда и нейните притоци и в северните части на областта на границата с Хасковска област. В област Кърджали се пресичат две фитогеографски зони - средноевропейската и средиземноморската, както и две зоогеографски зони - северната и средиземноморската. Тези условия са причина за изключително богато разнообразие. Срещат се редки и изчезващи видове, включени в Червената книга на България, ендемити и реликти, и голямо разнообразие от ценни лечебни растения. Най-интересни от природозащитна гледна точка са грабливите птици - белоглав, черен и египетски лешояд, царски орел, белоопашат мишелов, скален орел, малък орел, и др., - основна причина за обявяване на защитените зони в общината. Интерес представляват и двата вида сухоземни костенурки, колониите на прилепи, находищата на редки видове рептилии като змията червейница, на венерин косъм, на няколко вида орхидеи и др. Основни дървесни видове за региона са зимен дъб, бук, черен бор, бял бор, бреза, летен дъб, цер и др. Основни представители на животинската фауна са сърна, дива свиня, вълк, чакал, лисица, заек, киклик и др. Към момента, на територията на област Кърджали има обявени съгласно Закона за защитените

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

територии (ЗТ) общо 39 ЗТ в т.ч.: 1 резерват (Р) (резерват „Вълчи дол“ – с площ 774,7 ха), 3 бр. поддържани резервати (ПР) (поддържан резерват "Казълчърпъ" - 170 ха площ, поддържан резерват "Боровец" - 35,9 ха, поддържан резерват "Чамлъка" -5,4 ха и резерват "Вълчи дол" - 774,7 ха), 10 бр. защитени местности (ЗМ) и 25 бр. природни забележителности (ПЗ). В резултат на разнообразни геологически процеси и сложното геоложко минало на Източните Родопи, в област Кърджали съществуват интересни скални образувания: Вкаменената сватба, Каменните гъби, Скален прозорец, Вкаменената гора, скалите на Устра, Гъбата, Лъвът, както и Хладилната пещера и шестте пещери. На територията община Момчилград, Крумовград и Кърджали в съседство с язовир "Студен кладенец" се намира Държавно дивечовъдно стопанство, което е най-голямото на територията на България. На територията на община Черноочене се намира резерват "Женда", който се стопанисва от държавна дивечовъдна станция с.Женда, където живеят популации от европейски муфлон, сърна, дива свиня, елен лопатар, благороден елен и тракийски кеклик. Резерватът е разположен върху площ от 5 258 хектара и предлага идеални условия за ловен туризъм. Разнообразието в релефа на областта, в съчетание с почвено-климатичните условия са добра предпоставка за развитието на редица стопански дейности - селско стопанство, хранително - вкусова промишленост и други. Климатичните условия и натрупания производствен опит създават отлични предпоставки за бъдещо развитие както на традиционното тютюнопроизводство, така и за увеличаване дела на обработваемите площи с лозови и овощни насаждения като орехоплодните (орех, бадем, лешник и др.), както и костилковите овощни видове (кайсия, череша, вишня). Съществуват и благоприятни условия за развитието на южните култури (смокини, нар, райска ябълка). Тук виреят и

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

редките овощни видове арония и актинидия. Интерес за района представлява отглеждането на ягода, малина и капина, немско и френско грозде и шипка.

2.1. Туристически ресурси

2.1.1 Природни ресурси

Област Кърджали е изключително богата на природни ресурси, разположени на територията на всичките седем общини и обхващащи резервати, множество защитени местности с находища на редица редки и изчезващи растителни и животински видове, природни забележителности и скални феномени. Те са разположени по общини, както следва:

Община Ардино

Находища на родопски силивряк

Находище на родопски силивряк, защитена територия обявена за природна забележителност. Растението е включено в Червената книга на България. Научното име на силивряка е Хаберлеа родопензис (*Haberlea rhodopensis*). Така е наречен от своя откривател – унгарския ботаник Емерих Фривалдски. Родовото име на учения-ботаник е Хаберле, а видовото – в чест на планината Родоп, където е открито за първи път. По тази причина го наричат още и Родопка.

Силиврякът е реликтен вид, датиращ от края на терциера. Днес се среща само в България и малко в Северна Гърция, поради което е обявен за балкански ендемит. Най-важна е способността му при неблагоприятни условия да

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

преминава в анабиоза (мнима смърт), да престоява дълго време в това състояние и при наличие на подходящи условия отново да се съживява. Силиврякът може да престои изсъхнал в продължение на 31 месеца и поставен при подходящи условия да възстанови жизнените си функции. Тази негова особеност и до днес остава загадка за учените. Според една от легендите за митичният певец от древността Орфей, след като разгневените вакханки разкъсали тялото му, там където капките кръв докосвали земята, мигом се появявало чудно красиво цвете с бледолилав цвят, известно днес като Орфеево цвете (родопски силивряк). Цветето е изобразено като елемент в една от персонафикациите на Родопа планина, предадена върху монети, сечени от управата на античния град Филипопол по времето на римския император Антоний Пий (138-161г.). Върху една от монетите Родопа е представена като жена, седяща на скала, с коса, завързана във вид на кок. Във дясната ръка, протегнатата напред, държи родопското цвете, а лявата подпират на урна, от която изтича вода.

Хладилната пещера

Обявена за защитен обект.

Входът на пещерата е край десния бряг на р. Малка Арда (Давидковска река), малко преди вливането в р. Арда. Тя е сводообразна, едноталерийна пещера, с дължина по оста 5-6м. Има висока влажност през цялата година. Температурата вътре е постоянна без оглед на сезона 3-4°C, което се дължи на множеството фини пукнатини и близостта на водата.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Община Джебел

Езерата край с. Лебед

Природна забележителност. В района на с. Лебед преди много години в резултат на разместване на земните пластове са се формирали две естествени тектонски езера с растящи в тях естествени диви лилии. Мястото е красиво, в близост има борова гора, а на около 500 м е подходът към средновековната крепост на Устра.

Резерват „Чамлъка”

Категория поддържан резерват. Това е най-малкият поддържан резерват в област Кърджали. Площта му е 30 дка. Изложението му е североизточно, с малък наклон от 10°. Надморската височина е 450 м., а основната скала – пясъчник. Почвата е канелена горска, дълбока и свежа. „Чамлъка” е черноборов горски резерват. Освен него в насажденията има доста зимен дъб и малко благуни. На места зимният дъб е доста висок и образува втори етаж, но в по-голямата си част е в подлеса. В подлеса растат още дрян, шипка, хвойна, зановец, смрадлика. Резерватът има обособена буферна зона, в която има подраст от черен бор от самопосев. Черноборовите дървета са много жизнени, плодоносят нормално и дават жизнени семена. За съжаление, буферната зона не може повече да се разшири, тъй като наоколо са обработваеми земи и селища. В резервата не са извършвани специални проучвания. Няма подробни данни нито за растителността, нито за животинския свят. Към момента на обявяване на „Чамлъка” за резерват през 1956г., средната възраст на борвите дървета е била 56 години, като най-старите

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

са били на 120 години. Средната височина е била 16 м., а дебелината – 22 см. в диаметър.

Скални образувания „Калето“

Природна забележителност; обявени за защитен обект, с площ от 224 дка.

Скалните образувания са изградени от красиви сиви и виолетовосиви риолити. Това са огромни скални зъбери с различна форма: призматични, стъпаловидни, конусовидни. Височината им е от 5 до 15 и повече метра. Изграждат различни и оригинални композиции. В близката територия има редица интересни растителни видове. Непосредствено зад скалните феномени на върха и по северните му склонове се намира единственото за района находище на двете високопланински растения - дряновица (*Cotoneaster intergerimus*) и ирга (*Amelanchier ovalis*) от сем. Розови. Пак там, в пукнатините на скалите, е второто за страната находище на редкия растителен вид бяло лерхенфелдианово плюскавиче (*Silene lerchenfeldiana*) от сем. Карамфилови. Това е растение, което обикновено се среща над 2 хил. метра надморска височина, а връх Устра е висок 1015 м. Открити са и други редки за флората на България видове и голямо находище на ценната билка златна пръчица (*Solidago virga aurea*).

Счупената планина

Природна забележителност. Интересен геоложки феномен, формиран в края на XIX век. Представлява висок, прекъснат през средата хълм, вляво от пътя за с. Воденичарско, малко преди началото на резерват "Чамлъка". Лявата част на хълма е отместена и потънала спрямо дясната на разстояние около 600 м.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Разликата във височината е около 80 м. Счупването е резултат от тектонско отместване. Това е вид огромно свлачище, активирано в резултат от незапомнени валежи. Хълмът е изграден от силно напукани скали (перлит и риолит), а под тях има водонепропускливи мергели и глини. В резултат на валежите и проникналата в дълбочина вода, горестоящите скали са се приплъзнали в посока на близката рекичка и по този начин е станало отцепването на планината. Отместването е било придружено със силен пукот и огнени отблясъци, за което споменът в близките села се предава от поколение на поколение. Това се дължи на високата температура, която се развива при силното триене на пластове. Местните хора разказват, че тя се появява около 1900 г. Посреднощ, докато навън бушува буря, страшен гръм разтърсва с. Казаците, намиращо се в непосредствена близост до планината. В резултат на изместването на пластове част от селото се оказва на върха на планината.

Община Кирково

Връх „Вейката“

Природна забележителност с местно значение. Това е най-високият връх в рида Гюмюрджински снежник, на територията на страната. Висок е 1463 метра. В географско отношение е най-южната точка на България. Защитената местност „Вейката“ представлява планински район покрит с мезофилни гори, включващи застрашените естествени хабитати. Има букови и смесени гори на възраст над 100 г., но могат да се видят и такива на по 300-500 г. Тук се срещат 11 вида растения и 5 вида животни от Червената книга на България, като особено ценни са горите от планинските явори, с подлес от вечнозелените тис и джел.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Специален интерес представлява родопския крем /балкански ендемит/. Гледката от върха е неопишуема. От там при ясно време се вижда голяма част от съседна Гърция, Бяло море, Портолагос и др. Гледката е впечатляваща, минава се през девствени букови и смесени гори. Обектът е много подходящ за туризъм.

Гъбата и Костенурките

Природна забележителност с местно значение. Една пешеходна разходка край река Върбица между селата Бенковски и Фотиново, община Кирково, ще ви отведе в чуден свят. Там ще намерите интересни скални образувания и ниши. На около километър от село Бенковски природата като скулптор е изваяла чудно скално творение - гъба подобна на огромна "пърхутка". Тя е "израснала" самотна на ръба на склона. Висока е около 2м, диаметърът ѝ е около 3м. Цветът ѝ е кафяв, горната повърхност - сплесната, краищата ѝ заоблена, "пънчето" - късо и стесняващо се надолу, също като истинска "пърхутка". Изваяна е от среднозърнести пясъчници с палеогенска възраст (65-25млн. г.). "Гъбата" е по-малко известна, поради отдалечеността си, но със своята великолепна и реалистична форма буди възхищение у тези, които я видят. Защитената площ е 0,2 дка. Край с. Фотиново, близо до крайпътната автобусна спирка се вижда странно съоръжение, което никъде няма паралел. Поредица от изкуствено издълбани, свързани помежду си улеи, които ограждат овални, огладени скални издатини с правилна форма. Погледнати отгоре приличат на костенурки. Може би заради тази прилика са кръстени така.

„Гюмюрджински снежник“

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Защитената местност „Гюмюрджински снежник“ - защитена територия; туристическа хижа „Хвойнова поляна“. Районът заема площ от 1926,4 ха. В местността попадат землищата на селата Горно и Долно Къпиново, Чакаларово, Шумнатица и Кремен от община Кирково. Горно Къпиново е главната изходна точка за входа на защитената територия в местността „Хвойнова поляна“, откъдето тръгват седем маркирани екопътеки до най-атраktivните къччета на „Гюмюрджинския снежник“. Представлява най-значимата туристическа атракция в общината. На юг достига до държавната ни граница с Гърция, като обхваща района на вр. Вейката (1463 м), най-южната точка на България – част от рида Гюмюрджински снежник.

Природата в местността е добре съхранена. Съществуват големи участъци, в които има остатъци от така наречената Силва магна булгарикум (Великата българска гора), впечатлила много пътешественици в далечното минало. Запазени са първични яворови, букови и буково-елови гори на възраст над 150 години. Много от екземплярите надхвърлят 300, дори 400 години, а има и единични дървета, които вероятно са много по-стари. На територията са установени 62 дървесни и храстови вида. В Червената книга на България са включени 11 растителни вида. Някои от тях са родопски крем (балкански ендемит, единствено находище за Източните Родопи), казашка хвойна, тис, планински явор, бук и др. Фауната е по-слабо проучена. Установени са скален орел, малък ястреб, осояд, черен кълвач, малък ястреб, мечка и др.

„Дамла кая“ – Капещия камък

В близост до куполната гробница (Пунар кая) край с. Старейшино (на около 300 м от нея), срещу течението на източното дере има култов комплекс от

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № B2.12.01/20.03.2012

неголям водопад, каменно провирало и капеща по скалите вода. Сред хората от района този комплекс е известен като "Дамла кая". Комплексът се състои от три обекта, които се посещават последователно. Най-напред се посещава капището, където се измива лицето (очите) три пъти. След това се минава през каменното провирало (също 3 пъти) и се оставят монети за дар. Накрая се отива до водопада, където се извършва цялостно обмиване на тялото. По околните дървета и храсти се оставят дрехи, като се изричат следните думи (или сходни, със същия смисъл): „Моите болести да ме напуснат и тук да останат, да не видя повече лицето на болестта.“ Мястото се посещава целогодишно, но се вярва, че водата е най-лековита по Гергьовден - на 6 май. Смята се, че колкото по-далеко от родния дом оставиш болестта, толкова по-трудно тя ще те намери отново.

Лъвът край с. Бенковски

Намира се северозападно от с. Бенковски, в посока с. Китна, вляво, преди моста над р. Върбица. Най-добре се забелязва от самия мост (или в неговия край), като се погледне в обратна на движението посока. Пред фигурата има метален бункер. Това е скална форма, която в резултат на външните земни сили – вода, слънце и вятър, е придобила причудлива форма, наподобява полегал лъв (лъвица). Изваяна е в едрозърнест пясъчник. Обявена е за защитен обект.

Извори „Баничките“ край с. Кирково

Близо до моста на малката река Солуцка (някои я наричат Кирковска река), на около 150 м по течението се намира живописно място, наречено “Баничките”. От двете страни бреговете са обрали с вековни дървета – елша. Намира се непосредствено край с. Кирково, в местността „Кукуля”. Няколко изворчета

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

бликат покрай малка рекичка, идваща от с. Лозенградци. С водата от няколко изворчетата са изградени три-четири малки чешмички. Местните хора са убедени в лечебните свойства на тази вода. Тя е включена в лечебната народна практика. Най-често водата се ползва за лечение на бъбречно и стомашно-чревни заболявания. Близо до изворчетата.

Пещери край с. Кремен

В района на с. Кремен са регистрирани няколко пещери с различна големина. По-големите са Златната яма, Безименна, Кременска, Водната яма, Кутлената яма, Малката цепка. Те са сравнително плитки (до 170 м), формирани в мраморизирани варовици. Интересното при тях е пещерната фауна. Регистрирани са прилепи, стоножки, скорпион. В едната (Водната яма) има малко езерце, в което се забелязват дребни рибки. В Златната яма има видими следи от минал живот. Има интересни пещерни образувания - драперии, сталактити, дендрити.

Природна забележителност „Слонът“

Оригинална форма на изветряне, изваяна в пясъчници. Удивително напомня фигурата на слон, особено ако се погледне от изток. "Хоботът" оформя сводообразна дупка, използвана от местните хора като лечебно провирало. Местните хора смятат, че мястото е свещено и високоенергийно и идват за да оставят дреха, която да им помогне да оздравеят. Затова по околните борови дървета могат да се видят окачени конци, парцалчета, части от дрехи. Целият район е осеян с интересни форми на изветряне, формирани сред пясъчници с интересна слоистост.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Община Крумовград

Абразивни кладенци

Скалите по поречието на реката са застинала лава от активната вулканична дейност в района преди милиони години. Част от вулканичните кратери са частично разрушени от водите на реката. Край с.Студен Кладенец, в близост до язовирната стена, са формирани големи минерални жили с кварцови и халцедонови включения. Отломки от тях, понесени от бързата вода, при среща със скалите придобиват въртеливо движение, като стържат от упор скалите и постепенно започват да ги оформят. Оформя се вдлъбнатина, която с течение на годините става все по-голяма. Така са се появили големи дупки в скалите, които в геологията се наричат "абразивни кладенци" т.е. образувани от стържещото действие на по-твърди скали. Те са с различна големина – от съвсем малки с диаметър 20 см. и дълбочина 10 см., до огромни – с диаметър 7-8 м. и дълбочина 10-15 м. Кладенците се намират в коритото на реката и са много удобни укрития за зимуващите в ждрелото риби. Тук се срещат и най-различни влечуги и земноводни. „Абразивните кладенци“ в пролома „Шейтан“ са уникални поради това, че като начин на образуване, количество и габарити се срещат рядко.

Орнитологично важно място Бяла река

Защитена местност Бяла река, обявен за орнитологично важно място по категории А1, А3, В2, С1, С6 (А1 - Места за световно застрашени видове, А3 - Места за биомно отграничени групи видове, В2 - Места за видове с неблагоприятен природозащитен статус в Европа, С1 - Места за световно

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

застрашени видове от подрегионално значение ЕС, С6 - Застрашени видове на ниво Европейски съюз). Площта на мястото е 44623,98 ха. и обхваща водосбора на Бяла река в най-югоизточната част на Източните Родопи, непосредствено до държавната граница с Гърция. То включва долината на Бяла река и заобикалящите я планински хълмове от село Черничево на запад до мястото, където реката пресича държавната граница на изток. Растителността в района е твърде разнообразна и подложена на силно средиземноморско влияние. Поради слабата населеност и граничния режим тук са се запазили гори от мизийски бук /*Fagus sylvatica* L. subsp. *moesiaca*/ и гори от горун /*Quercus dalechampii*/. Широко разпространение имат и смесените дъбови гори от горун, виргилиев дъб /*Quercus virgiliana*/, благун /*Quercus frainetto*/ и космат дъб /*Quercus pubescens*/, на места примесени с келяв габър /*Carpinus orientalis*/. Добре застъпени в района са ксеротермните храсталачни съобщества от средиземноморски тип със значително видово разнообразие. Реката е сравнително пълноводна и водите ѝ не са замърсени. В района на Бяла река са установени 167 вида птици, от които 33 са включени в Червената книга на България (1985). От срещаните се видове 67 са от европейско природозащитно значение (SPEC) (BirdLife International, 2004). Като световно застрашени в категория SPEC1 са включени 2 вида, а като застрашени в Европа съответно в категория SPEC2 - 22 вида, в SPEC3 - 43 вида. Бяла река е място от световно значение, като представителен район за Средиземноморския биом. Тук се срещат 5 от установените за страната 9 биомно ограничени вида, характерни за този биом. Бяла река осигурява подходящи местообитания за 51 вида, включени в приложение 2 на Закона за биологичното разнообразие, за които се изискват специални мерки за защита. Четирдесет и шест от тях са

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

вписани също в приложение I на Директива 79/409 на ЕС и повече от половината от тях имат значителни гнездови популации тук. Районът е постоянно място за почивка и хранене на черни лешояди /*Aegypius monachus*/. Бяла река е едно от най-важните в страната места от значение за Европейския съюз за опазването на черния лешояд, както и за гнездящите тук черен щъркел /*Ciconia nigra*/ и др. Горската чучулига /*Lullula arborea*/ е представена в Бяла река със значима на европейско ниво гнездова популация. Около 4% от територията на Бяла река е под законова защита съгласно националното природозащитно законодателство. Защитена местност "Мендрите на Бяла река" е обявена за опазване на застрашени видове птици, включително египетски лешояд и скален орел, както и за опазване на крайречни местообитания. През 1998 г. голяма част от територията на Бяла река е обявена за КОРИНЕ място, поради европейското и значение за опазването на редки и застрашени местообитания, растения и животни, включително птици. През 1997 г. територията е обявена от BirdLife International за Орнитологично важно място.

Връх Ветрен

На много карти връхът е отбелязан като връх Ветрен, но местните хора го знаят като Коджаеле /Големият връх/. Висок е 1266 м. Наблизо има местност наречена Курбанлъкат, където са били изклани 40 девойки. В подножието на връх Ветрен има чешма и беседка, а на самия връх, на територията на РГърция, са разположени вятърни генератори.

Водопадите

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

За природна забележителност в община Крумовград са обявени 4 водопада, които са с височина на пада около 20 м. Изключително красива е долината на река Душан дере, на която са разположени три от тях - "Водопада", най-високият от защитените водопади в Кърджалийски регион, "Душан" и "Буреце". Те са съответно в землищата на селата Джанка, Красино и Сбор. На река Ташбунар дере, в землището на с.Чал, се намира водопада "Мандрата".

Защитена местност "Рибино"

„Рибино“ е с площ 66,3 ха., Обявена е за защитена територия по предложение на Българското дружество за защита на птиците с цел опазване на защитени и редки растения и животни, както и за опазването на карстов ландшафт, включващ скални масиви, извори и пещери. В мекия, податлив, варовит терен е оформен красив каньон с характерен ландшафт. Районът изобилства на пещери с обща дължина над 600 м., които са картирани и документирани в Българската федерация по спелеология. Намерени са редица археологически находки, свидетелство за активен живот в далечното минало. Пещерата „Самара“ (една от най-дългите в Източните Родопи) и „Огледалната пещера“ са включени в списъка на 250-те най-известни пещери в България. Пещерната фауна е уникална. Открити са нови за науката безгръбначни животни от родовете *Niphargus*, *Roncus* и *Balkanopelatum*. Тук се срещат мокрицата *Trichoniscus rhodopiense* – български ендемит и охлювът *Balkanodiscus frivaldkyanus* – балкански ендемит. В пещерите се срещат 10 вида прилепи, 7 от които са включени в Световния Червен списък. Установени са още редица защитени видове.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Изворът на самодивите (Ликото вривче)

Това е изключително красиво място със самодивската магия и обаяние с приказната хубост на извора и скалите, през които водата си е издълбала корито. На такова място очакваш да се яви босонога самодива, да нагази студената вода и, стъпила на белезникавия камък, с костен гребен да разреже косата си. Там, край извора се събират в едно езическите и християнските традиции. Вярвало се е, че водата му е лековита. По клонките наоколо хората връзвали червени конци за здраве. Има и останки от изгорели свещи – домашно изработени от тъмен пчелен восък. Там почитали Богородица. На такова място човек става по-силен и диша по-дълбоко.

Меандрите на Бяла река

Бяла река е река, която извира в близост до село Черничево, община Крумовград и тече от запад на изток в южната част на Източните Родопи. Известна е с красотата и с чистата си вода, която напълно оправдава името ѝ. През 90-те години на 20 век в нея е открит непознат на науката вид риба, който не се среща другаде - източнородопски ендемит, наречен "родопски щипок". По протежение на течението си, реката образува забележителни природни феномени, наречени „Меандрите на Бяла река“, намиращи се между Черничево и Ивайловград. Непосредствено преди да пресече границата с Гърция, Бяла река си съединява с Луда река и така заедно текат в гръцката територия, докато се вляят в р. Марица. Бяла река е първата в Източните Родопи, обявена за част от екологичната мрежа "НАТУРА 2000".

Орнитологично важно място Крумовица

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Обявен за орнитологично важно място по категории А3, В2, С6 (А3 - Места за биомно отграничени групи видове; В2 - Места за видове с неблагоприятен природозащитен статус в Европа; С6 - Застрашени видове на ниво Европейски съюз). Защитената зона обхваща долини в средното течение на река Крумовица и на вливащата се в нея река Дюшун дере с прилежащите към тях възвишения и склонове на Източните Родопи. Мястото обхваща участъците на река Крумовица в района между село Горна Кула и устието на р. Дюшун дере, откъдето на югоизток достига до землището на село Чал. Долината на река Крумовица в района е широка от 300 до 1000 м, като на места значителна част от нея е заета от самото пясъчно корито на реката. Речните брегове са в различна степен обрасли с крайбрежна дървесна растителност. В отделни участъци бреговете на река Крумовица са със стръмни откоси и ниски скали. В долинното разширение има обработваеми площи. Долината на река Дюшун дере в по-голямата си част е тясна и дълбоко врязана във вулканични скали, с множество стръмни скали непосредствено до самото ѝ корито, с водопади и малки пещери. Дървесната растителност по бреговете ѝ е оскъдна, като преобладават предимно храстови видове. И двете реки проявяват силно колебание на оттока си - от много висок около февруари-март, до почти пълно пресъхване през юли-август (с изключение на отделни вирове). Значителна част от мястото обхваща нископланински хребети и склонове. В по-голямата си част те са безлесни, но в най-югоизточните райони са покрити със стари широколистни гори от блягун /*Quercus frainetto*/, горун /*Quercus dalechampii*/ със средиземноморски елементи, на места с келяв габър /*Carpinus orientalis*/, както и вторични гори на мястото на изсечени през последните десетилетия стари гори. Характерно за склоновете и билата и на двете долини е наличието

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

на множество скали, скални комплекси и венци, както и значителни по площ храстови формации от средиземноморски тип с преобладаване на червена хройна /*Juniperus oxycedrus*/ и др. На много места има силно каменисти участъци, обрасли с тревна растителност. В района на Крумовица са установени 136 вида птици, от които 26 са включени в Червената книга на България (1985). От срещаните се видове 64 са от европейско природозащитно значение (SPEC) (BirdLife International, 2004). Като световно застрашени в категория SPEC1 са включени 2 вида, а като застрашени в Европа съответно в категория SPEC2 - 18 вида и в SPEC3 - 44 вида. Тук се срещат 7 биомно ограничени вида характерни за този биом от общо 9, установени за България. Крумовица е едно от малкото места в България където все още може да бъде наблюдаван черния лешояд /*Aegypius monachus*/. В Крумовица се срещат подходящи местообитания за 46 вида птици, вписани в приложение 2 на Закона за биологичното разнообразие, за които е необходимо прилагането на специални природозащитни мерки. Двадесет и осем от тези видове са вписани също и в приложение I на Директива 79/409 на ЕС, като повече от половината от тях се срещат в района със значими гнездови популации. За черния щъркел /*Ciconia nigra*/, малкия орел /*Hieraetus pennatus*/, египетския лешояд /*Neophron percnopterus*/ и големия маслинов присмехулник районът на Крумовица е едно от най-важните в страната места със значение за Европейския съюз, където тези видове гнездят. На територията ѝ има две малки природни забележителности, обявени за опазване на ландшафти. През 1997 г. Крумовица е обявена от BirdLife International за Орнитологично важно място. Около 10% от територията на Крумовица се припокрива от КОРИНЕ място "Долината на река Арда", обявено през 1998 г. поради европейското му

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

значение за опазването на редки и застрашени местообитания, растения и животни, включително птици.

Пещери в защитена местност Рибино

Пещерата "Самара" се намира в защитена местност "Рибино" и е една от най-дългите в Източните Родопи – 327 метра, с денивелация - 11. Галериите ѝ на места достигат до километър. Включена е в списъка на 250-те най-известни пещери в България. Освен красивите сводове, пещерата гъмжи от колонии прилепи, поради което и местността Рибино е със статус на Защитена Територия. След входа има 20 метра пропъзляване, вътре по-голяма част от галериите са леснопроходими с високи, но тесни лабиринти - на места до 50 см се събират стените. Входът се намира на около 8 метра над дерето на реката, 20 метра след бетонна постройка, откъдето реката е изведена с извор от пещерата. В пещерата са открити дарове от погребението на тракийски владетел отпреди 3 500 години, които нямат аналог. Намерена е двойна брадва (лабрис), хирургически инструменти и сребърен амулет с формата на женска утроба. Двойната брадва е изработена от висококачествен бронз. Поставяла се е на върха на дървен жезъл и е символ на царската власт. Особено ценен е сребърният амулет, който е част от култа към Богинята-майка. Сензационно е и намирането на хирургическите инструменти - бронзов скалпел, шило и игла, завършваща с малка лъжичка. Те са потвърждение, че тракийските владетели са били жреци и лечители. Предметите се намират в Историческия музей в гр.Кърджали. Огледалната пещера в защитена местност „Рибино“, в землището на с.Рибино, близо до мах.Самоковска. Местното население нарича пещерата "Айна ини", което в превод означава "огледалната пещера", т.е. че се вижда от

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

единия ѝ вход другия. "Огледалната пещера" е с дължина 157 м. и денивелация 8. Включена е в списъка на 250-те най-известни пещери в България.

Пролом "Шейтан"

След стената на язовир Студен кладенец, река Арда е образувала дълбок, тесен, каньонообразен пролом, наричан от местните хора Шейтан (Дявол), дълъг около километър. В най-тесните места скалните брегове са почти отвесни, с височина от 5 до 10 м. Ширината на реката е от 1 до 6 м, а дълбочината достига до 20 м. Преди построяването на язовирната стена там непрекъснато се е чувало страховито бучене. Днес проломът е със значително по-малко вода, но въпреки това впечатлява със своите размери. Ландшафтът е уникален. В него се намира природният обект „Абразивни кладенци“. Легендата разказва, че някога границата между България и Турция минавала от тук. Български войник, хванал се на бас, успял да открадне овца от турска територия и с нея да прескочи реката. Турският офицер, свидетел на случката, изумен от силата на войника извикал „Шейтан“, т.е. не човек, а дявол. От тогава останало и името на този пролом – Шейтан.

Резерват „Вълчи дол“

Резерватът "Вълчи дол" е единствения резерват със строг режим на охрана в Източните Родопи. Той е част от Защитена зона "Студен кладенец" и от Орнитологично важно място "Студен кладенец". Общата площ на резервата е 774,70 ха. Обявен е за защитен обект през 1980 година с цел съхраняване на случайно откритото гнездово находище на белоглави лешояди, В резервата се опазват и местообитания на редки и застрашени птици, както и характерна,

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

слабо засегната от човешката дейност екосистема в Източните Родопи. В резервата "Вълчи дол" много силно е изразено средиземноморското влияние върху климата, което е дало отражение върху флората и фауната. Растителността е разнообразна, като характерно е присъствието на различни средиземноморски представители. В резервата преобладава храстовидната растителност и вечнозелени храсталаци от средиземноморски тип. Във високите части има широколистни гори, а в ниските билни части са разположени съобщества на люляк. Голямо е видовото разнообразие на растения, редица от които са редки и ендемити. Установени са 413 вида висши растения, от които 1 български и 6 балкански ендемита. Един вид растение е застрашен, а 14 вида са редки, включени в Червената книга на България. Срещат се и 27 вида орхидеи, от които най-красиви са пурпурния салеп и недоразвития лимодорум. Особено интересен е родопският силивряк, който е балкански ендемит и терциерен реликт. Освен като "орфеево цвете", което е свързано с древна легенда, той е известен и с името "феникс", заради способността му да престои изсъхнал в продължение на повече от 2 години и след поставянето му в подходящи условия да възстанови жизнените си функции. Резерватът се отличава с изключително разнообразие на грабливи птици. Установени са 23 вида, от които 21 са включени в Червената книга на България. Районът е важно място за търсене на храна и почивка на черния лешояд и царския орел, които са включени в категорията „световно застрашени видове“ според номенклатурата на BIRDLIFE international. Особено внимание заслужава белоглавият лешояд, който е една от редките и изчезващи птици. Върху огромна скала е разположена една от двете колонии на белоглави лешояди в България. Голямо е разнообразието на влечуги и земноводни. Те са

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

представени от 21 вида. В резервата се намира едно от най-големите находища в България на световно застрашените сухоземни костенурки от двата вида шипоопашата и шипобедрена. От едрите бозайници се срещат вълк, дива свиня, сърна и елен лопатар. В резервата е забранена всяка човешка дейност, достъпът е ограничен и предвижването става само по определени пътеки, като всяко посещение задължително се съгласува предварително с РИОСВ – Хасково.

Язовир «Студен кладенец»

Язовир Студен кладенец е може би най-живописното изкуствено езеро в Родопите. Той образува красиви меандри и заливи, а брегът му е живописен и в по-голямата му част девствен. Той е вторият след язовир Кърджали по поречието на река Арда и започва точно след града, като в началото му от двете му страни се издигат крепостите Моняк и Вишеград. Язовирът е част от енергийната каскада Арда. Това е първият построен по реката язовир, пуснат в експлоатация през 1957 година. Стената му е изградена на около 30 км източно от гр. Кърджали. Водосборната му област е 3 752 км² със среден годишен отток 1 600 млн м³. Бетонната язовирна стена е висока 68 метра в най-високата си част, а дължината ѝ е 350 метра. По нея преминава пътят от Крумовград за Хасково. В основата си стената е широка 61 метра, а в короната – 8 метра. Средната ширина на язовирното езеро е 2 км, а дълбочината му – 40 м. Под водите са останали 12 села. Водохранилището е с полезен обем от 489 млн. м³. Основното предназначение на хидровъзела е регулирането на големия и силно вариращ сезонен отток на р. Арда. Водите се използват за напояване и производство на електроенергия. На десния скат на язовира, на около 800 м от стената е построена ВЕЦ "Студен кладенец", която разполага с инсталирана

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

мощност от 60 мегавата и произвежда годишно 153.1 млн. квч електроенергия. Бреговете на този язовир, за разлика от тези на "Кърджали", представляват остри, голи чукари, обрали на места с храсти и единични широколистни дървета. Поради изключително стръмния терен и естеството на скалите залесителните дейности са почти невъзможни. В замяна на това непристъпните чукари се обитават от различни редки и защитени от закона птици – лешояди, орли, соколи и др. На левия му бряг е разположена защитената местност Големият сипей - представлява впечатляващи високи, стръмни и силно напукани скали. Вдясно от стената има подход към резервата "Вълчи дол", единствения строг резерват на територията на област Кърджали. След язовирната стена река Арда е образувала дълбок, тесен, каньонообразен пролом – Дяволски мост (Шейтан Кюпрю), дълъг около километър. В най-тесните места скалните брегове са почти отвесни с височина от 5 до 10 м. Ширината на реката там е от 1 до 6 м, а дълбочината достига до 20 м. От всички 6 пролома по течението на река Арда този е най-внушителен и впечатляващ. В района на с. Широко поле, в едно от големите уширения на язовирното езеро има условия за отдих и риболов. Следващият залив – този при село Калоянци също е един от предпочитаните за риболов в района. Там е и един от по-големите острови в язовира, до който може да се достигне с лодка. Преди около 30 години на острова са заселени муфлони. Често до него плуват сърни, идващи от Ловното стопанство "Студен кладенец", заемащо голяма територия по десния бряг на язовира, в района на общините Момчилград и Крумовград. Язовирът с голямата си водна повърхност и дължина създава възможност за упражняване на водни спортове и риболов. В пролома се намират уникалните природни забележителности Абразивни кла-денци и Дяволски мост. Езерата на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

двата големи язовира са дали убежище на редица водолюбиви птици, някои от които са под защита на закона за биоразнообразието. Такива са гмурец, чапла, гларус, черен щъркел, белоглава рибарка, белокрыла рибарка, малък воден бик, сива гъска, ням лебед, бял ангъч, потапница и др. В най-тясната си част е като една пълноводна река и над него минава въжен мост.

Община Кърджали

Абразивни кладенци, с. Студен кладенец

Скалите по поречието на р. Арда са застинала лава от активната вулканична дейност в района преди милиони години. Част от кратерите са частично разрушени от водите на реката. Край с. Студен кладенец, в близост до язовирната стена, са формирани големи минерални жили с кварцови и халцедонови включения. Отломки от тях, понесени от бързата вода, при среща със скалите придобиват въртеливо движение, като стържат от упор околните скали, постепенно, започват да ги заряждат. Оформя се вдлъбнатина, която с течение на годините става все по-голяма. Така са се появили големи дупки в скалите, които в геологията се наричат "абразивни кладенци", т.е. образувани от стържещото действие на по-твърди скали. Те са с различна големина – от съвсем малки с диаметър 20 см. и дълбочина 10 см, до огромни – с диаметър 7-8 м. и дълбочина 10-15 м. Кладенците се намират в коритото на реката и са много удобни укрития за зимуващите в ждрелото риби. Тук се срещат и най-

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

различни влечуги и земноводни. Към обекта има маркирана туристическа пътека.

Вековен зимен дъб (*Quercus petraea sesiliflora*), землището на с. Медевци

Дъбът е край пътя за с. Бенковски, непосредствено след разклона за с. Дрянова глава (веднага след моста) и преди разклона за с. Медевци. Дървото се вижда вдясно от пътя (на около 60 метра от него). Има внушителни размери и съхранена корона – обиколка на стъблото – 6.50 м, възраст – около 480 години. На него е окачена табела, не е оградено. Обектът е леснодостъпен

Вековен зимен дъб (*Quercus petraea sesiliflora*), с. Бенковски

Намира се в двора на джамията на селото. Дърветата са били 2, но едното е унищожено след изсъхване. Обявени са за защитен обект през 1975 г. Възрастта на оцелялото дърво е 200 години. Обиколката на ствола му е 4.0 м.

Вековен източен чинар, с. Фотиново

Чинарът се намира непосредствено до джамията на селото. Впечатлява със своите размери – обиколката на ствола му е 6.20 м. Короната е цяла, добре запазена. Дървото е на възраст около 400 години. Обявено е за защитен обект през 1979 г. Около ствола е направена метална ограда. Обектът е леснодостъпен.

Вековните дървета в местността “Кедика” край с. Равен

Малко преди влизане в с. Равен, в местността “Кедика”, край тюрбето на Ибрахим баба до асфалтовия път има 10-12 екземпляра от вековен зимен дъб. Това са останки от древната гора, покривала територията на Източните Родопи и описвана от хроникьорите като Великата Българска гора (*Silva Magna Bulgarika*). Дърветата са с внушителни размери, сравнително добре запазени, на възраст от 250 до 350 години.

Вкаменената гора

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Намира се в близост до с. Равен, в дълбок дол, наричан от местните хора "Габъз дере". Вкаменелите дървета се разкриват от двете страни на дерето по протежение на около 200 м. "Гората" е представена от около двайсетина екземпляра, с височина до 1-1.5 м и диаметър на ствола от 0.4 до 0.6 м. На два от тях диаметърът е около 4 м, а височината – 1 м. В напречното сечение на дънерите ясно се различават годишни кръгове. Част от съхранените клони са обгорели. Равенската гора е уникална с това, че дърветата са прави. До днес в България няма описан подобен случай. Обектът е обявен за защитен със Заповед № 707/09.03.1970 г. Заема площ от 75 дка. Към него може да се подходи както от с. Гургулица, така и през с. Равен (в посока с. Биволяне - през резервата).

Водопад "Реджеп тарла", с. Чилик

Обявен е за защитен обект през 1965 г. Защитената територия е с площ 0.10 ха. Намира се на Ташалан дере, в землището на с. Чилик (на около 0.5 км от селото). Представлява естествен водопад с височина около 5 м. За съжаление, след края на месец юли водата почти винаги се губи. Да се посещава в подходящите сезони.

Водопадите

Интересният геоложки строеж в част от общината създава добра предпоставка за формиране на естествени високи отвесни прагове по течението на някои от големите дерета. Такова едно дере е Душан дере. По него има три водопада обявени за защитени обекти. Те са съответно в землищата на селата Падало, Красино и Джанка и са с височина на пад около 20 метра. За съжаление, всички дерета, на които са регистрираните водопади, от месец август до първите есенни дъждове нямат вода. Водопадите по Душан дере (Дюшдюн дере) по

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

протежение на пътя Крумовград – Хасково, в района на с. Джанка са подходящи за включване в туристически маршрут, но в подходящ сезон.

Водопадът край с. Безводно

В близост до с. Безводно, край маркираната пътека за вр. Чилияка, тръгваща покрай смесения магазин в селото, има сравнително висок водопад, с височина около 25-28 метра. Той е непосредствено под коларския път и когато има вода гледката е внушителна. Дерето е изключително живописно. За съжаление, водопадът е сезонен и най-добре е да се посещава до месец юли, или след първите есенни дъждове. В местността "Гован кая" има множество изсечени скални ниши. Обектът е подходящ за посещение до месец август. В края на юли водата се губи.

Връх Вейката

Това е най-високият връх в рида Гюмюрджински снежник, на територията на страната. Висок е 1463 метра. В географско отношение е най-южната точка на България. Гледката от върха е неописуема. От там при ясно време се вижда голяма част от съседна Гърция, Бяло море, Портолагос и др. До върха има няколко подхода. Единият е през с. Чакаларово. В края на селото, до моста има черен път, по който за около час и половина се стига до бившата гранична заставка. От там се върви по пътека покрай граничната бразда и след около още 2 часа се стига до върха. До върха има подход и от с. Долно Къпиново. Покрай изоставената гранична заставка в края на селото има черен път, проходим с подходящ автомобил. Той води до обновената хижа "Хвойнова поляна" (разстоянието е около 4 км). Има две възможности да се продължи от хижата – на около 200 м от нея започва тесен черен път, по който се върви известно време, след което се минава по пътека, следваща билото до самия връх. Другият

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

начин е да се продължи по пътя под хижата. След около 40 минути леко спускане се тръгва по граничната бразда към билото до върха. Разстоянието от хижата е около 2 часа и половина. Гледката е впечатляваща, минава се през девствени букови и смесени гори. Обектът е много подходящ за туризъм. Има маркирана пътека по маршрута през с. Чакаларово.

Връх Джелеве, с. Перуника.

Над находището на турска леска (Природна забележителност "Джелово") се намира платовидният вр. Джелеве с надморска височина 772 м. От него се вижда вр. Иран тепе. На билото му има следи от некропол, а в близост и кладенец, който не пресъхва и в най-горещите дни. Забелязват се следи от крепостна стена. Доскоро всички вярващи от региона там са правели молитва за дъжд (ямур дуvasъ), като на върха е имало тюрбе, край което местните алиани са палили свещи. Днес тази практика не съществува. Най-лесно върхът се изкачва от източната страна. Въпреки че не е много висок, от него се разкрива хубава панорамна гледка. Обектът е подходящ за включване в комбиниран маршрут в тази посока.

Връх Чиляка

Това е най-високият връх в рида Каракулас - 1459 м. Пътят до него минава през изключително красив ландшафт, сред редуващи се гори и голи чукари. Районът е осеян с високи канари и паметници от времето на траките. Гледката при подхождане към върха е изумителна – присъствието на язовирните езера (яз. Кърджали и яз. Боровица), както и на река Арда оставят незабравимо впечатление. Обектът е подходящ за туризъм.

Вягърният камък (Ель каясь), с. Воденичарско

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Това е скална гробница, допробита от човешка ръка, придобила оригинална сводообразна форма, скален прозорец. Намира се на около 200 м източно от крепостта в посока на преминаващото в близост Асар дере. Местните хора вярват в лечебната сила на мястото и често го посещават за здраве. Промушват се 3 пъти през свода и оставят по околните храсти и дървета парцалче или част от дреха. Мястото се посещава най-много около 6 май (Гергьовден).

Гъбата, с. Бенковски

Намира се непосредствено край пътя за Златоград, в посока с. Добромирци (между селата Дедец и Добромирци), на около 1 км от с. Бенковски. Вижда се добре от пътя (от дясната страна). Разположена е пред внушителен скален комплекс. Изваяна е от природата в пясъчници. Има височина 2 м, а гуглата е с диаметър 3 м. Обявена е за природна забележителност през 1982 г., като защитената площ е 0.2 дка. Обектът е леснодостъпен.

Джел (*Plex aquifolium*), с. Чакаларово

Представлява вечнозелен храст или малко дърво, нетипично за нашата флора. Включен е в Червената книга на България в категорията редки видове. Среща се в Странджа, Средните Родопи, Средна гора, Беласица. През 1972г. в Източните Родопи е открито ново находище - в района на с. Чакаларово. През 1980г. то е обявено за природна забележителност. Площта, която обхваща, е около 1 дка. Към момента на обявяване дръвчетата са били с височина 3 м и диаметър около 22 см. Площта на находището е включена в територията на защитената местност Гюмюрджински снежник през 2003г. В двора на една изоставена къща в селото има необичайно голям представител на този иначе храстовиден вид. Дървото е високо около 7 м. Всяка година дава малък червен

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

плод. Дървото може да се посети при минаване през селото в посока връх Вейката.

Дяволският мост (Шейтана) под язовирната стена

В близост до язовирната стена р. Арда е образувала дълбок, тесен, каньонообразен пролом, наричан от местните хора Шейтан (Дявол), дълъг около километър. В най-тесните места скалните брегове са почти отвесни, с височина от 5 до 10 м. Ширината на реката е от 1 до 6 м, а дълбочината достига до 20 м. Преди построяването на язовирната стена там непрекъснато се е чувало страховито бучене. Днес проломът е със значително по-малко вода, но въпреки това впечатлява със своите размери. Ландшафтът е уникален. Подходящо място за посещение, свързано и с абразивните кладенци.

Езерата край с. Лебед

В района на с. Лебед преди много години в резултат на разместване на земните пластове са се формирали две естествени тектонски езера. Мястото е красиво, в близост има борова гора, а на около 500 м е подходът към средновековната крепост на Устра. Край езерата има възможност за отдих и риболов. Приятно място за отдих и подход към крепостта Устра.

Изворите край Кирково ("Баничките")

Мястото, наречено "Баничките", е много живописно. Намира се непосредствено край с. Кирково, в местността Кукуля, вляво от моста по пътя за с. Лозенградци. Няколко изворчета бликат покрай малка рекичка, идваща от с. Лозенградци. 3-4 от тях са хванати в малки чешмички. Местните хора са убедени в лечебните свойства на тази вода. Тя е включена в лечебната народна практика. Най-често водата се ползва за лечение на бъбречно и стомашно-чревни заболявания. Близо до изворчетата, на около 150 м срещу течението, се

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

намира стар мост. От двете страни бреговете са обрали с вековни дървета – елша. Мястото е подходящо за посещение в комбинация със стария мост, но районът е занемарен.

Каменната сватба, с. Зимзелен

Заема площ от 5.0 ха в землището на с. Зимзелен, на 3 км североизточно от гр. Кърджали. Представлява комплекс от оригинални естествени форми, изваяни от природата в меки скали с вулкански произход, красиво обаяни в бяло и розово, с големина от 0.5 до над 10.0 м. Човешкото въображение откроява в тази композиция сватбено шествие, свързано с вълнуваща легенда: Възмутена от греховните помисли, които се зародили в ума на свекъра, като зърнал красивата булка, Природата майка вкаменила шествието, за да предотврати тяхното осъществяване. В средата на шествието ясно се открояват “фигурите” на булката и младоженеца. Обектът е обявен за Природна забележителност през 1974 г. Обектът е подходящ за туризъм. Към него има маркирана пътека.

Каменните гъби, с. Бели пласт

Скалните образувания, наподобяващи огромни гъби, се намират източно от с. Бели пласт, край самия път, свързващ гр. Кърджали с гр. Хасково. Заемат площ от 30 дка. Обявени са за природна забележителност през 1974 г. с цел опазването на скални образувания. Представяват хармонични скални късове с форма на гъби, с розови пънчета и зеленикави гугли, резултат от дългогодишното въздействие на водата, слънцето и вятъра. Височината на пънчетата и ширината на гуглите е до 2.5 м. Изваяни са в риолитови вулкански туфи. Различното оцветяване се дължи на различни примеси от минерални включения. Така в продължение на милиони години природата е оформила тази прекрасна композиция. Легендата разказва, че това са отсечените глави на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

четири сестри, отказали да се подчинят на тиранина господар. Обектът е удобен за посещение, намира се край асфалтовия път за Хасково, малко след с. Бели пласт. Ограден е и има указателни табели и информационно табло.

Капещият камък (Дамла кая), с. Старейшино

В близост до куполната гробница (Пунар кая) край с. Старейшино (на около 300 м от нея), срещу течението на източното дере има култов комплекс от неголям водопад, каменно провирало и капеща по скалите вода. Сред хората от района този комплекс е известен като "Дамла кая". Капището е известно сред населението с поверие за лечебните му качества. Мястото е често посещавано, за което свидетелстват много оставени по клоните конци, парцалчета и части от дрехи, както го изисква ритуалът. Местността е изключително красива. Обектът не е трудно достъпен, ако се намери правилният подход (дерето). Приятен е за пешеходен туризъм. Превозното средство трябва да се остави в селото и от там да се подходи към мястото. Намира се в близост до куполна гробница.

Лъвът, с. Бенковски

Намира се северозападно от с. Бенковски, в посока с. Китна, вляво, преди моста над р. Върбица. Най-добре се забелязва от самия мост (или в неговия край), като се погледне в обратна на движението посока. Пред фигурата има метален бункер. Това е скална форма, която в резултат на външните земни сили – вода, слънце и вятър, е придобила причудлива форма, напомняща полегнал лъв (лъвица). Изваяна е в едрозърнест пясъчник. Обявена е за защитен обект през 1982 г. Обектът е леснодостъпен.

Масивът "Дамбалъ" с лековитата вода

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Планинското възвишение, известно сред местното население като “Дамбалъ” е на около 7-8 км североизточно от гр. Момчилград. До там се стига по обозначен черен път – през селата Груево и Летовник. В живописна местност сред широколистна гора по висок скален венец се стича изобилно вода. В подножието му е изградена чешма с няколко чучура. Съществува поверие, че в полунощ на 5 срещу 6 май водата придобива чудодейна сила и лекува различни заболявания. От скалния венец се разкрива прекрасна гледка. В района се забелязват древни изсичания в скалите, а по дерето, образувана от изтичащата вода, в местността Скална глава (Кая башъ) между селата Летовник и Чомаково има изсечени множество трапецовидни скални ниши.

Находище на турска леска

Единственото в Източните Родопи находище на турска леска, в с.Перуника, община Крумовград, е от рядко срещаната форма *Grandulifera*. За разлика от обикновената леска, която расте като храст, турската леска расте само като дърво и достига до 20 м височина. Среща се рядко в широколистните ни гори и достига до 2000 м надморска височина. Находището заема площ от 49 дка и е разположено върху стръмен, силно каменист склон. Основната асоциация е от келяв габър и клен. Сред тях наредко са разпръснати 60-те лескови дървета, които са на приблизителна възраст 300 години. Находището е обявено за защитено през 1972 година.

Пещерата “Карангила”, с. Широко поле

Към пещерата има два подхода. Единият е от с. Широко поле, вторият – на слизане от крепостта “Моняк”, в посока стария път за гр. Кърджали. През

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

селото е по-лесно, тъй като на около 300 м от крайните къщи вляво има табела "За пещера "Карангил". По утъпкана пътека се стига до пещерата, която отстои на 1.5 км. Пещерата е образувана във варовикови скали, триетажна, с дълбочина около 320 м. Има няколко входа, които са свързани помежду си. Обитава се от различни видове прилепи. В пещерата обитава уникален паяк (*Centromerus milleri*). Вътре са намирани керамични фрагменти, доказателство, че пещерата е обитавана в древността. Входът на пещерата е в малка хлътнала земна форма и не е лесен за откриване. За проникване на горните етажи е необходимо да се използва или въже, или въжена стълбичка. Отвесът е около 5-6 м.

Пещерите край с. Кремен

В района на с. Кремен са регистрирани няколко пещери с различна големина. Те са сравнително плитки (до 170 м), формирани в мраморизирани варовици. Интересното при тях е пещерната фауна. Регистрирани са прилепи, стоножки, скорпион. В едната (Водната яма) има малко езерце, в което се забелязват дребни рибки. В Златната яма има видими следи от минал живот. Има интересни пещерни образувания - драперии, сталактити, дендрити. Мраморизираните варовици са лесни за откриване в местността (Кутлената), но входовете на пещерите за прикрити с прораснали храсти. Най-добре е да се посещават с придружител от местното население.

Полски бряст (*Ulmus minor campestris*), с. Чакаларово

Полският бряст е дърво с ценна дървесина, което, за съжаление, в Европа е на изчезване. Брястът в с. Чакаларово е едно от малкото оцелели вековни дървета в добро състояние. Обявено е за защитено през 1975г. Обиколката на ствола му е 4.2 м, а височината около 25 м. Възраст – около 300 години. Намира се в двора

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

на училището. Удобен за посещение обект, комбиниран в маршрут към връх Вейката.

Пърнарите при с. Каялоба.

Пърнарът (*Quercus coccifera*) е вечнозелен дъб, реликтен вид от средиземноморски произход. Включен е в Червената книга на България, в категорията на редките видове. Развива се като храст или малко дръвче с височина 5-6 м. Листата му са дребни, от 1.5 до 4 см дълги и до 3 см широки, кожести, тъмнозелени, бодливи. Жълъдите му достигат до 2.5 см дължина и са с променлива форма. През 70-те години в района на с. Каялоба, малко след Джамии махле (Махалата с джамията), която е след същинското село, от дясната страна на пътя за Златоград, са открити три пърнарови дръвчета с височина 3, 4 и 5 метра. Като единствени представители в региона, през 1981г. те са обявени за природна забележителност. Теренът, на който растат пърнарите, е с южно изложение, наклонен. Основната скала е типичен пясъчник, почвата е плитка, канелена горска. Произходът на трите пърнарови дръвчета не е изяснен. Под тях, на площ от около 50 дка има много стари пърнарови храсти, които заедно с хвойновите образуват едно напълно завършено хвойново-пърнарово съобщество. Някои от пърнаровите храсти достигат до 1.5 м височина, други са съвсем ниски. Възможно е трите дръвчета да са подкастрени храстчета, които впоследствие са се развили като дръвчета. В близката борова гора, западно от джамията, покрай дерето има още няколко пърнарови дръвчета и храсти. Обектът е леснодостъпен.

Скален прозорец, с. Костино

Природна забележителност, обявена за такава през 1970г. с цел опазване на оригинална естествена форма - скален прозорец. Намира се в района на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Големия Костински дол, в близост до селата Крушка и Боляма бара. Защитената територия има площ 0.20 ха. "Скалният прозорец" е един великолепен, естествен скален мост, формиран от водите на буйното Костинско дърво. В недалечното геоложко минало колоните са били три, но природните сили са разделили платното между втората и третата колони и днес последната представлява голяма каменна гъба, чиято гугла е част от платното. Височината на моста е 10 м, дължината 15 м, а ширината 7 м, дебелината на платното е 1,5 м. Трите колони са еднакво високи, изградени от масивни зелени вулканични туфи, без наслявяване. Платното е бяло, изваяно от тънкослойни бели варовици, много устойчиви на ерозионните процеси. Това е причината то да стърчи над колоните. Скалният прозорец е връстник на Каменната сватба и Каменните гъби. Образуван е от подобни материали и по подобен начин. Районът на дървото е изключително красив. Обектът е подходящ за маршрутен туризъм с водач. Има маркирана пътека, но е трудно да се следва. От там има и пътека за пещерата "Утроба", но маршрутът е тежък.

Скалите край с. Устра

Наричат ги още Скалните образувания в местността Калето. Този своеобразен феномен природата е изваяла в южния склон на връх Устра, в чието подножие е разположено с. Устрен, общ. Джебел. Скалните образувания са изградени от красиви сиви и виолетовосиви риолити. Това са огромни скални зъбери с различна форма: призматични, стъпаловидни, конусовидни. Височината им е от 5 до 15 и повече метра. Изграждат различни и оригинални композиции. Със Заповед № 1799/30.06.1972 г. скалите са обявени за защитен обект, с площ от 224 дка. В близката територия има редица интересни растителни видове. Непосредствено зад скалните феномени на върха и по северните му склонове се

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

намира единственото за района находище на двете високопланински растения - дряновица (*Cotoneaster intergerimus*) и ирга (*Amelanchier ovalis*) от сем. Розови. Пак там, в пукнатините на скалите, е второто за страната находище на редкия растителен вид бяло лерхенфелдианово плюскавиче (*Silene larchenfeldiana*) от сем. Карамфилови. Това е растение, което обикновено се среща над 2 хил. метра надморска височина, а връх Устра е висок 1015 м. Открити са и други редки за флората на България видове и голямо находище на ценната билка златна пръчица (*Solidago virga aurea*).

Слонът

Оригинална форма на изветряне, изваяна в пясъчници. Намира се в района на с. Каялюба, малко след находището на пърнари – след Джами махле (Махалата с джамията), на около 300 м (след втория завой). Удивително напомня фигурата на слон, особено ако се погледне от изток. “Хоботът” оформя сводообразна дупка, използвана от местните хора като лечебно провирало. По околните борови дървета могат да се видят окачени конци, парцалчета, части от дрехи. Целият район е осеян с интересни форми на изветряне, формирани сред пясъчници с интересна слоистост.

Счупената планина, с. Воденичарско

Това е интересен геоложки феномен, формиран в края на XIX век. Представлява висок, прекъснат през средата хълм, вляво от пътя за с. Воденичарско, малко преди началото на резерват “Чамлъка”. Лявата част на хълма е отместена и потънала спрямо дясната на разстояние около 600 м. Разликата във височината е около 80 м. Счупването е резултат от тектонско отместване. Това е вид огромно свлачище, активирано в резултат от незапомнени валежи. Хълмът е изграден от силно напукани скали (перлит и

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

риолит), а под тях има водонепропускливи мергели и глини. В резултат на валежите и проникналата в дълбочина вода, горестоящите скали са се приплъзнали в посока на близката рекичка и по този начин е станало отцепването на планината. Отместването е било придружено със силен пукот и огнени отблясъци, за което споменът в близките села се предава от поколение на поколение. Това се дължи на високата температура, която се развива при силното триене на пластове. Обектът е подходящ за посещение, вижда се от пътя и е в посока към други интересни обекти.

Топлите извори

Само на около 1.5 км след последните къщи на гр. Джебел, в посока с. Мишевско има извор на сравнително топла минерална вода (около 35-36°C) с голям дебит. Преди повече от 20 години там е имало оранжерии за производство на зеленчук, както и басейн с душици за ползване от населението. Днес басейнът също се ползва, но е занемарен и водата е на самотек, без специално пречистване. Близкото дере е изключително живописно. В близост до изворите, на около 1 км под тях има приятно място за риболов с микроязовир.

Хладилната пещера

Намира се в района на ловния дом на дивечовъдното стопанство "Гайдарци", район Русалско. Входът е край десния бряг на р. Малка Арда (Давидковска река), малко преди вливането в р. Арда. Край нея минава пътят за с. Любино. Тя е сводообразна, едноталерийна пещера, с дължина по оста 5-6 м. Има висока влажност през цялата година. Температурата вътре е постоянна без оглед на сезона – 3-4°C, което се дължи на множеството фини пукнатини и близостта на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

водата. Обектът е обозначен с табела, на входа е поставена решетка. Обявен е за защитен през 1978 г.

Находище на папрат "Венерин косъм"

Намира се в близост до гр. Кърджали, в Кьош дере, край пътя Кърджали – Ардино. Находището е обявено за защитена местност през 1981 г. с цел опазване на популацията на папрат Венерин косъм (*Adiantum capillus-veneris*). Защитената територия има площ 1.5 ха. Това е едно от трите находища на тази красива папрат в България, на която не случайно са дали името на богинята на красотата и любовта. Венериният косъм изисква специални екологични условия. Расте само при закътани, топли, влажни места, върху бигорови варовити скали и при постоянна температура и влага. Не понася задушване, а при по-ниска от 10 градуса температура загива. Видът е включен в Червената книга на България в категория рядък вид. Местността е подходяща за посещение в определени сезони.

Вековен бор (Pinus alba), с. Пчеларово

Дървото се намира в непосредствена близост до църквата. Това е бял бор - вид, който днес се среща по-рядко. Обявен е за защитен обект през 1984 г. Висок е 25 м, а обиколката на ствола е 3.50 м. Върхът е пречупен. Възраст към датата на обявяване – 500 години. Преди около 30 години дърветата са били 2, но гръмотевица унищожила едното от тях. Обектът е край пътя, подходящ за посещение.

Елови находища, с. Мурга и с. Женда

Елата (*Abies Alba*) от сем. Борови (*Pinacea*) е терциерен реликт и за нашия регион е рядко и необичайно растение. Регистрирани са три находища на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

територията на област Кърджали, като две от тях са в община Черноочене. Находището на ела при с. Мурга е най-голямо. То е почти чисто. Около него в територия от около 13.1 ха също сред бука и дъба се срещат отделни елови дървета. Надморската височина е значително по-различна от това при с. Женда - от 850 до 900 м. И в двете находища възрастта на еловите дървета надхвърля 150 години. Средната височина на дърветата е 12 м, а дебелината на ствола - 35 см. Обявено е за защитено през 1980 г. Отделни екземпляри са високи до 22 м. Находището при с. Женда в местността "Келявия дренак" е с площ 0.5 ха. То е смесено - 50% ела и 50% зимен дъб, с малък примес от габър и трепетлика. Средна възраст е като тази при с. Мурга, височина - 17 м и дебелина на ствола - 25 см. Надморската височина на която е разположено е около 1050 м. Находището при с. Мурга е леснодостъпно. През него минава хубав горски път.

Защитена местност Гюмюрджински снежник

Районът е обявен за защитена местност през 2003 г. и заема площ от 1926,4 ха. В нея попадат землищата на селата Горно и Долно Къпиново, Чакаларово, Шумнатица и Кремен от община Кирково. На юг достига до държавната ни граница с Гърция, като обхваща района на вр. Вейката (1463 м), най-южната точка на България - част от рида Гюмюрджински снежник. Природата в района е добре съхранена. Съществуват големи участъци, в които има остатъци от така наречената Силва магна булгарикум (Великата българска гора), впечатлила много пътешественици в далечното минало. Запазени са първични яворови, букови и буково-елови гори на възраст над 150 години. Много от екземплярите надхвърлят 300, дори 400 години, а има и единични дървета, които вероятно са много по-стари. На територията са установени 62 дървесни и храстови вида. В Червената книга на България са включени 11

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

растителни вида. Някои от тях са родопски крем (балкански ендемит, единствено находище за Източните Родопи), казашка хвойна, тис, планински явор, бук и др. Фауната е по-слабо проучена. Установени са скален орел, малък ястреб, осояд, черен кълвач, малък ястреб, мечка и др. Много от отделните защитени природни обекти в община Кирково попадат в територията на Гюмюрджински снежник.

Защитена местност Равен

Заема площ от 25.10 хектара с землището на с. Равен. Формирана е от буферната зона на поддържания резерват "Боровец". Обявена е за защитена със заповед на Министъра на околната среда и водите през 2007 г. На територията на зоната, сред варовиковите скали се срещат различни добре запазени вкаменелости.

Защитена местност "Орешари"

Заема площ от 550 дка в землището на с.Орешари, община Крумовград. Обявяването има за цел да се съхранят и опазят редица редки и защитени растителни и животински видове, забележителен източнородопски ландшафт, включващ скални венци, арки, пещери и тракийски скални ниши. Тук се намират средновековна скална обител, т.нар. „Дупка на поп Мартин“, паметник на културата от национално значение и природната забележителност "Пещери в м.Моста", включен в списъка на 250-те най-известни пещери в България.

Теренът е варовит, изпъстрен с множество карстови форми. Регистрираните пещери са богати на пещерна фауна, а в много от тях са открити следи от минал живот. Флористичното разнообразие е голямо – наред със сухолюбивата растителност се срещат и участъци с мезофилни дъбови гори. Установени са

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

множество реликтни и редки растения, включени в Червената книга на България: тис, папрат Венерин косъм, родопска горска майка, черноморска ведрица, върбинкова какула, жлезист гръмотрън, хилядолистен морач и др.. Фауната е не по-малко разнообразна. Районът се обитава от редица защитени видове, като египетски лешояд, черен щъркел, алпийски бързолет, среден и малък пъстър кълвач, жалобен синигер, червеногърба и червеноглава сврачка, горска чучулига, сива овесарка, ивичест гушер, кримски гушер и др.. Пещерите се обитават от защитени видове прилепи - голям нощник, дългопръст нощник, сив дългоух прилеп, полунощен прилеп, пещерен дългокрил. голям и малък подковонос, савиевото прилепче, кафявото прилепче, малкото кафяво прилепче.

Защитена местност "Рибино"

Защитената местност с площ от 663 дка., е обявена за опазване популации на защитени и застрашени от изчезване видове животни и растения и на карстов ландшафт, включващ скални масиви, извори и пещери. Обхваща територията около Талашман дере – ляв приток на Ветренската река, в землищата на селата Рибино и Самовила, общ. Крумовград. В нея, податлив, варовит терен е оформен красив каньон с характерен ландшафт.

Установени са редица защитени видове, като дъждовник, малък гребенест тритон, жълтокоремна бумка, зелена крастава жаба, кафява крастава жаба, жаба дървесница, шипобедрена костенурка, стенен гушер, смок-стрелец.

Районът изобилства на пещери, с обща дължина над 600 м, които са картирани и документирани в Българската федерация по спелеология. В тях са намерени редица археологически находки, свидетелство за активен живот в далечното минало. Пещерата „Самара“, една от най-дългите в Източните Родопи и

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

„Огледалната пещера“ са включени в списъка на 250-те най-известни пещери в България.

Пещерната фауна е уникална. Открити са нови за науката безгръбначни животни от родовете *Niphargus*, *Roncus* и *Balcanopelatum*. Тук се срещат мокрицата *Trichoniscus rhodopiense* – български ендемит и охлювът *Balkanodiscus frivaldkyanus* – балкански ендемит.

Пещерите се обитават от множество прилепи. Установени са седем вида - малък, южен и средиземноморски подковонос, подковонос на Мехели, голям и трицветен нощник, пещерен дългокрил, включени в Световния Червен списък.

Защитена местност “Средна Арда”

Обявена е за такава през 2000 г. Заема площ от 420 ха в района на селата Звезделина и Висока поляна. Представява уникален ландшафт на левия бряг на яз. “Студен кладенец”. Високите, труднодостъпни скали са предпочетени за убежище от редица представители на орнитофауната: черен щъркел, сокол орко, египетски лешояд, голям ястреб. Установени следните птици, типични за средиземноморската зона: малко черноглаво коприварче, червеногушо коприварче, белочела сврачка, испанско каменарче, голям маслинов присмехулник, черноглава овесарка, скална зидарка. В основата на скалния венец съществуват множество цепнатини, ниши и сравнително плитки, сухи пещери, формирани в резултат на тектонски процеси. В тях обитават големи колонии от прилепи. В някои от пещерите има следи от минал живот. Растителността е сухолюбива, срещат се някои ендемични и реликтни видове: родопски силивряк, уховидно подрумиче, веленовски дебелец и др. Приятно

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

място за туризъм при ограниченията, дефинирани в Закона за защитените територии.

Защитена местност "Средна Арда"

Обявена е за такава през 2000 г. Заема площ от 420 ха в района на селата Звезделина и Висока поляна. Представлява уникален ландшафт на левия бряг на яз. "Студен кладенец". Високите, труднодостъпни скали са предпочетени за убежище от редица представители на орнитофауната: черен щъркел, сокол орко, египетски лешояд, голям ястреб. Установени следните птици, типични за средиземноморската зона: малко черноглаво коприварче, червеногушо коприварче, белочела сврачка, испанско каменарче, голям маслинов присмехулник, черноглава овесарка, скална зидарка. В основата на скалния венец съществуват множество цепнатини, ниши и сравнително плитки, сухи пещери, формирани в резултат на тектонски процеси. В тях обитават големи колонии от прилепи. В някои от пещерите има следи от минал живот. Растителността е сухолюбива, срещат се някои ендемични и реликтни видове: родопски силивряк, уховидно подрумиче, веленовски дебелец и др. Приятно място за туризъм при ограниченията, дефинирани в Закона за защитените територии.

Защитена местност "Юмрук скала"

Обявена е за защитена местност през 2000 г. Заема площ от 346 ха, югозападно от с. Калоянци, общ. Кърджали, близо до устието на р. Перперешка. Обхваща високо разположен скален венец по левия бряг на яз. "Студен кладенец". Труднодостъпните зъбери са местообитание и гнездово находище на редица редки и защитени птици: белоглав и египетски лешояд, черен щъркел, белоопашат мишелов, черношипа ветрушка, скална зидарка, червеногушо

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

коприварче и др. Растителността е представена от дъбови гори, храсталаци, драка, келяв габър и сухолюбиви тревни съобщества. В площта влизат и няколко пещери, обитавани от прилепи. Цялата пещерна фауна в България е под закрила на закона за биологичното разнообразие. От билото се разкрива чудесна гледка към езерото на язовир "Студен кладенец". Приятно място за туризъм при ограниченията, дефинирани в Закона за защитените територии.

Находища на родопски силивряк

Научното име на силивряка е Хаберлеа родопензис (*Haberlea rhodopensis*). Така е наречен от своя откривател - унгарския ботаник Емерих Фривалдски. Родовото име е на учения ботаник Хаберле, а видовото - в чест на планината Родоп, където е открито за първи път. По тази причина го наричат още и Родопка. Силиврякът е реликтен вид, датиращ от края на терциера. Дотогава е населявал цяла Европа и Азия. Днес се среща само в България и малко в Северна Гърция, поради което е обявен за балкански ендемит. С настъпването на ледниковия период растението е загинало на много места. Съхранило се е в отделни сенчести и скалисти райони, влажни и дълбоки долове. В борбата за оцеляване в него се изработили специфични биологични приспособления, благодарение на които е преживяло до днес. Най-важна е способността му при неблагоприятни условия да преминава в анабиоза (мнима смърт), да престоява дълго време в това състояние и при наличие на подходящи условия отново да се съживява. Изследванията на нашия учен Иван Ганчев показват, че силиврякът може да престои изсъхнал в продължение на 31 месеца и поставен при подходящи условия да възстанови жизнените си функции. Тази негова особеност и до днес остава загадка за учените. На територията на община Ардино са регистрирани няколко находища, като две от тях за обявени за

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

защитени. Находището при с. Дядовци се намира по десния сенчест, скалист бряг на река Арда. Това е първото находище, обявено за защитено през 1978 г. Площта му е 0.1 ха. На следващата година находището край с. Любино (в местността Гуилич), близо до Хладилната пещера също е обявено за защитено. Разположено е върху северен скалист склон, като и неговата площ е 0.1 ха. Силивряк има и в района на крепостта "Кривус" край с. Башево – по стръмните влажни склонове на река Арда. Обектът е подходящ за туризъм.

Поддържан резерват "Боровец", с. Равен

Намира се на около 2 км от с. Равен. До него води добър път. Това е горски черборов резерват - най-източното черборово насаждение у нас. Общата защитена площ е 360 дка. Теренът на този резерват е силно насечен - с големи наклони и много стръмнини. Изложението е твърде разнообразно - северно, северозападно, южно. Средната му надморска височина е 400 м. Почвата е канеленогорска с глинесто-песъчлив механичен състав. Освен чер бор, в дървесния състав участват още значително количество зимен дъб, по-малко благун и още по-малко келяв габър. Срещат се и единични екземпляри от бял бор. В подлеса вземат участие шипка, смрадлика, синя хвойна и др. В резервата има богата тревиста растителност. Средната възраст на боровите дървета е 130 години, а на най-старите – 180. Боровец е обявен за защитен обект през 1956 г. През 1999 г. е прекатегоризиран в поддържан резерват.

Поддържан резерват "Казълчерпа"

Намира се в землището на с. Женда и носи името на доминиращия връх в района Казълчирпа (1036 м). Представлява черборов гора, останки от някогашна богата растителност, заобиколена от издънкова дъбова гора, която се простира и извън резервата. С постановление № 6835/15.12.1949 г. на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Министерството на горите е обявен за горски резерват с обща площ 176 хектара. По-късно, със заповед № 2256/30.12.1956 г. на Управлението на горското стопанство към Министерския съвет, е обявен за резерват с площ 170 хектара. Само боровите насаждения в резервата обхващат площ от 39.9 хектара. Теренът на тази гора е твърде разнообразен - от слабо полегат до стръмен, основно с източно, североизточно и отчасти югоизточно изложение. Надморската височина варира от 700 до 850 метра. Почвата е канелена горска с глинесто-песъчлив механичен състав. Дървесният състав на насажденията е почти само от черен бор. Сред него се срещат единични екземпляри от брекиня и ела. От храстите най-голямо участие вземат хвойната и шипката. Най-старите дървета обхващат площ около 100 дка. Днес те са на възраст от 150 до 300 години, като най-едрите са с височина 25 метра. Характерно за тази част на гората е, че има силно изразена тенденция за естествено самообновяване, за което свидетелства наличието на подраст с перспектива за добро развитие. За по-младите черборови насаждения е характерна голяма склопеност и поради това - липса на подраст и самопосев. Черният бор изпреварва слаборастящия дъб и го измества, което ще доведе в бъдеще до завладяване на цялата територия на резервата от черния бор и дори до разширяването му извън границите. През 1999 г. резерватът е прекатегоризиран в "поддържан резерват". Територията на резервата е приятно място за отдих и туризъм.

Резерват "Вълчи дол"

Резерватът "Вълчи дол" е единствения резерват със строг режим на охрана в Източните Родопи. Той е част от Защитена зона "Студен кладенец" и от Орнитологично важно място "Студен кладенец". Разположен е южно от язовир

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

“Студен кладенец”, в землищата на селата Студен Кладенец, Стари чал и Бойник ,община Крумовград. Общата му площ е 774,70 ха.

Обявен е през 1980 година с цел съхраняване на случайно откритото гнездово находище на белоглави лешояди, местообитанията на редки и застрашени видове птици, както и характерна, слабо засегната от човешката дейност екосистема в Източните Родопи.

Теренът е с изключително разнообразен ландшафт: скали, пасища, гори, храсти. В резервата много силно е изразено средиземноморското влияние върху климата, което е дало отражение върху флората и фауната.

Растителността е разнообразна, като характерно е присъствието на различни средиземноморски представители. В резервата преобладава храстовидната растителност представена от драка, келяв габър, мъждрян, клен и др. и вечнозелени храсталаци от средиземноморски тип с преобладаваща червена хвойна. Във високите части има широколистни гори от бук, благун, горун, цер, вергилиев дъб и космат дъб, а в ниските билни части са разположени съобщества на люляк.

Голямо е видовото разнообразие на растения, редица от които са редки и ендемити. Установени са 413 вида висши растения, от които 1 български и 6 балкански ендемита. Един вид растение е застрашен, а 14 вида са редки, включени в Червената книга на България. Сред тях са нежният лопен, родопската горска майка, родопският силивряк, родопско лале, райхенбахова перуника, трипръста каменоломка, испанска тлъстига, вандазово кукувиче грозде, сръбският ранилист, хипомаратума. Срещат се и 27 вида орхидеи, от които най-красиви са пурпурния салеп и недоразвития лимодорум. Особено интересен е родопският силивряк, който е балкански ендемит и терциерен

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

реликт. Освен като "орфеево цвете", което е свързано с древна легенда, той е известен и с името "феникс", заради способността му да престои изсъхнал в продължение на повече от 2 години и след поставянето му в подходящи условия да възстанови жизнените си функции.

Резерватът се отличава с изключително разнообразие на грабливи птици. Установени са 23 вида, от които 21 са включени в Червената книга на България. Тук се намира единственото място в България, където гнезди белоглав лешояд. Срещат се египетски лешояд, белоопашат мишелов, керкenez, черен щъркел, гарван, бухал, скална зидарка, син скален дрозд, испанско каменарче, голям маслинов присмехульник, малко черноглаво коприварче, червеногушо коприварче, белочела сврачка, черноглава овесарка, зеленогуша овесарка и др. Районът е важно място за търсене на храна и почивка на черния лешояд и царския орел, които са световно застрашени.

Голямо е разнообразието на влечуги и земноводни. Те са представени от 21 вида, сред които змиегущер, тънък стрелец, смок мишкар, змия червейница, вдлъбнаточел смок, жълтокоремник и др.

Тук се намира едно от най-големите находища в България на световно застрашените сухоземни костенурки от двата вида шипоопашата и шипобедрена.

От бозайниците се срещат вълк, дива свиня, сърна и елен лопатар.

В резервата е забранена всяка човешка дейност и достъпът в него се извършва след съгласуване с РИОСВ – Хасково и в присъствието на неин представител.

Предвижването става само по 5 маркирани пътеки.

2.1.2 Антропогенни ресурси

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Дяволският мост

Дяволският мост е построен в началото на XVI в., но корените му трябва да се търсят далеч назад във времето, още преди 7 000 години. На днешното му местоположение някога е имало римски мост, част от значимия античен път „Вия Игнасия“, свързващ Бяло море и Тракия през прохода Маказа. По нареждане на султан Селим I, през Средновековието мостът бил възстановен за да продължат и търговските връзки между двата географски района. Той бил известен с името „Шейтан кюприя“ (в превод от турски „Дяволски мост“). За изпълнител на задачата се приема майсторът Уста Димитър от съседното село Неделино. Той вградил останките на римския мост в новата конструкция, използвайки само камъни от местността. Интересен факт е, че на централния свод на Дяволския мост е открит гравирани хексагон, който днес изследователите наричат „Печатът на Соломон“.

Местни легенди разкават, че на един от камъните личи отпечатък от стъпката на Дявола, а самото място носи смърт и нещастие на всеки, дръзнал да се доближи. Според друга легенда, Сатаната спасил една българска мома от сигурна смърт, явявайки се на турските конници, които я преследвали, за да я вземат в плен. Девојката искала да сложи край на живота си, хвърляйки се от моста, но когато стигнала там, турците внезапно обърнали ход, вярвайки, че са видели рога във водата.

Една от най-разпространените легенди гласи, че майсторът вградил в моста сянката на мома, която му носела храна, „обричайки“ по този начин съоръжението на устойчивост във времето, а самата мома на смърт.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Според последните проучвания, обаче в основата на изграждането на Дяволския мост лежи друга, малко известна легенда, Години наред местните жители се опитвали да вдигнат мост между двата бряга, но всеки път буйните речни води разрушавали онова, което били построили. И когато строителите решили да се откажат, приемайки че мястото е прокълнато, със задачата се заел млад майстор, който възнамерявал да пожертва любимата си (като вгради сянката ѝ), за да построи моста. Ненадейно се появил Дяволът, който разкрил на майстора тайната на устойчивия градеж, но и му поставил условия. За да бъде мостът здрав и вечен, трябвало да бъде изобразен ликът на Сатаната, който да бъдед едновременно видим и невидим, да можел да се докосне и същевременно да не бил материализиран. При това в рамките на 40 дни. В противен случай Лукавия щял да вземе душите на майстора и невестата му. За изумление на всички, включително и на Дявола, зидарят изпълнил всички условия. Но скоро след това се споминал и тайната му останала неразгадана. Факт е обаче, че Дяволския мост и до днес стои непоклатим, а злокобният образ наистина съществува.

Тайната, която хем се вижда, хем не, която може да се докосне, а всъщност не е материализирана, е скалата под водата, точно под Централния свод. Тя е издялана наполовина, а другата половина е отражението във водата. В същия момент над нея е арката над моста, която също се отразява във водата, оформяйки окръжност. Всичко е като идеално отражение. Образът на Дявола се вижда само в онзи момент от деня (средно в интервала между 11:00 и 12:00 ч.), когато позицията и силата на слънцето са такива, че мостът и отражението му във водната повърхност, т.е. мостът и сянката му, съвпадат напълно. За да

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

можете да си го представите по-лесно, направете снимка на съоръжението в този момент и я обърнете вертикално.

Дяволският мост е знаков за малкото родопско градче. Жителите на гр. Ардино са го патентовали като герб на населеното място.

Средновековна крепост „Кривус“

„Кривус“ е средновековна българска крепост и е построена през X век. Разположена е на едно изключително живописно и красиво място върху висок хълм, който е обграден от водите на река Арда и има доста стръмни склонове. Крепостта е естествено защитена от течението на реката, затова и нейното превземане било много трудно. Южната част на крепостта е заета от цитаделата-замък (размери 50/40м). Първият вход е от западната страна. В горния край се очертава рамката и мястото на гредата над вратата. До входа вляво се намира триъгълна кула, вътрешността на която е запълнена с имплектон. В дясно също има правоъгълна кула, пригодена за живеене. По средата на източния край е построена правоъгълна кула. Крепостната стена е дебела в основата си 2.5 м., а в горната част 1.75 м. В тази част на крепостната стена е съвсем запазена в цялата си височина. След височина от 5 м измерена от вътрешната страна на крепостта, следва бойна площадка. На нея има продължение на стената, след която започват бойниците. Втората- външната част на крепостта, е оформена от една стена, която върви успоредно на реката и завършва с една кула. Източната стена е също запазена. Разрушена е северната стена във втория район на крепостта. За тази крепост има предание, че в нея са били затваряни много български девойки и жени. Имало е каменен надпис. Някога с помощта на подземен тунел жителите на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № B2.12.01/20.03.2012

крепостта са се снабдявали с вода от реката, която обгражда „Кривус” от трите ѝ страни. Срещат се множество фрагменти от средновековна керамика. В близост има средновековен некропол.

За самото укрепление споменават и някои византийски извори. Така например прочутият летописец Георги Акрополит съобщава, че през 1254 година, когато българите водели сражения с византийците, успели да покорят много селища и земи в близост до река Марица. Следвайки бойния си марш те навлезли навътре в гъстите гори на Родопите и след кратки боеви превзели важните крепости Стенимахос, Кричим и Цепина. По-късно те пробили защитата и на още няколко важни укрепления, чиито имена споменава самият Георги Акрополит- Кривус, Перперикон, Устра и Патмос. Така за кратко време българите отвоювали голяма част от земите в Родопите, които преди това били в ръцете на Византия.

Музей - град Ардино

До 1912 г. там се е помещавал щабът на турския военен гарнизон. В двора и до днес е запазена сградата на барутен погреб, един от малкото останали в България от онези времена. Все още се вижда и част от сградата на конюшната, но е доста порутена. Наскоро Ардинският музей е реставриран напълно и в него е подредена сбирка от етнографски материали.

Археологически комплекс “Перперикон”

Разположен е на доминиращ връх край с. Горна крепост, на около 20 км северно от гр. Кърджали. Сред местното население местността е известна като Джин тепеси (Планината на духовете). Обектът е разположен на площ от около

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

17000 кв.м. Най-ранните следи от човешка дейност са от края на IV-то хилядолетие пр. н.е., когато хората започват да почитат и носят дарове на Скалата. След продължително затишие, през късната бронзова епоха започва оформянето на култов комплекс, чието сътворение и наслагване продължава с векове. Целият хълм е прошарен от човешко присъствие. Комплексът включва дворец-светилище от VI-V в. пр.н.е., укрепена тракийска крепост, селище и кръгъл храм-прорицалище. Смята се, че тук е била една от столиците резиденции на тракийските царе. Дворецът е имал Г-образна форма, бил е на 3-4 етажа и е имал 40 стаи. Запазени са двата коридора и 13 помещения. Изцяло изсечен в скалите дворецът е един от най-древните монументални мегалитни паметници от времето на траките. Археологическите проучвания показват, че през втората половина на IV век е превзет и опожарен. От края на V-ти до началото на VI-ти век градът е възстановен, а внушителните размери на изградената църковна сграда доказват неговата значимост и като църко-вен център. През IX век градът се превръща в административен център, което продължава до края на XII век. При извършените археологически разкопки е разкрита голяма част от великолепието в архитектурното и интериорно решение на строителите през този период. Внушителен култов център, грандиозен архитектурен ансамбъл, добре запазен римски път – това са само част от описанията на невероятния град Крепостта функционира като пазител на прохода по р. Арда до края на XVII век. Обектът е известен на науката повече от 50 години. Средновековната крепост е обявена за археологически паметник на културата още през 1968 г. В последващите години статутът неколккратно се е променял. В периода 1978 – 1983 година с прекъсвания се провеждат археологически разкопки. От 2000г. започват мащабни

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

археологически проучвания, които довеждат до цялостно разкритие на грандиозния обект. Античният и средновековен град Перперикон е включен в 100те национални туристически обекта на Република България. Забележка: Обектът е изцяло пригоден за посещение. Включен е в редица национални и международни туристически дестинации. До него е изграден специален асфалтов път. Има обширен паркинг, заведения, изгражда се информационен център.

Големият и Малкият казан

В местността "Казан беюг" край махала Въз на с. Равен се извисява комплекс от интересни скални образувания, разположени върху левия бряг на р. Казан дере, с височина над 30 метра. В района има множество изсечени в скалите съоръжения – проходи, жертвеници, жлебове, улеи, трапецовидни ниши, както и добре запазена гробница с ясно изразен жлеб за нейното затваряне. По повърхността се срещат керамични фрагменти. Комплексът има добра визуална връзка със светилището при с. Татул. Не са извършвани организирани разкопки. Реката е оформила 2 красиви каньона, които местното население нарича Големия и Малкия казан (Кючюк казан и Беюг казан). При подхода към скалите се откроява фигурата на голям каменен исполин, наподобяващ фигурата на човек, застанал на пост. Забележка: До обекта може да се достигне по ясно открояваща се пътека, непосредствено преди първите къщи на махала Въз от с. Равен. Подходящ за туризъм.

Скална гробница при с. Рогач

Гробницата в с.Рогач, община Крумовград, е паметник на културата от национално значение. Намира се в непосредствена близост да автобусната спирка за селото (на около 50 м) по пътя Крумовград – Аврен. Обектът е

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

датиран към I хил. пр. н. е. Изсечена е във вулканичните скали на десния бряг на р. Крумовица. Сравнително добре запазена. Има трапецовиден план и сечения, с тесен вход на една от късите страни и горен отвор. Входът е обърнат към реката, пред него има слабо загатнато преддверие, засечено асиметрично на централната ос. Върху скалите има две малки, но дълбоки дупки наподобяващи човешка стъпка. Местното население ги нарича "Стъпките на Али" – мюсюлмански светец, а мястото е известно като Гую (Кую).

Некропол от долмени, с. Черничево

В с. Черничево, община Крумовград, има некропол от 7 долмена, който е паметник на културата от национално значение.

Той се намира на 6.5 км източно от селото, в местността Хамбар дере. Разположени са от лявата страна на моста за с. Гугутка. Мястото под кошарата се нарича Чукурски юрен, а височината - Църквището. Над кошарата има широка поляна, през която минава едва забележим коларски път, водещ до гъста дъбова гора. В нея има много стърчащи, големи и малки каменни плочи. Добре са запазени 4 долмена. Градени са от 4 или 6 вертикално поставени каменни плочи. Входовете са от юг и представляват неголям страничен отвор в късата страна. В близост има следи от още 3 полуразрушени долмена. Липсва могилен насип.

В западния край на поляната са наредени обли камъни. Площадка (с размери 12.0 м на 6.0 м) е свързана с некропола. Вероятно тук са извършвани ритуали, свързани с погребенията. Долмените се отнасят към края на II – нач. на I хил. пр.Хр. В района на некропола има фрагменти от тракийска керамика, а в непосредствена близост е открита колективна находка от бронзови монети на Мароней (IV в. пр.Хр.).

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Средновековна скална обител, т.нар. „Дупка на поп Мартин“

Скалната обител се намира в защитена местност „Орешари“, с.Орешари, община Крумовград. Тя е паметник на културата от национално значение. Изсечена е в труднодостъпни скали над десния бряг на р.Арда. Входът ѝ е на 4 м. над околния терен. Около него са изсечени 13 скални ниши. По план и по начин на оформяне тази гробница се отличава от всички известни до сега от Източните Родопи. Вътрешното пространство е разчленено на ниши, улеи и вдълбавания, някои от които вероятно са по-късни. Не е изключено това съоръжение да е изсечено през средновековието и да е служило за монашески скит, както показва и наименованието му.

Древни рудници за добив на злато, с. Стремци

Рудниците са известни като пещерата “Иниклер”. Намират се на около 200 метра вляво от пътя Кърджали – Хасково (през с. Стремци), малко след микроязовира между селата Рани лист и Стремци. Имат няколко входа, които в дълбочина са свързани. По билото на склона има следи от вертикални минни изработки, вероятно служили за вентилация. Разпространено е мнението, че това е древен рудник за организиран добив на злато. Общата дължина на галериите е около 360 м. Минните изработки са изсечени в изключително здрави скали без използване на крепеж и следват рудоносната жила, поради което наподобяват лабиринт. В края на галериите има малко езеро. В района има следи от древни халди, доказателство, че първичната селекция на извадения материал се е извършвала на място. Обектът е лесен за откриване, но не е препоръчително да се влиза без водач, познаващ разположението на галериите.

Дяволският мост

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Мост над р. Арда, намиращ се близо до с. Дядовци, на 6 км северно от гр. Ардино. Построен е върху живописен тесен пролом през Късното средновековие. През него е минавал път, свързващ района на Тракийската низина с Беломорието (Пловдив, Асеновград, Тополовски проход, Дяволския мост, Даладжа, Алада, Устра, Маказа, Беломорието). Мостът следва средновековната архитектурна традиция. Той е трисводест и има няколко преливника. Сводовете са с размери: височини 4.65; 8.50 и 4.65 м и ширини съответно 8.50; 18.0 и 8.50 метра. Първият и вторият стълб са високи по 5.55 м. Срещу течението са дозирани вълноломи. Пътното платно е с дължина 65.70 м и ширина 3.40 м. Има малък парапет с височина около 20 см. Поради нанесени от времето поражения през 1993г. е извършена консервация на обекта, като парапетът е надграден до 50 см. Обявен е за защитен обект през 1979г., а през 2003г. е прекатегоризиран в "Природна забележителност". Мостът е благоприятен за туризъм. До него има маркиран път, включен е в туристическа пътека.

Шарапаната край с. Вряло

Една от добре запазените шарапани в тази част на Родопите. Разположена е край махала Гузоллар на с. Вряло. Местните хора я наричат "шарап-ташлар" или "шарпана". Съставена е от два басейна, разположени стъпаловидно, свързани чрез улей. Единият е с кръгла форма, диаметър 2 м и дълбочина 0.5 м. Вторият басейн е под него. Има елипсо-видна форма с диаметри 1.30 и 1.13 м и същата дълбочина. Обектът е край коларски път, но не е маркиран. Местните хора я знаят.

Комплексът край с. Неофит Бозвелиево

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Нишите са разположени на открояваща се скала вдясно от пътя в посока към с. Лале. Издълбани са на достъпно място, във варовик, което се среща сравнително рядко. Те са 11 на брой, разпределени на 2 нива. Сред тях има и недовършени, което дава възможност да се проследи начинът на изсичане. Две от нишите са значително по-големи от другите и при произнасяне на звук се появява особено ехо, сякаш камъкът връща в теб това, което си казал. Някои ги наричат "акустични ниши". На хълма непосредствено над скалите с нишите има разрушено светилище, районът е осеян с керамика.

Крепостта при с. Вишеград

Средновековната крепост се намира на десния бряг на р. Арда, на около 150 м северно от селото. До нея се достига по добър коларски път. Заема площ от 562 кв.м. върху скалист връх над яз. "Студен кладенец". Крепостната стена опасва върха от всички посоки. На места са запазени стени с височина до 7 м и ширина до 1.75 м. Построена е най-вероятно през XII-XIII в. Запазени са следите от две правоъгълни двуетажни вътрешни кули. Стените им са дебели около 2.20 м и измазани с хоросан, примесен със счукани тухли. Първият етаж е ползван за водохранилище. Ясно личат етапи на доизграждане на помещенията и стената в по-късен период от съществуването на крепостта. Входът е бил от югоизток. Крепостта е проучвана в периода 1971-74 година. Открити са както цели, така и фрагменти от глинени съдове със сграфито украса, желязна маска, стрели, копия, накити и др. Крепостта е лесно достъпна. Удобна за посещение. В местността Харман кая (на около 1 км южно от селото) има труднозабележими руини от тракийска крепост.

Крепостта "Асара" край рудник Звездел

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Средновековна крепост, изградена през XI-XII век на доминираща височина в района на рудник Звездел. Открояват се останките на две големи кули, като в едната от тях има следи от жилищни помещения и параклис. На по-късен етап, двете кули са свързани чрез крепостна стена. Източната кула е охранявала портата. Снабдена е с водохранилище, чието дъно е измазано с розов хоросан. Водата е пречиствана с пясък. Голяма част от стените на крепостта са били дървени. Двете кули са свързани чрез проход, изсечен в скалите. По време на извършените археологически разкопки в параклиса са открити уникални медальони - част от икона, украсена със златен обков. На достъпно място, подходящо за туризъм.

Крепостта “Кривус” при с. Башево

Ранни сведения за нея дава Г. Акрополит в своите “Анали”. Разположена е на достъпно място, на около 4 км северно от селото. Реката опасва крепостта от три страни. Южната част е заета от цитадела (размери 50/40 м) с добре запазени 2 входа, кули, бойници, стени и бойна площадка. Крепостната стена е масивна, с дебелина при основата 2.5 м, а в горната част – 1.75 м. На места е съхранена в цялата си височина – около 7 м. Външната част на крепостта е представена от една стена, с дебелина около 1.75 м и дължина 170 м, следваща протежението на реката. На територията на крепостта е открит кладенец, за който казват, че се е пълнел с вода от реката. Сега е затрупан и труден за откриване. Срещат се множество фрагменти от средновековна керамика. В близост има средновековен некропол. Обектът е подходящ за туризъм. В селото има указателни табели, но до крепостта се достига трудно поради прорасналите храсталаци.

Крепостта “Моняк” (Мнеакос)

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Тази средновековна крепост (строена през XII-XIII век) е една от най-големите и високо разположени крепости в Родопите. Тук се е помещавал военен гарнизон, а в крепостта населението от селищата по поречието на р. Арда е намирало убежище по време на военни действия. "Моняк" е свързана с похода на кръстоносците от 1206 г., за което има писмени източници. Заема високо скално плато, почти непристъпно от запад и юг, на левия бряг на язовир "Студен кладенец", на около 5-6 км от гр. Кърджали. Състои се от две части. Външната крепостна стена опасва хълма плътно от север. В западната част е разположен входът, с по една кула от двете страни. Северната е плътен трапецовиден бастион, а южната е била на няколко етажа, запазена днес на височина до 7,80 м. Стената продължава на юг, следвайки очертанията на терена, и достига до непроходим скален отвес с височина над 50 м. Най-високата южна част на платото е заето от цитадела с плътни трапецовидни бастиони по стените и вход, намиращ се приблизително по средата на северната стена. Общата защитена площ е около 50 дка. До крепостта има маркирана пътека още след като се излезе от гр. Кърджали в посока гр. Хасково (през с. Мост). Може да се подходи както от с. Широко поле, така и покрай детския лагер по стария път за с. Широко поле, непосредствено покрай отбивката за селото. Обектът е устроен за туризъм.

Крепостта "Патмос"

Разположена е на скалист връх в местността Хисаря, на водослива на р. Боровица и р. Арда. Имала е за цел да охранява поречието на реката, както и за светлинна сигнализация. Има визуална връзка с няколко съседни крепости. Изградена е вероятно през X век. Има неправилна правоъгълна форма и заема площ от 3 дка, на места стените са запазени до височина 3 м и дебелина 1.75 м.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Виждат се руините на 2 полукръгли кули (бастиони), както и на една малка еднокорабна църква и няколко помещения. До крепостта се достига с лодка от хижа "Боровица". Подходът от страна на село Боровица (на десния бряг на язовира) също е възможен, но е значително по-труден.

Култов комплекс "Пещерата Утроба" край с. Илийница

Намира се в района на с. Илийница, като добре маркирана туристическа пътека има през с. Енчец, край хижа "Боровица" – започва около 300 метра след хижата. До обекта се достига след около един час. Пътеката е стръмна, но с добре оформени места за почивка. Изградени са 3 големи беседки, а в подножието на канарата с процепа има изграден заслон. Сред местните хора е известна като Дънгърдък кая (Кънтящия камък). Оригиналните форми на изветряне, наподобяващи пирамиди, гъби и човешки фигури, допълват красотата на гледката. През 1994 г. спелеолозите от клуба по пещерно дело извършват проучване на скалните масиви в района на с. Ненково в търсене на нови, нерегистрирани пещери. Пещерняците забелязват, че светлинната проекция на входното отворстие се движи по стените и пода на пещерата в синхрон с движението на Слънцето. Достига своя максимум по обед, изпълвайки цялата дължина на пещерата по централната ѝ ос и достигайки до изкуствено направен олтар, наподобяващ женска утроба. По-късно пещерата се посещава и проучва от проф. Николай Овчаров, който я нарича "Утроба", с което наименованието е известно днес. Мястото е сакрално, част от култов комплекс, носещо духа на поколенията. Обектът е включен в маркирана туристическа пътека

Култов комплекс "Татул"

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

На около 20 км източно от гр. Момчилград в местността "Асара" край с. Татул е разположен впечатляващ култов комплекс, един от уникалните мегалитни паметници на Европа. Върху доминираща скала, до която водят изсечени в скалата стъпала, е оформена куполна гробница с два гроба, които са покривани с плочи. Единият саркофаг е изсечен отгоре, върху изравнена площадка и е ориентиран на изток. Вторият е изсечен странично, на южната част на пресечената пирамида, под висок, арковиден свод. По околните скали са издълбани много съоръжения, неразделна част от комплекса: зидове, ниши, кладенци за поставяне на дарове, легло за главния олтар на светилището, множество предмети, свързани с древните култове (глинени човешки идоли, прешлени за вретено, костни ашици, предмети от бронз и др.). Приема се, че в гробницата е залегнала идеята за погребения, изложени за обществено поклонение и е част от култов комплекс на обожествен владетел. Основната част на светилището е възникнала в късната бронзова епоха (XVII-XI в. пр. Хр.). Около IV-III в. пр. Хр. е изградена внушителна каменна стена, а северно от него е изграден храм. През I-IV в. комплексът е доизграден. Новите сгради и помещения са от ломен камък и хоросан. Откритите находки доказват внос на предмети, което е доказателство за значимостта на обекта и неговата популярност извън пределите на Тракия. Има предположение, че тук в древността са извършвани астрономически наблюдения, неразделна част от ритуалните практики извършвани там. Легендата разказва, че тук е гробът на Орфей. До обекта има асфалтов път

Култов комплекс, с. Лисиците

Село Лисиците се намира на десния бряг на яз. "Студен кладенец". Най-удобният подход към него е през въжения мост над естествено стеснение на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № B2.12.01/20.03.2012

язовирното езеро в района на с. Широко поле, под крепостта “Моняк”. Стената на тракийската крепост (IV-I век пр.Хр.) започва на около 200 м южно от селото в местността Чит кая (“чит” – дувар, зид; “кая” – скала, канара). Скалният венец е впечатляващ с уникалните си естествени образувания, наподобяващи пирамиди, гъби, фигури на животни и хора. От височината се разкрива изключителна гледка към водната площ на яз. “Студен кладенец”, гр. Кърджали и устието на река Върбица. Небезпокоявани от хората, в скалите обитават множество редки представители на орнитофауната. Обектът е подходящ за туризъм. Няма близък достъп с кола. Пътят е през въжения мост, но е изключително красив.

Куполна гробница край с. Старейшино

"Пунар кая" (Скалния кладенец) представлява куполна гробница, намираща се в района на с. Старейшино. От нея извира вода, която се събира в два малки, изсечени на пода басейна - кръгъл и правоъгълен, които са съединени с улей. Водата се извежда извън гробницата. В представите на местното население обектът се свързва с поверие за лечебни свойства както на мястото, така и на бликащата от него вода. Обектът се посещава от много хора на 6 май - Гергьовден (Хъдърлез). Обектът е трудно достъпен – приятен за пешеходен туризъм. Превозното средство трябва да се остави в селото и от там да се подходи към мястото.

Областен център и епископска резиденция, с. Чифлик

Обектът има пряка връзка с комплекса “Перперикон”. През VIII-IX в. центърът на властта временно се премества от крепостта в нейното подножие. В землището на днешното с. Чифлик, само на 2 км по права линия от твърдината, се намира местността Клисе башъ. Храмът има дължина 13.5 м и

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

широчина 12 м. От запад към него се влиза чрез триделен притвор. Обектът се подготвя за туристически посещения като неразделна част от комплекса "Перперикон".

Скален некропол с жертвеник, с. Ковил.

В близост до пътя Крумовград – Хасково, непосредствено след къщите на селото има ясно видим скален некропол. Гробовете са изсечени в скалите по периферията на билото в местността Белите камъни (Ак кая), където се откриват следите на тракийско светилище. Общият им брой е 9, от които 3 са добре запазени, 4 са почти унищожени, а 2 не са довършени. При извършените разкопки са открити много накити, фибули, глинени зооморфни култови фигури и изобилие от керамичен материал. Некрополът е датиран в периода II в. пр. Хр. – I в. сл. Хр. Върху гробните съоръжения днес минава пътека свързваща, две от махалите на селото. Обектът е подходящ за посещение.

Скален некропол, с. Широко поле.

На около 200-300 метра под върха с крепостта "Моняк" са разкрити няколко скално изсечени гроба. Те са с четириъгълен план и трапецовидно напречно и надлъжно сечение. Издълбани са в скалата така, че отворът им е на нивото на терена. Били са затваряни отгоре, като на някои има следи от жлеб. Единият от гробовете ярко се откроява със своите размери. Предполага се, че това е двоен "царски гроб", както го наричат местните жители. До него има по-малък гроб и в западната му част има следи от издълбан кръст. Обектът е леснодостъпен, може да се комбинира в маршрут до крепостта "Моняк".

Скална винарна (шарапана), с. Джанка

Шарапаната е изсечена в оголена от ерозията основна скала и се намира на 10 м. северно от скалната гробница в същата местност. Тя е с един басейн, кръгла,

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

и с диаметър 1.6 м и дълбочина 0.35-0.45 м. Дъното на басейна е с наклон на изток, където е изсечен отточен отвор. От запад над басейна през скалата е изсечен улей за отвеждане на дъждовната вода. В близост до шарапаната е запазена малка част от още една (само малкия басейн). На малко възвишение, северно от шарапаната има още една, аналогична на нея, изсечена в същите бели вулканични скали. Обектът е удобен за посещение.

Скална гробница - мах. Веслец, с. Бенковски.

Местните хора я наричат "Дупчения камък". Намира се в близост до пътя за с. Мъглене, вдясно от шосето, на около 300 метра след последните къщи на мах. Веслец. Гробницата е ограбена още в древността. Куполът е пробит допълнително и така се е образувало провирало. Хората вярват в лековитата сила на мястото и често търсят там лек за болки, които "идват и си отиват" (ревматизъм, шарка, стресови неврози и др.). След като се промушат 3 пъти през отвора (отдолу-нагоре), те оставят част от дреха на близкото дърво с надежда болестта да остане там. Обектът е сравнително близо до асфалтовия път, но е добре да се получи напътване от местните хора.

Скална гробница, с. Джанка

Обектът е датиран към I хил.пр.н.е. Гробницата се намира на около 80-100 м от бившето училище в селото (не е действащо, поради липса на деца). Изсечена е в слабо издадена над околния терен вулканична, бяла скала. Грубо оформено преддверие води към по-ниско разположената гробна камера с трапецовиден план. Тесен вход с праг е свързвал двете части, но днес от него има само следи. Камерата се стеснява нагоре и вероятно отгоре е имало отвор. Северната част на гробницата не е запазена. Обектът е подходящ за посещение в комбинация с други подобни в тази посока.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Скална гробница, с. Мъженци

Добре запазена куполна гробница с пещерообразна форма. Има сравнително голям, добре открояващ се вход, по края на който личи жлеб от затваряща го плоча. Изсечена е в основата на заоблен от ветровете пясъчник, на лесно и достъпно място. Обектът е лесно достъпен, част от първата в страната археологическа пътека.

Скални гробници, с. Поточница

Скални гробници, с. Поточница Край изоставена кариера за вулкански туфи, на около 200 м от левия бряг на река Крумовица, малко преди вливането ѝ в р. Арда, има удължен рид от бели скали. На билото на рида са изсечени две скални гробници. Първата е по-запазена. Входът е обърнат на ЮЗ. Има трапецовидно напречно сечение и отвор отгоре. Общата дължина е 3.10 м. Втората скална гробница се намира на 10 м ЮЗ от първата. Край нея има и няколко добре запазени скални ниши. Тя е от същия тип, но е по-слабо запазена – само в долната част. Входът е от Ю-ЮИ и е предшестван от изсечен в скалата открит коридор. Около гробниците се откриват следите на тракийско селище. Край обекта преминава добър селски път. Удобен е за посещение.

Скални ниши, с. Дъждовница

Намират се вдясно от пътя, на около 500 м след селото в посока с. Ненково. Издълбани са върху открояващи се монолитни скали, сред които наред с нишите има оригинални форми на изветряне, наподобяващи исполински фигури. Впечатляват със своя брой и недостъпните места, в които са изсечени. Допуска се, че са с култово предназначение. Атрактивни са като обект на туристически интерес, особено в комбинация с други обекти в тази посока. Забелязват се от пътя, но подходът до тях е много труден.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Скални ниши, с. Ненково

Изсечени са върху венец от масивни пясъчни скали в близост до река Боровица след крайните махали на с. Ненково. Забелязват се от асфалтовия път, минаващ по отсрещния бряг на реката. Наоколо има и други изсичания (жлебове, жертвеници и др.). В района са регистрирани гробница и некропол. До селото се достига по въжен мост над реката. Подходящи за посещение в комбиниран маршрут.

Скални ниши, с. Странджево

Намират се на около 4 км югозападно от с. Странджево. На водослива между реките Арда и Крумовица е оформена красива долина, широка около 1000 м. Там, в района на защитената местност "Орешари", върху масивна отвесна скала (Кован кая) са изсечени множество скални ниши. Разположени са в няколко групи, като броят им надхвърля 150. Тези паметници са свързани с многобройните тракийски селища, крепости, светилища и скални некрополи в тази част на р. Арда. В нивите около селото са намирани малки глинени съдчета, вероятно от разрушена тракийска надгробна могила. Уникално място, изключително добро за туризъм. В подножието на селата са изградени няколко комплекса за нощувка. Има и голямо вилно селище.

Скални ниши, Средна Арда

Аналогични на скалните ниши при с. Дъждовница. Изсечени са в отвесни скали, непосредствено край жп сп. Средна Арда в посока гр. Хасково. Повече от 15 ниши, групирани върху 2 основни скали. Интересно в този комплекс е наличието на една съвременна ниша, направена през 1993г. с цел възстановяване технологията на изсичане. Предполага се, че тези скални изсичания са с култово предназначение. Обектът е интересен и към него може

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

да се подходи по линията от с. Звезделина или от влака, като се слезе на сп. Средна Арда.

Средновековен манастир "Св. Йоан Продром"

Намира се в кв. "Веселчане" на гр. Кърджали. Разположен е на естествено защитено място, край десния бряг на река Арда. Изграден е през X век на мястото на малка църква от V-VI век. В началото на XI в. е извършено цялостно преустройство на манастира. Изградена е нова крепостна стена, като в четирите краища и по средата на стените били издигнати квадратни кули. В самият ѝ план е вграден символът на християнството – кръстът. На изток от издигнатата голямата триапсидна конхална църква се е намирал дворецът на игумена – епископ на епископията Ахридос. От оловните печати, открити в административния център Перперикон, са известни имената на трима епископи – Тома, Константин и Евстатик. В началото на XIII век притворът от запад е превърнат в крипта. Тук е разкрита гробницата на един от епископите на Ахридос, положен в пълното си литургично облекло. При проучването през 1998 г. са намерени части от златовезания текстил. Това го превръща в обект със световно значение. Манастирът преживява моменти на възход и на падения. След поредния набег е преизписана южната конха, върху която зографът е оставил думите "... аз, Добромир, писах в светия Продром". Животът в манастира затихва в края на 14 век, но паметта за него се запазва до началото на новото столетие. През 2000-та година комплексът е възстановен. Паметник на културата с национално значение. Включен е в 100те национални туристически обекта на Република България. Обектът е подходящ за посещение.

Средновековен мост, с. Ненково

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Мостът е изграден на р. Боровица, един от големите притоци на р. Арда. Намира се в близост до с. Ненково. Следва архитектурната традиция за времето си. Прави впечатление с внушителните си размери. Той е асиметричен, с пет свода с различна големина. Пътното платно е дълго 58 м. Част от моста е разрушена от буйните води на реката. В единия край е дострояван, но след повторно разрушаване в другия край вече е неизползваем. Мостът е подходящ за посещение в комбинация с други обекти в тази посока (пещерата "Утроба", нишите край селата Дъждовница и Ненково). Вижда се от асфалтовия път.

Средновековна крепост край с. Пчеларово

Намира се в местността "Градището", на около 5 км северно от селото, непосредствено край пътя за гр. Хасково, малко след разклона за с. Петелово и Минерални бани. Обектът е проучван през 1967-68 година. Крепостта е с форма на елипса с диаметри 22 и 75 метра. Стената е с дебелина от 1.20 до 1.50 м. В единия ъгъл има руини на кула с диаметър 3.40 м. В южната част на елипсата има малка постройка, в която е открито бронзово кръстче (вероятно това е бил малък параклис). Няма разкрити останки от сгради във вътрешността на крепостта. Доказано е, че крепостната стена е изградена върху много по-стар културен пласт – датиран към 3 500 г. пр. Хр. В района извън крепостта има регистрирани и други археологически обекти (средновековен некропол край реката, основи на манастир, участъци от древен път, праисторически могили и др.). Крепостта е обявена за паметник на културата с местно значение. Обектът е леснодостъпен и приятен за туризъм.

Средновековна крепост край с. Устра

Разположена е на висок, продълговат рид, носещ същото име. Намира се на около 5 км североизточно от с. Устрен и на 3 км югоизточно от с. Лебед. Върхът

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

е висок 1015 м. Площта на крепостта е 1.2 дка, като крепостната стена е дълга 113 м и има П-образна форма. В основата дебелината е 2.8 м, а в горния край – 1.75 м. На места е запазена до височина 8.0 м. Крепостта е имала 3 отбранителни кули – една полукръгла и две правоъгълни, които са били триетажни. Писмени сведения за крепостта дава Георги Акрополит (през XIII в.) в своите “Анали”. Към крепостта може да се подходи както по маркирана с табела отбивка, малко преди с. Устрен, така и по пътека на около 1 км преди село Лебед, минаваща покрай оградата на развъдника за муфлони. Пътят край с. Лебед е по лесен за изкачване, но по-труден за откриване на подхода. Местните хора го знаят добре. Другият път е преди с. Устрен – има ясна табела.

Средновековна крепост “Мал асар”

До обекта се подхожда от кариерата за добив на перлит, край която преминава стар римски път. Крепостта се намира на около 2 км южно от кариерата, на открояващ се, но не много висок остър, недостъпен от северната страна връх. Западната страна (която е най-достъпна) е защитена от зидове. Крепостната стена опасва 2 площадки, съответно с размери 55 / 23 м и 36 / 21 м. Вътрешната крепостна стена се простира между 2 отвесни самотни канари, в една от които има 4 издълбани скални ниши. На територията на първата площадка са разкрити 9 помещения, изградени от грубо обработени камъни, споени с калов разтвор. Помещенията са с неправилна правоъгълна форма с различни размери (от 4.0/5.0 м до 2.5/2.0 м). На тази площадка са открити два питоса съответно с две каменни плочи, служили за похлупаци. Във вътрешността на втората площадка са установени 5 помещения, градени по сходен начин. През 1973 година са провеждани организирани археологически разкопки.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Установено е, че крепостта е съградена на два етапа: първия – през VI век, а втория – след XI век. Забележка: Обектът е подходящ за туризъм.

Средновековна църква с част от крепостна стена, гр. Крумовград

Обектите се намират в центъра на града, в непосредствена близост до джамията. Църквата е датирана към X – XIV в. Тя е еднокорабна едноабсидна. Градена е от дялани и ломени камъни, споени с бял хоросан. Запазени са около 50-70 см от зида. Върху северната стена са съхранени части от стенописи. На север от църквата са открити 5 детски гроба, в които не е намерен гробен инвентар. Камерите им са оформени от керемиди и камъни.

На мястото на гр.Крумовград е имало укрепено селище. В района на църквата се забелязва част от крепостна стена с дължина около 20 м. и дебелина 2.20 м. Обектът е датиран към II – VI в., XI – XIV в.. Крепостта е имала квадратна форма с дължина на едната страна 150 м. и кръгли кули в ъглите. Изградена е от добре обработени ломени камъни, споени с бял хоросан. В зида личат леглата на сантрачи. Открита е и правоъгълна междинна кула.

Тракийска крепост при с. Женда в местността “Буюк тепе” (“Асаркая”)

Малко след с. Женда, край с. Соколите, вляво по добър черен път се достига до местността “Асар кая”. На доминираща височина, сред особено изветрели скали, се виждат руините на тракийска крепост, направена от струпани камъни без хоросан. Мястото е изключително красиво с хубава панорамна гледка и много удобно за туризъм. С кола може да се достигне на около 10 минути от крепостта.

Тракийска крепост, с. Устра.

Намира се в местността Остър камък, на около 300 м северно от с. Устрен.

Тракийски комплекс “Орлови скали”

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Комплексът се намира в местността Орлови скали (Картал кая). Върху извисяващи се в гората скали са изсечени множество ниши (около 90 на брой). Една от хипотезите за тяхното предназначение е, че вътре са поставяни оброчни плочи или глинени съдове, свързани с култа към умрелите. Под скалите има следи от улеи, жертвеници и други древни съоръжения. В близост (на височината преди да се стигне до нишите), се забелязват руините на древна тракийска крепост. Известна е като "Калето", въпреки че е трудно да бъде забелязана. Обхваща площ от 0.5 дка. Обявена е за защитен обект през 1979 г. в категорията "Исторически места". През 2003 г. е прекатегоризирана в "Природна забележителност" със същото наименование. Стената описва неправилен кръг с диаметър 67 м. Крепостта е градена без хоросан, поради което днес е изцяло разрушена, градежът се е свлякъл, а повърхността е осеяна с фрагменти от тракийска керамика. Най-удобният подход към обекта е покрай сградата на Историческия музей, към махала Бистроглед. Пътят е тесен, но асфалтиран. Между две от махаличките има малка дървена беседка с указателна стрелка на нея. Пътеката е маркирана до самия комплекс.

Тракийски култов комплекс край с. Ночево.

В местността "Пармак кая" след последната махала на селото, върху доста голяма площ сред боровата гора са пръснати множество открояващи се скали с различни древни изсичания в тях. Впечатление правят добре запазените трапецовидни скални ниши, както и няколко сводообразни сухи пещери. Такава една пещера е "Ташлък", с дължина по оста 9 м. Над входа има няколко добре запазени ниши. Гледката към долината на реката е изключителна. Втората пещера е в следващия скален комплекс. Нарича се "Коджа ин" (Голямата пещера), като в района около нея също има изобилие от древни

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

съоръжения и изсичания. Обектът е леснодостъпен, в района преди 2 години е извършено залесяване с чер бор и има дървена ограда на залесените площи. Обектът попада в нея.

Тракийски мегалити, с. Друмче и с. Обичник.

В района на с. Друмче, на около 1 км югозападно от него има два скални комплекса отстоящи на около 200 м един от друг, с множество изсечени в тях ниши. Общият им брой е около 60, като някои са недовършени. За да се достигне до тях се тръгва по пътека минаваща вляво край гробището на селото. Нишите имат визуална връзка с друг комплекс – край с. Обичник, разположен върху скала, наподобяваща фигура на животно и наричана от местното население "Юмрук кая" или "Лъвът". Към обекта не е маркиран подход. Местното население знае пътеките. Няма коларски път.

Тракийски ниши край с. Фотиново

Изсечени са в пясъчниците по левия бряг на река Върбица, веднага след завоя по моста след село Крилатица в посока Фотиново. Там реката е с много широка речна тераса. Нишите са 6 на брой, с различна големина. Малко след тях, на около 200 метра в скалите има древни изсичания, улеи и скална гробница. Районът е достъпен, в близост до асфалтовия път. Забелязват се трудно порасли дървета пред изсичанията.

Тракийски ниши, с. Джанка (Махала Кълвач)

Нишите са изсечени на западната страна на скалата, намираща се високо на десния бряг на дерето, под естествена козирка. Общият им брой е 11. Част от тях са в силно изветрели скали. Нишите вероятно са част от комплекса в махала Казан, разположен северно от тях. Забележка: Нишите са труднодостъпни,

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

когато в дерето има вода. Виждат се добре от асфалтовия път малко след края на село Джанка.

Тракийско светилище, с. Ковил

Светилището е разположено около венец от бели вулканични скали (вулкански туфи), които се издига върху билото на каменист хребет. От запад личат следи от зид без спойка, преграждал достъпната страна. На билото в скалите са изсечени множество съоръжения с култово предназначение, жертвеници, улеи, има голяма, добре запазена шарапана, ниши и пр. Откритият керамичен материал се определя от късната бронзова и ранножелязната епоха. При проведените в периода 1991-1993 година организирани разкопки е открит и един анфороподобен идол. Обектът е интересен и леснодостъпен, удобен за посещение.

Харман кая, с. Биволяне

Това е скално изсечено светилище, разположено на невисоко плато на около 2 км източно от с. Долна Чобанка. Формирано е около малка пещера с дълбочина 7 м. Ранните археологически материали се отнасят към късноенеолитната епоха. Допуска се, че светилището започва да функционира едновременно с това, при село Татул. Забележка: Обектът е подходящ за туризъм. Има насочваща табела.

Шарапаните, с. Ночево.

Намират се в едноименната местност, под гореописаните скални комплекси. Това са две добре запазени шарапани, разположени на около 200 метра една от друга. Запазена е едната част, но улеят указва къде се е намирал вторият басейн. Тя е с внушителни размери, изсечена е върху монолитен къс. Има кръгла форма с диаметър на кръга около 180 см. Дълбочината е 30 см, изсечена

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

скосено към дъното. Смята се, че предназначението на шарапаните е за производство на вино, но много автори смятат, че в определени периоди те са изпълнявали и ролята на жертвеници.

Алиански комплекс “Елмалъ баба”, с. Биволяне

Комплексът е един от най-ранните на територията на Източните Родопи – изграден е през XVII век. Надпис в двора край тюрбето гласи, че там е погребан Гюнер баба – син на бекташийския отец Елмалъ баба, чието име носи комплексът. Тюрбето е с шест гроба под един покрив и осмостенна розета на тавана. В съседство, в отделно помещение е гробът на Фатма – съпругата на пророка Али, почитана като покровителка на майчинството и децата. На това място, в началото на месец септември се провежда най-големият събор на алианите в тази част на Родопите.

Джамийски комплекс в с. Горно Прахово

Намира се между селата Горно и Долно Прахово на естествено земно възвишение. Комплексът се състои от джамия, медресе (училище), каменна чешма с дарителски надпис и гробница (тюрбе). Надгробният камък е с надпис на арабски, а в кръгъл медальон е изписана годината 1262 (по хиджра – арабското летоброене), т.е. 1845-1846 г. Комплексът е опожарен през 1912-1913 г. и възстановен през 1923. След 1944 г. районът е занемарен. През 1991 – 1992 г. джамията и учебните сгради са ремонтирани и редовните молитви – възстановени. През 2008-2009 г. е извършено ново благоустройство на комплекса, като е направено преустройство на стаите за поклонници и ученици. Забележка: Обектът е интересен за посещение.

Джамията в гр. Крумовград

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Джамията се намира на ул. "Съединение" № 6. Издигната е върху руините на средновековна църква. Строена е през 1855 година, като първоначално постройката е била дървена. Джамията е предпоставка за възникването на града - във връзка с петъчните събирания на вярващи около нея се появява търговия, построяват се търговски складове, а по-късно и жилища. В днешния си вид е построена в периода 1901-1904 година от богатата на времето фамилия Сейди. Тя е квадратна в план, с четирискатен покрив, покрит с турски керемиди. Заема обща площ 2152 кв.м, от които 840 кв.м е застроена площ и 1312 кв.м незастроена площ. Стените са от ломен камък на хоросанов разтвор, измазани. Цокълът, ъглите на сградата, корнизът, рамките на отворите по фасадите и минарето са изградени от дялан камък. Минарето, разположено от северозапад, има чашеобразно шерифе и удължени петек и кюлях.

Джамията е действаща, съхранена е до голяма степен в автентичен вид и е обявена за паметник на културата.

Джамията в гр. Кърджали

Намира се в непосредствена близост до градския пазар. Масивна, елегантна сграда, строена през 1812 г. През 1874 г. е преустроена. В нея могат да се съберат до 500 поклонници. Състои се от храмова сграда, минаре, административна сграда. В двора има обновени чешми за извършване на ритуалното обмиване. Действащ храм. Джамията е паметник на културата.

Джамията в с. Любино

Представителна средищна джамия, обслужваща всички махали в кметството. Забелязва се от много далече – откроява се с белия си корпус. Намира се край старо гробище, в което са погребани първите ходжи, обслужвали я от самото

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

начало на нейното изграждане. Обектът е лесно достъпен, подходящ за туризъм.

Джамията в Чал

Това е най-старата датирана джамия в Източните Родопи. На ъглов камък на южната стена е изписана годината 1201 по Хиджра, съответстваща на 1786-1787 година. Наричат я Ахат боба джамиси, по името на почитания светец, чието тюрбе се намира в гробището на селото. Смята се, че на това място е имало по-стара джамия, построена от рода Коюноллар, поради което и до днес е известна и като Коюналлар джамиси. Обектът е удобен за посещение, но джамията се отваря само в петък за молитва или при необходимост.

Джамията на с. Бенковски

Красива, наскоро обновена сграда, внушителна постройка, намираща се в близост до центъра на селото. Действащ религиозен храм, посещаван от вярващите в целия район. В двора е съхранен вековен дъб.

Дървената джамия, с. Подкова

Намира се в село Подкова. Това е изцяло дървена постройка, уникален образец на стара строителна технология. Изградена е без използването на нито един пирон. Легендата разказва, че е построена от 7 девойки за 1 нощ, след което никой повече не ги видял. Нарича се "Еди къзлар джамиси" (Джамията на седемте момичета). В района се забелязват древни изсичания и улеи в скалите. Местните хора твърдят, че това са следи от влаченето на огромните дървени трупи, използвани при градежа. Джамията е действаща. През 2009г. тя е възстановена, като е съхранена древната строителна технология. Обектът е паметник на културата. Достъпен с лек автомобил.

Параклисът "Св. Спас" край с. Резбарци

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Намира с в началото край пътя за с. Резбарци, вдясно, преди първите жилищни постройки. Разположен е сред красива широколистна гора с големи поляни и хубава вода, в непосредствена близост до бреговете на р. Кьош дере, вливаща се в р. Арда в рамките на града. Местността е приятна за отдих, любимо място за разходка на жителите на града. Веднъж в годината на това място се провежда общоградски събор, коли се курбан за здраве. Параклисът е строен в началото на ХХ век, а наскоро е обновен. Обектът е подходящ за посещение в комбинация с маршрут до находището на папрат Венерин косъм, което е на около 200 м от него.

Старата джамия

Джамията се намира в гр. Момчилград и е построена през XVII век, като до днес продължава да е действащ религиозен храм. Има оригинална архитектура – единствената джамия в региона с две стари, елегантни минарета. През 2004 г. е извършена основна реставрация на храма.

Текето на Ахат баба, с. Постник (с. Текке)

Текето е изградено по сунитския канон, но се почита от алианите в района. Носи името на Ахат баба – сунитски светец, воин на правата вяра, надарен с магическа сила и способности. Сам доизгражда тюрбето си (символичен гроб, предмет на поклонение), като повдига ключовия камък над вратата, по който са останали кървави отпечатъци от неговите пръсти. Около сградата има запазени стари гробове с арабски надписи по тях. Текето е лесно достъпно, в самото село.

Тюрбето на Хазър баба, с. Горна крепост

Това е алианска гробница, в която според местните вярвания е погребан Хазър баба, почитан от алианите светец. Намира се в източния край на селото, на голяма поляна, оградена с дъб и габър. До 1912 г. гробът е бил с правоъгълна,

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

дървена ограда, след което тя е подменена с каменна. През 1939 г. трима майстори от Смолян построяват осемстенна гробница (поради невъзможност да се справят с основите на седмостен). Входът на гробницата е на изток. Покривът също е осмостенен, покрит с керемиди. През 1991 г. е построено преддверие за събуване на поклонниците. Гробът е с необичайно големи размери: дължина 5.25 м и ширина 1.85 м. Върху него има могила, покрита с мазилка. В двата ѝ края са поставени плочи, издялани от варовик, като на едната има надпис на арабски. Към гробницата има постройка за готвене на курбан и прием на гости. Празникът в чест на Хазър баба се провежда ежегодно на 1 май.

Църква “Св. Иван Рилски”, гр. Крумовград

Църквата е сравнително нова - построена през 1934г. по инициатива на трима души, жители на града. Строителите са от с. Петково, Смолянско. Осветена е през 1936г. от пловдивския митрополит Кирил, по-късно Патриарх български. Църквата е трикорабна, с дължина 18 м, широчина 10 м и височина 6 м. Куполът е полусферичен, издигнат върху осмостенен барабан, изграден от 8 арки. Изградена е от ломен камък на хоросанов разтвор, частично измазана. Иконостасът и тронът са от дърворезба (орехово дърво), изработени в гр. Пловдив. Широк е 10 м и е висок 4 м. Църквата е действаща, обявена е за паметник на културата. Забележка: Обектът е подходящ за посещение, разположен е в близост до центъра на града.

Църквата “Св. Георги Победоносец”, гр. Кърджали

Църквата е действащ храм, намиращ се на ул. “Отец Паисий”, в близост до едноименното училище. Това е трикорабна, кръстово-куполна църква с вградена камбанария. Строена през първата половина на ХХ в. Позлатените

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

кубета привличат погледа на жителите и гостите на града. Към нея е изграден енорийски център, в който всяка година се организират летни лагери по богословие за деца от различни етноси. Църквата е обявена за паметник на културата с местно значение.

Църквата “Св. Успение Богородично”, гр. Кърджали

Намира се в квартал “Гледка”. Трикорабната базилика, строена в началото на ХХ век е едно уникално духовно средище, в което работи трапезария за бедни, има неделно училище по вероучение, компютърна зала, безплатен медицински кабинет, музикален салон. Идеята е тази обител да стане център на културно-просветителна и благотворителна дейност. Да се помага с храна, медицинска помощ, услуги на бедни хора и сираци, независимо от тяхната религия. В храма се пази частица от Христовия кръст.

Църквата “Св. Цар Борис” в гр. Момчилград (1939 г.)

Църквата е изградена в периода 1938-1939 година на мястото на малък параклис. Тя е еднокорабна базилика, носеща името на канонизирания за светец цар Борис I. Иконостасите и архиерейският трон са от дърворезба. Дървената пластика се отнася към Девърската школа. До южната стена на храма е построена костница, в която се съхраняват тленните останки на загиналите за освобождението на този край.

Църквата “Света Параскева”, с. Пчеларово

Църквата е популярна сред населението като “Света Петка”. Архитектурно се открояват два строителни периода – от 1886 и 1913 г. В царския ред има 6 икони, подредени по канон. Апостолският ред има 20 икони. Иконостаса, иконите, владишкият трон и църковната утвар са типични за малките селски църкви. Постройката на камбанарията е оригинална – 6-стенен купол с кръст

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

върху кръгли колони. Край църквата има старо килийно училище. В близост до църквата има голяма чешма, а край нея - следи от малък параклис. Църквата е действаща, обявена е за паметник на културата. Забележка: Обектът е удобен за посещение.

Църква "Св.Атанасий", с.Черничево.

Църквата е строена през 1847-1848 година с разрешение на турските власти. Инициатор за построяването ѝ е Гиню Кирев – чорбаджия по онова време. Имотът е дарен от жител на селото, който е имал къща в същия двор.

Църквата е изгоряла до основи през 1913 година и е била възстановена през 1921-1922 година. Тя е с дължина 15 м и широчина 11. Иконостасът е резбован и е изработен през 1931-1932 година от двама тревненски майстори. Той е с дължина 11 м и височина 5 м. Иконите са донесени от Одрин, а камбаната е изработена в гр.София.

До входа ѝ е поставена паметна плоча на четирима жители на селото загинали през 1917 година при завоя на Черна /Македония/.

Църквата е действаща и е паметник на културата.

Комплекс "Църква "Св.пророк Илия" и училище", с Аврен.

Църквата е построена с разрешение на турските власти, като строежът започва през 1866 година. Тя е завършена и осветена на 20 юли 1870 година.

Инициатори за построяването ѝ са Милю и Гого Славилови, а Славил Кирев Славилов, дава дворното си място за нейния строеж.

Църквата е с дължина 21 м. и широчина 12 м. Храмът е изцяло проучен и документиран през 1992 година. Същият не е действащ и се намира в аварийно състояние. В църквата се съхранява мраморна плоча изписана на гръцки и 4 надгробни плочи.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

В имота на църквата и в комплекс с нея е разположена училищна сграда, която също е в аварийно състояние. От 1878 до 1928 година в нея се е помещавало училището на селото. Притежава културно-историческа стойност като единствена съхранена училищна сграда от този период в района.

Комплексът е обявен за групов паметник на културата.

Архитектурен ансамбъл “Стария град”, гр. Кърджали

В старата част на града е съхранен комплекс от къщи, построени във възрожденски стил. Намират се на улиците “Свети Климент Охридски” и “Иван Вазов”. Там се помещават Къщата на художниците в града (т.нар. Керимовата къща), както и Къщата на архитектите. Забележка: Комплексът е интересен за посещение, но не е устроен за туризъм.

Водениците на с. Егрек

Водениците в с.Егрек, община Крумовград, са съхранени в автентичен вид и са паметници на културата. Те са 5 броя, от които 2 в Долната махала, 2 в Горната махала и 1 в Централната махала. Разположени са по течението на река Крумовица и са предназначени за мелене на царевично брашно и фураж. Всички са действащи и работят обикновено от м.ноември до м.март, когато реката е най-пълноводна. Изградени са от ломени камъни споени с хоросан. Покривите са покрити с каменни плочи (тикли).

Водениците, с. Шумнатица

Доскоро по рекичката в с. Шумнатица е имало няколко действащи воденици, също от края на XIX век. Днес такава една воденица, която все още работи, има край описания мост. Тя е с автентична оригинална архитектура и запазени съоръжения за смилане. Малко по-надолу по реката има втора воденица, чиято сграда все още стои, но отдавна не е в действие и част от нея е порутена. И

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

двете са обявени за паметници на културата. Забележка: Обектът е много подходящ за туризъм, намира се край самия асфалтов път, в непосредствена близост до стария мост.

Водно огледало (Каналът) на р. Арда, гр. Кърджали

През 2009 г. е изграден внушителен канал на р. Арда, в очертанията на града. Започва на около 300 м след стената на яз. "Кърджали" и стига до моста към кв. "Веселчане", почти до нулата на яз. "Студен кладенец". Представлява внушително съвременно хидротехническо съоръжение, част от цялостен проект за благоустройство на тази част от града. Проектът включва и създаване на зона за отдих край реката, както и изграждане на бизнес център в същия район. Във водите на канала ще се движат атрактивни лодки и малки туристически плавателни съдове.

Въженият мост, с. Лисиците

През 1993 г. единственият достъп до с. Лисиците – въженият мост, е разрушен от водната стихия. Това налага извършване на основен ремонт, което всъщност води до изграждане на нов мост по съвременна технология. Това е най-дългият въжен мост в България. Разстоянието между пилоните му е 260 м. Изграден е в най-тясната част на яз. "Студен кладенец". Районът е изключително красив. Забележка: До моста се достига от с. Широко поле или по жп линията, като се слиза на сп. Желязна врата и се продължава в посока с. Широко поле. Мостът се вижда добре от линията. Красива гледка е и от крепостта "Моняк".

Възрожденски къщи, гр. Крумовград

В града има няколко стари къщи, съхранили своя възрожденски облик. Една от тях е тази, в която се помещава музейната сбирка. Сградата е построена през 1901 г. за военен клуб и носи характеристиките на късновъзрожденска сграда. В

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

периода 1912 – 1913 г. е използвана за кметство. През 1971 г. е реставрирана и адаптирана за нуждите на музейната сбирка. Сградата притежава културно-историческа стойност като единствен съхранен пример на обществено строителство в града в началото на ХХ век. Обявена е за паметник на културата през 1982 г. Забележка: Удобна за посещение, но музейната сбирка е временно прибрана на съхранение поради предстоящ ремонт.

Древни пътища

В района на община Кирково е минавала една от основните пътни връзки за Беломорска Тракия. Тук има стари стратегически пътища още от древността до Средновековието. Свързвали са Горнотракийската низина с градовете по Беломорието и средиземноморския античен свят. Следи от тези пътища има и днес. В с. Шумнатица около трите моста все още се ползват части от такъв път. Подходящ за посещение в маршрут с воденицата и стария мост.

Конакът на Али бей, с. Нановица

Построен е през 1851 г. от Али бей, с чието име е популярен сред местното население. Стаите са с оригинална дърворезба, на много места по ъгловите градежни камъни има украса. Къщата е била предназначена за конак и е с типична архитектура на края на XVIII-XIX век. Сградата е частна собственост, необитаема, ползва се като обор и плевня и е в изключително лошо състояние.

Къщи от края на XIX век, с. Шумнатица

Както на много откъснати места в Източните Родопи и тук до днес са се запазили къщи, градени от камък, с каменни плочи на покрива и оригинални комини. Между къщите се вие стар път, изграден от калдъръм, част от древен път, свързващ вътрешността на страната с Беломорска Тракия. Някои от

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

къщите са обявени за паметник на културата. Къщите са подходящи за включване в маршрут с мостовете и воденицата.

Къщите в с. Егрек

В селото наред с по-новите къщи са запазени и такива от края на XIX век с типичната за времето си архитектура – каменен градеж и покрити с плочи. Комините им са оригинално иззидани. В някои от къщите и днес живеят наследници на първите собственици.

Мостовете в с. Шумнатица

Живописното с. Шумнатица е съставено от няколко махали (Каменска, Пехливанска, Шиковска, Чилингирска и др.). Много от къщите са необитаеми. На местната рекичка и нейните притоци са изградени няколко моста. Първият е в центъра на махала Каменска (в близост до кметството), непосредствено до новия мост, по който минава асфалтираният път. Той е едносводест. Сводът е широк 10.1 м и висок 6.80. Облицован е с правоъгълни плочи и корниз. Платното е дълго 19.30 м., широко е 2.70 м, като в единия край е разширено с 1.50 м. Нагоре срещу течението на рекичката има още два моста.

Мостовете край с. Егрек

В района на с. Егрек и тези в близост до него има няколко каменни моста, които местното население нарича “римски”. Това са мостове, строени към края XVIII в. или началото на XIX в. В с. Егрек има 2 моста, единият от които е трисводест (в долната махала), а вторият – двусводест (в горната махала). Първият е полуразрушен. Вторият е строен от овчар за хаир (доброто) на хората. Той е двусводест, с дължина на пътното платно 13.20 м. Сводовете са широки 4.20 и 2.60 м. Строен е от обработени камъни, като сводовете им са облицовани с корнизи от по-малки плоски камъни. Спойката е направена от бял хоросан. На

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

стълба на моста е дозиран вълнолом. До моста има кладенец, който е изграден от камъни и е покрит с голяма плоча (тикла). Обектът може да се комбинира в маршрут с други забележителности от района на селата Егрек и Аврен. Лесно достъпен.

Мостът край с. Кирково

Изграден е над малката река Солуцка (някои я наричат Кирковска река). Тръгва се по пътя за с. Лозенградци, но в края на селото се завива към местността "Баничките". Тесният коларски път, водещ край "Баничките", минава покрай оградите на няколко зеленчукови градини и достига до моста. До него може да се тръгне и по рекичката, срещу течението. Мостът е само на около 150 м от изворчетата, прикрит от вековни елови дървета. Той е трисводест, дължината на пътното платно е 22.70 м, а височината на отделните сводове е съответно 3.10; 5.0 и 2.0 м. Изцяло запазен. Построен е върху здрава основа (скала).

Паметник на бежанците от с. Манастир, 1913 г., с. Аврен

В центъра на селото е издигнат паметник на 42 жени и деца, бежанци от с. Манастир, Гюмюрджинско, избити от башибозук през 1913 г. в местността "Думанли", намираща се на 8 км от Аврен. Проектант на паметника е арх. Жерю Гогов от гр. Хасково. Изработен е в гара Мездра. Открит е на 26.09.1964 г. На лобното място в местността "Думанли", намираща се на 8 км от Аврен, е поставена паметна плоча. Подходящ за посещение при туризъм в посока с. Аврен и с. Егрек.

Паметникът на освободителите, гр. Кърджали

Това е паметник на загиналите за освобождението на гр. Кърджали през 1912 г. Намира се в Градската градина. На мястото, където е издигнат са погребани

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

костите на загинали при боевете военнотружешци. Открит е на 28.05.1939 г. Монументът е дело на архитект Храбър Попов и скулптура Александър Занков. Преди да се построи паметника там е имало малък параклис.

с. Башево

Пътят за крепостта "Кривус" също минава през десетина къщи в архитектурен стил от XIX век, характерен за тази част на Родопите. Къщите са добре запазени, по-голяма част от тях са обитаеми и днес.

с. Безводно

И тук, както и в други части на областта има съхранени стари къщи, следващи архитектурната традиция от средата на XIX век. Къщите са от камък, покрити с каменни плочи и с изящни каменни комини.

с. Долна сполука

Край пътя за с. Любино, малко преди сградата на Ловния дом има няколко самотни къщи със съхранена автентична архитектура от края на XIX век, с оригинални, добре запазени каменни покриви и комини, типични за строителството през този период. Забележка: Къщите могат да се видят при посещение на обектите около Ловния дом към с. Любино.

Стената на яз. Кърджали

Намира се на около 1.5 км от крайните къщи в кв. "Възрожденци" на гр. Кърджали. Строена е в периода 1957-63 г. Представява уникална за времето си куха дъговидна конструкция. Висока е 103 м, а дължината е 341 м. Язовирното езеро е дълго 20 км и е с обем 532 млн. куб. м вода. Под стената е изградена Водоелектрическа централа с възможности за средногодишен добив на електроенергия от 164 млн. квтч. Забележка: Подходяща за посещение.

Хаджикадировата къща, с. Жълтуша

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Намира се в махала Терзийци (Шивачи). Характерно за хората от този край е, че и до днес са големи майстори в тъкането на халища и козаци. Къщата е съставена от две части – стара, строена преди повече от 150 г и по-нова, голяма двуетажна част, чието изграждане е започнало през 1939 г., но е следвало традицията в строителството на съществуващата постройка. Двете къщи са свързани с тунелообразен проход. Наследниците са в близост и винаги с удоволствие отварят врати за желаещите да я посетят.

Чешмите на с. Аврен

Село Аврен се намира в южната част на община Крумовград, сравнително близо до границата с Гърция. Районът е планински, обрасъл с хубава смесена широколистна гора. На много места блика вода, която е хваната в повече от 30 чешми. Почти всяко семейство има “своя” чешма, изградена за спомен, за здраве, в памет на някой близък. Чешмите са красиви, удобни за отдих, в хубавата сянка на многогодишната гора. Някои от тях предлагат добри условия за празненства с приятели, други са впечатляващи със своята оригиналност. Водата е вкусна и студена, блика без прекъсване през цялата година.

“Лирата”, гр. Кърджали

На едно от възловете кръстовища в града, в центъра на голямо кръгово движение се издига монументална скулптура, символизираща лирата на Орфей. “Лирата” е от тръбни елементи, струните са верижни, по тях тече вода, която създава илюзия, че те вибрират. Пространството около “Лирата” е озеленено, а през нощта обектът се осветява в приятни сини тонове. Автор на скулптурата е Зиятин Нуриев, роден и отраснал в този край.

2.2. Туристическа суперструктура

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Туристическата суперструктура обхваща:

1. Средствата за подслон (хотели, мотели, вилни и туристически селища).
2. Местата за настаняване (пансиони, почивни станции, семейни хотели, самостоятелни стаи, вили, къщи, бунгала, къмпинги и туристически хижи).
3. Заведенията за хранене и развлечение (ресторанти, заведения за бързо обслужване, питейни заведения, кафе-сладкарници, барове и дискотеки).
4. Магазинната мрежа в рамките на съответната туристическа територия.

Предвид водещата роля на средствата за подслон и местата за настаняване, спрямо които се настройват и приспособяват останалите елементи на суперструктурата те трябва да бъдат идентифицирани.

Освен това на територията на област Кърджали функционират различни туристически фирми занимаващи се с туроператорска дейност и туристическа агентска дейност.

2.2.1. Средства за подслон и места за настаняване

На територията на областта са регистрирани 94 броя средства за подслон и места за настаняване, от които 6 броя са с категория над 3 звезди. Общата леглова база наброява около 1300 легла.

2.2.2 Заведения за хранене и развлечение

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Заведенията за хранене и развлечения, регистрирани на територията на областта са 691 броя с общо 31 400 места.

2.2.3. Съоръжения за спорт и възстановяване

На територията на област Кърджали функционират следните съоръжения за спорт и възстановяване:

№	Съоръжения за спорт и възстановяване	Брой	Капацитет (общо)
1	Спортен комплекс	1	
2	Стадион открит	5	16360
3	Стадион закрит		
4	Спортна зала открит	2	3500
5	Спортна зала закрит	4	920
6	Фитнес зали	3	150
7	Басейн открит	4	1000
8	Басейн закрит	2	150
9	Спортно игрище открито	10	
10	Спортно игрище закрито		
11	Спортни клубове	26	

2.2.4. Културни институти и обекти

На територията на област Кърджали са налични следните културни институти и обекти:

Общинския център за култура и младежки дейности е с обхват на дейности: Школа по изкуство с курсове по китара, пиано, акордеон; Групи по народни песни, класически и характерни танци, спортни танци; Оперетен театър;

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Народен оркестър; Школа за народни танци; Представителен музикално-танцов ансамбъл /детски и младежки/; Клубове на хорото и спортни танци; Компютърни курсове;

В Общинския център за култура и младежки дейности се развива богата културна дейност. Всяка година съставите участват в различни културни прояви на територията на общината, страната и чужбина, с което допринасят за утвърждаването на доброто име на Община Кърджали.

На територията на Област Кърджали съществуват 89 Народни читалища, които са реални културни центрове с добре организирана и систематизирана дейност, откликваща на всички вкусове на всички нива, независимо от тяхната религиозна и етническа принадлежност. В тях се развива богата културна дейност. Всяка година съставите участват в различни културни прояви на територията на общините, страната и чужбина, с което допринасят за утвърждаването на доброто име на област Кърджали.

На 01.09.1960г. е създаден Държавен театър "Димитър Димов" с три творчески формации - естрада, драма и кукли. От 1980г. кукленият състав се обособява като самостоятелна формация. Първата пиеса поставена на сцената на театъра е "Криворазбраната цивилизация" на Добри Войников. От 01.01.2000г. театъра обединява две формации - драма и кукли.

Регионална библиотека. "Н.Й.Ванцаров" - гр. Кърджали има 50-годишна история. Тя е най-голямото книгохранилище в Кърджалийска област, център на библиографска, краеведска и методическа дейност. Най-голямата на територията на региона по обем и качество на библиотечния си фонд, по структура и по обхват на обслужването. Притежава богат многоотраслов фонд, наброяващ около 277 630 библиотечни единици (книги, периодични издания,

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

богата фонотека, аудио- и видеозаписи и други нетрадиционни носители). Обслужва широк кръг читатели - ученици, студенти, специалисти в различни области на знанието, граждани.

Регионален исторически музей е създаден през 1965 г. Основният фонд съдържа над 45 хиляди експонати, проследяващи живота в Източните Родопи от най-дълбока древност до началото на 20 век. Музеят обитава представителна култова сграда от 1920 г., архитектурен паметник на културата. Експозицията е отворена за посетители през 1987 г. и заема 1800 кв.м. площ на три етажа. Към сградата на музея има двор -парк с водни басейни на площ 15 декара. В парка са засадени 22 растителни видове, които са единствени в ареала на Южна България. Чрез автентични материални свидетелства, фотоси, копия и реконструкции е проследен живота от VI-то хилядолетие пр.Хр. до Средновековието. Интерес представляват най-ранните паметници от неолита: Възстановка на Селищна могила - център за направа на каменни сечива, богатата колекция от идолна пластика. Уникалните мегалити на тракийската култура и нейните култови центрове са представени чрез фотоси/скални гробници, светилища, ниши и оброчни плочи/. Римската цивилизация е оставила следи с луксозната си керамика, бронзовата и златна пластика, както и с елегантната мраморна стенна декорация на Вила "Армира" край Ивайловград. Средновековната цивилизация присъства в музейните зали чрез темите - Крепостно строителство, Църковна архитектура и изкуства. Серия икони от края на 17 и 18 век с блестящи естетически качества, експонати от XIX в. - дърворезба, каменна и дървена пластика, метало пластика, църковна утвар са сред експонатите. В отдел "Етнография" са показани най-добрите образци от народната култура на Източните Родопи за периода от XIX и началото на XX

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

в. Представени са земеделието, животновъдството, най-характерните занаяти като въглищарство, металообработване, obuщарство, шивачество и тъкачество, както и домашните занаяти като предене, плетачество, тъкане на кенарени платове и носиие на всички етноси, живеещи на територията на региона. Регионален исторически музей работи за разкриване, реставрация и консервация на археологически обекти в общината и свързаната с тях научна дейност. С разкриването на големия скален дворец "Перперикон", музеят има първостепенна роля в развитието на културния туризъм в общината и в другите исторически обекти в региона от международно и от национално значение.

Музейната сбирка в гр.Крумовград е създадена през 1971 година с изложбена площ 250 кв.м и обособени в отдели археология, нова история и етнография. Тя е подредена в сграда, паметник на културата. Над 2 хиляди експоната разказват за културно-историческото наследство на общината.

Към НЧ "Нов живот" в Момчилград е изградена *музейна сбирка и картинна галерия*. Добре подредена и изложена експозиция с предмети от бита и традициите на хората тук и находки от многовековната история по тези земи. В картинната галерия има творби на десетки изявени художници и броят им надхвърля 250.

Общинска художествена галерия "Станка Димитрова" е създадена през 1961 г. и е утвърден водещ културен институт в Южна България . Художествената галерия е един от най-старите културни институти в Кърджали. Тя заема историческа сграда, строена в средата на ХХ век за турски конак. В началото на миналия век е използвана последователно за нуждите на армията, полицията и държавната администрация. Част от конструкцията съществува и до днес в

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

автентичния си вид. Постоянната експозиция на галерията съхранява стотици живописни платна, скулптури и пластики на български и чужди класици и съвременници. Това е третата по богатство в страната художествена галерия. Колекцията включва над 5000 произведения на изобразителното изкуство от различни периоди на българската култура – живопис, графика, скулптура, икони, щампи, църковна утвар. Три хиляди са живописните платна, обединяващи майстори на четката от Освобождението на България до днес. Сред тях са Иван Мърквичка, Владимир Димитров-Майстора, Бенчо Обрешков, Сирак Скитник, Кирил Цонев, Ярослав Вешин, Димитър Гюдженов, Лика Янко, Петър Урумков, Иван Вукадинов, Илия Петров, Светлин Русев, Димитър Казаков, Генко Генков и др. 1800 са възрожденските щампи и графики, включващи ценни образци от Света гора и най-добрите майстори на съвременната графична техника. Добре подбрана е колекцията от монументална скулптура и малка пластика. В галерията се намира и крипта, в която са експонирани 200 уникални икони от Късното Средновековие до Възраждането в Родопите.

Арт-галерия – гр. Кърджали е галерия за съвременно изкуство, в която Арт движение КРЪГ поддържа богат културен календар и програми за млади творци от 2002 г. насам. Освен презентации на автори от страната и чужбина, галерията показва произведения, създадени по време на пленерите в село Дъждовница и действа като част от „мрежа“ заедно с Арт къщата в селото. Артгалерията представя своите артистични концепции и автори и зад граница – Холандия (2002), Македония (2005), Италия (2008 и 2010), Великобритания (2009), Испания (2010), Турция (2010 и 2011). Към галерията е създаден клас по

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

визуални изкуства за деца, които също участват в календара от културни събития.

Арт – галерия – с. Дъждовница се намира в новата каменна арт къща в Дъждовница (която хората вече наричат Къща на Терлика) е изградена от Арт движение КРЪГ на пътя, който води към тракийските скални ниши над селото (на около 1 км от тук) и тракийското светилище „Утробата“ при с. Ненково (на около 7 км от тук). Арт къща Дъждовница е надградена върху старите каменни останки на 100-годишна каменна сграда, а част от пространството е оборудвано като артхостел. Дворът е превърнат в галерия на открито. 100-годишната каменна постройка се превръща в атрактивна арт къща за изложби и артистични програми на млади творци от цял свят. От 2005 г. тук гостуват художници, писатели и артисти от Холандия, Гърция, Италия, Турция, Франция, Испания, Австрия, САЩ, Япония, Швейцария, Израел, Холандия, Швеция и т.н. Новата арт къщата в Дъждовница смело се включва в процеса на децентрализация на националния културен живот и въвлича в националния и международен оборот на културни ценности ресурсите на изолираната местна общност - семейна памет, облекло, кухня, фолклор, жизнена среда. Летният международен пленер „Арт хоризонти“ и летните училища по изкуство, организирани от Арт движение КРЪГ, предоставят възможности за гостуване, арт резиденции и работа на различни творци в селото – художници, фотографи, кинодокументалисти, поети, артисти и преводачи.

Керимовата къща – къща на творческите съюзи се намира в община Кърджали и в нея са творили и творят известни художници като: Владимир Чукич, Павлина Чукич, Джемал Емурлов, Хари Атанасов, Пенка Атанасова, Недим Мустафа, Христо Габеров, Ева Паскова и много други. И

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

не на последно място трябва да споменем скулптора Емил Пенчев, който е автор на статуетката на Националната награда за детска литература „Петя Караколева“.

2.2.5. Конферентни зали

На територията на област Кърджали, функционират 3 конферентни зали (Кърджали, Момчилград и Черноочене). Отделно във всички хотели 3 и 4 звезди има такива.

2.3 Обща инфраструктура

Общата инфраструктура включва транспортното (въздушно, пътно, железопътно), градско планиране и строителство, архитектура, водоснабдяване и електроснабдяване, опазване на околната среда, въпросите на чистотата и др.¹

2.3.1 Водоснабдителна инфраструктура

Водостопанската система е обслужваща система, свързана с всички сфери на икономиката. Тя включва следните основни подсистеми:

- Питейно-битово водоснабдяване;
- Отвеждане и пречистване на отпадни води;
- Хидромелиорации;
- Хидроенергетика.

Водоснабдяването на област Кърджали се осъществява от "Водоснабдяване и канализация" ООД, гр. Кърджали.

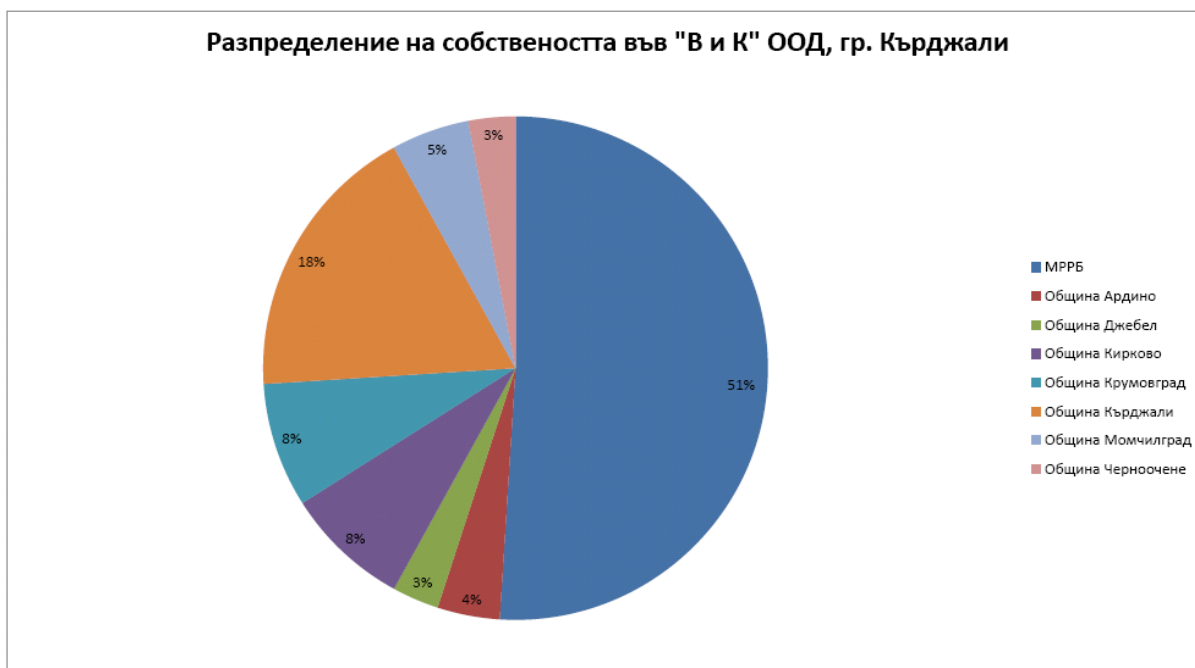
¹ Национална стратегия за устойчиво развитие на туризма в Р България 2009-2013

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „ Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

По информация на "В и К" ООД съдружници в дружеството са държавата в лицето на Министъра на регионалното развитие и благоустройство и общините на територията на област Кърджали. Разпределението на собствеността на фирмата е както следва:

Предмет на дейност на дружеството съгласно регистрацията му е водоснабдяване, канализация, пречистване на водата; инженерингови услуги в страната и чужбина; проучване, проектиране, изграждане, подържане и управление на водоснабдителни, канализационни, електро и топлоенергийни системи; извършване на всякакви услуги в страната и чужбина.

84 % от населението е свързано към водопроводната мрежа на дружеството и ползва неговите услуги, при средна за страната стойност 98,6 % и 98,9% за ЮЦР.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

В област Кърджали са водоснабдени 238 селища от общо 466 или 51.08 %.
За страната този процент е 84.6 %.

Основен повърхностен водоизточник на територията на Област Кърджали е яз. Боровица.

Водоснабдяването на населените места се осъществява чрез 100 бр. помпени станции. Голяма част от водопроводите са с изтекъл срок на годност и в следствие на това загубите на вода са големи. Общата загуба на вода се движи в рамките на 47-50%. Най-големи загуби се реализират в общините Черноочене (63,35%), Ардино (49,73%) и Кирково (47,08%).

Загубите при транспорта на водата от постъпилите във водопроводната мрежа са се запазили значително постоянни, като е важно да се отбележи, че те са значително по-ниски от средните за страната.

Канализационна система има изградена в следните градове от област Кърджали: гр. Кърджали, гр. Момчилград, гр. Крумовград, гр. Ардино и гр. Джебел. Населението, ползващо канализационни услуги е 65 405 души, което представлява 39.88 % - ниска степен на ниво на покритие с тези услуги. За сравнение за страната процентът на населението, обслужвано от канализационни мрежа е 46%.

Делът на населението от областта, което се обслужва от пречиствателно съоръжение е 0.26 %, при стойност за страната - 35.7 %.

На територията на област Кърджали до момента няма действаща градска пречиствателна станция за отпадъчни води.

2.3.2 Транспортна инфраструктура

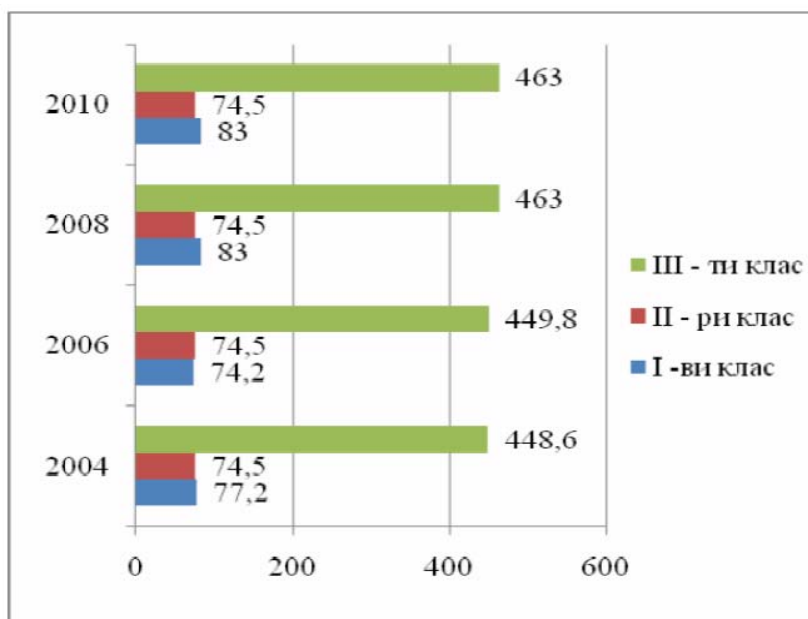
Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Общата дължина на пътната мрежа в областта е 2111 км и има обща гъстота 0,66 км/кв.км или 2111 км/3209,1 кв.км. Пътищата на територията на Област Кърджали са републикански и местни. В Област Кърджали няма автомагистрала и частни пътища. Дължината на републиканската пътна мрежа на територията на Област Кърджали е 620,5 км. или 3,19 % от републиканската пътна мрежа на страната, а спрямо републиканските пътища в Южен централен район - 15,52% и се управлява от Областно пътно управление - Кърджали - специализирано звено на Агенция „Пътна инфраструктура“.

Дължината на Европейски транспортни коридори, която попада на територията на областта е 74 км. като в момента тя е в процес на изграждане.

Дължина на републиканската пътна мрежа в област Кърджали, км²

Източник: Областно пътно управление - Кърджали

² Актуализиран документ за изпълнение на областната стратегия за развитие на област Кърджали 2010-2013

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Дължина на пътната мрежа по класове пътища и общини

към 31.12.2010 г.³

Община	Републиканска пътна мрежа					% от РПМ в Областта
	I клас (км)	II клас (км)	III клас (км)	Пътни вр.(км)	Общо	
Кърджали	15,4	-	94,5	-	109,9	17,72
Ардино	-	-	73,5	-	73,5	11,85
Джебел	-	-	54,2	-	54,2	8,73
Кирково	34,3	-	63,1	2,4	99,8	16,08
Крумовград	-	25,9	128,1	-	154,0	24,82
Момчилград	18,2	23,6	39,7	-	81,5	13,13
Черноочене	15,1	25,0	7,5	-	47,6	7,67
Общо:	83,0	74,5	460,6	2,4	620,5	
% от РПМ в Областта	13,38	12,01	74,23	0,38		

В периода 2004-2010 г. републиканската пътна мрежа се е увеличила с 20,2 км, в резултат на изграждането на подходящ път към Археологическия комплекс „Перперикон“, пътна отсечка „Бенковски - Фотиново“ и приключването на I-ви етап от Проект път I-5 (E85) „Кърджали - Маказа“.

³ Актуализиран документ за изпълнение на областната стратегия за развитие на област Кърджали 2010-2013

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

През територията на Област Кърджали преминава републикански път I-5 „Русе -Бяла - Полски Тръмбеш - В.Търново - о.п. Дебелец - Дряново - Габрово - Шипка -Казанлък - о.п. Стара Загора - Средец - Димитровград - о.п. Хасково-Конуш -Черноочене - Кърджали - Момчилград - Маказа - граница Гърция" и новоизграденото трасе на подходен път „Подкова - ГКПП "Маказа", част от Европейски транспортен коридор № 9.

Общата дължина на пътищата първи клас е 83 км. Те съставляват 13,38% от общата дължина на републиканската пътна мрежа в областта. Средно за страната процентът на републиканските пътища първи клас е 15,4%.

Второкласни пътища на територията на Областта са :

- Път II-58 „(Конуш -Черноочене)-Комунига-Тополово-Асеновград“;
- Път II-59 „Момчилград-Звездел-Крумовград-Ивайловград-граница Гърция", които са с обща дължина 74,5 км или 12,01 % при средно за страната 20,8%.

Най-голям е делът на третокласната пътна мрежа - 74,23%, който надвишава с близо 13 пункта този за страната. Броя на третокласните пътища на територията на областта е 23 с обща дължина 460,6 км. Общата гъстота на цялата републиканска пътна мрежа в областта е 0,19 км/кв.км при средна за страната 0,175 км/кв.км. Като цяло гъстотата на пътната мрежа в областта може да се счита за достатъчна, предвид факта, че по-голямата част от територията е с преимуществено планински и полупланински релеф, силно пресечен от била и тесни долини, и слабо населена.

От републиканската пътна мрежа 11,6 км или 1,9% са пътищата с повече от две ленти, което е предпоставка за повишаване безопасността на движение и комфорта при пътуване.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Пътища с повече от две ленти в област Кърджали⁴

Пътища с повече от две ленти	Клас на пътищата			Общ о
	1-ви	11-ри	111-ти	
с 4 ленти и разделителна ивица	8,9	-	2,6	11,5
с 4 ленти без разделителна ивица	3,3	-	0,6	3,9
с 3 ленти	8,2	2,5	0,9	11,6

От общата дължина на републиканската пътна мрежа в областта 613.2 км. (99 % от цялата дължина) са с настилка, и 7.3 км. са без такава (1 % от цялата дължина). През годините нейната дължина е относително постоянна, като през 2007 г. тя се увеличава с 19 км. в следствие на изграждането на допълнителни асфалтирани пътни връзки. По видове настилки, републиканската пътна мрежа в областта е разпределена, както следва:

Набирането и обработването на информацията относно вида и състоянието на пътната настилка се извършва ежегодно, като се обобщава в три категории: добро, средно и лошо. Данни за състоянието на пътната настилка е представени в табл. 3.5, табл. 3.6 и фиг. 3.3. Съгласно тях, състоянието на републиканската пътна мрежа в областта може да се определи като „средно”.

⁴ Актуализиран документ за изпълнение на областната стратегия за развитие на област Кърджали 2010-2013

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Основните пътни артерии на Област Кърджали са:

- Път 1-5 "о.п. Хасково – Конуш – Черноочене – Кърджали – Момчилград Маказа - граница Република Гърция" - свързва областта с останалите административно-стопански региони в страната;
- Път II-58 "/Конуш-Черноочене/-Комунига-Тополово-Асеновград" и път II-59 "Момчилград – Звездел – Крумовград – Ивайловград – Славеево - граница Република Гърция" - осъществяват връзката със съседните области Пловдив и Хасково;
- Път III-506 "Хасковски минерални бани – Караманци – Петелово - /Конуш - Черноочене/", III-507 "Кърджали – Широкополе – Чифлик

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- Мост - Долно Войводино - Манастир", път III-508 "/Кърджали - Момчилград /- Джебел - Рогозче - Фотиново - /Бенковски-Подкова/", III-591 "Крумовград - Ковил - Джанка - Поточница - Студен Кладенец - Рабово - Пчелари", III-865 "/Търън - Средногорци/-п.к. Стояново - Ардино - Бойно - Кърджали" и III-867 " Средногорци - Мадан - Златоград - Бенковски - Подкова - /Момчилград - Маказа/" - осигуряват пътната връзка между общините в областта и съседните области.

За тези пътища се извършват редица мероприятия за подобряване на технико-експлоатационното им състояние. Но следва да се има в предвид, че експлоатационният им период отдавна е изтекъл и е необходимо извършването на ново строителство, реконструкция и рехабилитация на редица пътни участъци. Към настоящия момент 442 км или 71% от републиканската пътна мрежа се нуждае от реконструкция или рехабилитация.

На територията на Област Кърджали в момента е в процес на изграждане един ГКПП. Във връзка с това приключи изпълнението на проект по програма ФАР-ТГС за реконструкция и ново строителството в отсечката Подкова - ГКПП Маказа, което трябва да осигури нормалното функциониране на пътната артерия. Отварянето на пътна връзка със съседна Гърция се очаква да оживи областта в икономическо отношение, като създаде възможност за приток на преки инвестиции и износ на продукцията при сравнително ниски транспортни разходи.

Местните пътища са общински и частни, отворени за обществено ползване. Те осигуряват транспортни връзки от местно значение и са

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

свързани с републиканските пътища или с улиците в населените места. От 2002 г. от републиканската пътна мрежа са изключени четвъртокласните пътища, които преминават към общинската пътна мрежа. Общата дължина на местните пътища е 1490,5 км или 70,6 % от дължината на пътната мрежа на областта. Гъстотата на местните пътища е 0,46 км/кв.км или 1490,5 км/3209,1 кв.км. Най-голяма е дължината им в общините Ардино, Крумовград и Кърджали, а най-голям спрямо всички пътища в съответна община е делът на общинската мрежа в общините Ардино, Черноочене и Кирково.

**Обща дължина на пътната мрежа на територията на област Кърджали
към 31.12.2010 г.⁵**

Община	Пътна мрежа		Общо (км)
	Републикански пътища (км)	Местни пътища (км)	
Кърджали	109,9	258,7	368,6
Ардино	73,5	247,7	321,2
Джебел	54,2	113,5	167,7
Кирково	99,8	309,0	408,8
Крумовград	154,0	257,1	411,1
Момчилград	81,5	140,3	221,8
Черноочене	47,6	164,2	211,8
Общ о:	620,5	1490,5	2111,0

⁵ *Областно пътно управление - Кърджали и общини от област Кърджали*

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Общо за област Кърджали преобладават пътищата с настилка. Най-голяма е дължината на тези общински пътища в общините Кърджали (258,7 км) и Кирково (211 км), като те имат и най-дългите пътни мрежи в областта. В общините Кърджали и Черноочене относителния дял на пътищата с настилка спрямо общата дължина на ОПМ е най-висок - съответно 100,0% и 84,8%. Най-голям е относителния дял на пътища без настилка в община Ардино (65,4%), която е и на първо място по дължина на пътищата без настилка (162 км). За област Кърджали делът на пътищата без настилка е 33,6%. От общинските пътища с настилка, с най-голям процент в добро състояние са пътищата в община Ардино (54,8%), в средно състояние - в община Кирково (54,0%), а в лошо състояние - най-много са тези в община Кърджали (70,2%). За общинската пътна мрежа в област Кърджали най-голям е делът на пътната мрежа в лошо състояние - 46,3%. За Област Кърджали средната гъстота на общинската пътна мрежа е 0,464 км/ кв.км. Тя е най-голяма в община Ардино, а най-малка - в община Крумовград. Обслужването на населението с пътна мрежа е съответно 2111 км на 153 571 жители или 13,74 км на 1000 жители. Като цяло за област Кърджали може да се твърди, че достъпът до автомобилен транспорт е 100%. Към 01.01.2010 г. на отчет в сектор "Пътна полиция" при ОД на МВР - Кърджали се водят 51 091 превозни средства (ПС), което е с 2 949 броя повече спрямо техният брой към 01.01.2009 г. В Област Кърджали са регистрирани 4134 товарни автомобили, 625 автобуси, 479 специални МПС, 3071 мотоциклети, 786 мотопеди и др.

Изградената железопътна инфраструктура на територията на област Кърджали е част от четвърта главна жп линия Русе-Стара Загора-Подкова, с обща дължина 67 км, като дължината на жп линиите в Южен централен район

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

за планиране е 1091 км. В процентно съотношение, на територията на област Кърджали се намират 6,1% от железопътните линии в ЮЦРП или 1,55% от тези в страната. Средната гъстота на железопътната мрежа е 20,83 км. на 1000 кв. км. при 41 км на 1000 кв. км за ЮЦРП. Железопътната линия в областта е от жп линиите с национално значение, неелектрифицирана, включваща 4 гари, 14 спирки и 4 индустриални клона (таблица 3.13.).

От 2009 г. гара Перперек бива закрыта и се превръща в жп спирка. В момента 7 от клоновете не функционират, макар и някои от тях да са в добро състояние. Те са:

1. За гара Кърджали - "Топливо", "Горубсо-Кърджали" АД и "Петрол";
2. За гара Момчилград - всички - ВК "Младост", "Зърнени храни", "Търговия на едро";
3. За гара Подкова - всички - "Циментов възел".

4. Чрез съществуващите в гр. Кърджали и гр. Момчилград по две ЖП гари -пътническа и товарна, се осъществява връзката с всички гранични точки в страната. По-голямата от двете товарни жп гари - тази в гр. Кърджали, е с товарооборот над 50 хил. т. товари годишно.

Железопътната линия в област Кърджали е строена преди повече от 50 години, с геометрични параметри, долно строене и съоръжения за скорости до 60 км/час. Общата ѝ дължина е със стандартно междурелсие - 1435 мм. През последните години се наблюдава тенденция към намаляване както на пътническите, така и на товарните жп превози в областта (Таблицы 3.14. и 3.15.) Те се предлагат от поделения на „БДЖ-Пътнически превози" ЕООД и „БДЖ-Товарни превози" ЕООД.

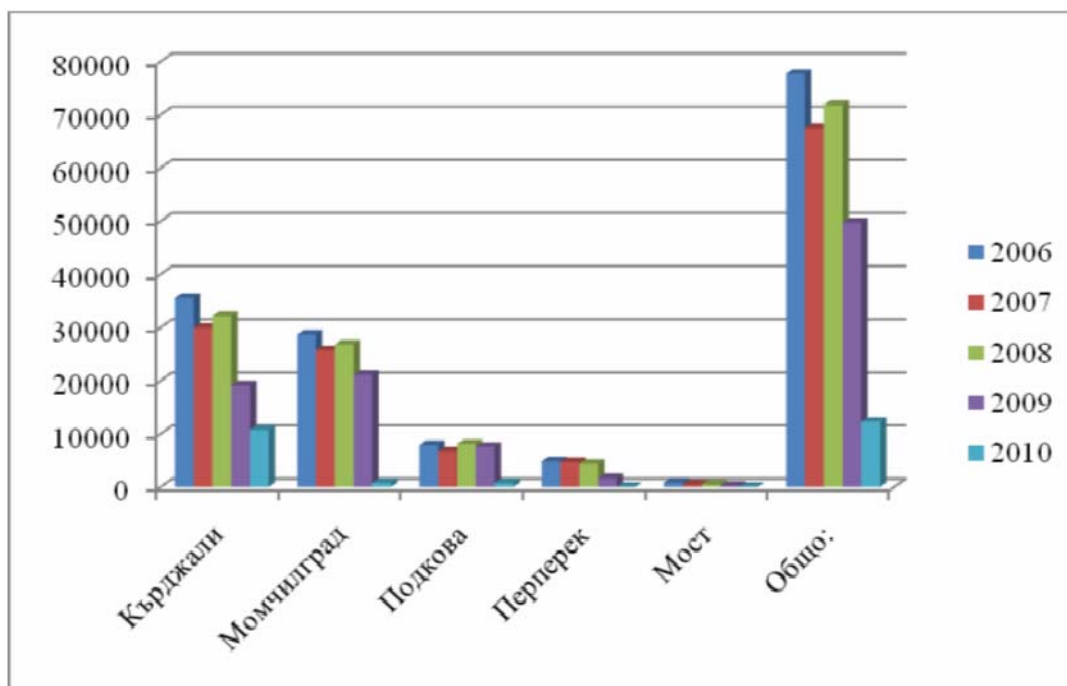

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Пътническата дейност бързо намалява с всяка следваща година в резултат на слабата мобилност на населението, намаления брой влакове, поради това, че техническото състояние на железния път не позволява висока скорост на влаковете, както и от засилената интервенция от страна на автомобилните превозвачи. Най-много пътници преминават през гара Кърджали, следвана от гара Момчилград, а най-малко през гара Мост - едва 45 души за 2010 г. След сравнително постоянни стойности в периода 2006-2010 г., приходите от жп транспорт рязко намаляват през 2010 г., което до голяма степен се дължи на настоящата икономическа криза.

Превозени пътници в област Кърджали за периода 2006-2010 г.⁶

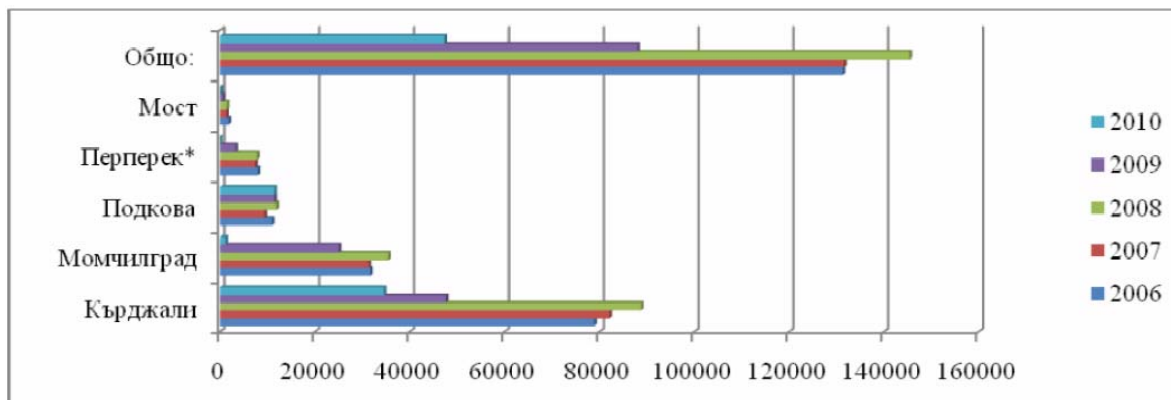
⁶ „БДЖ-Пътнически превози“ ЕООД-София

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Приходи от жп транспорт за област Кърджали, 2006-2010 г.⁷

Драстично намалелия обем на *товарните превози* в периода 2006 - 2010 г. е в резултат на намалялата или спряла дейност на редица големи промишлени фирми с товароемки производства, а също и от увеличеният брой на автомобилни фирми в сферата на товарните превози. Област Кърджали разполага с летище за хеликоптери, изградено в източната част на гр. Кърджали. Площта на бетоновата писта е с размери 440/30 метра и може да обслужва въздухоплавателни средства с максимална излетна маса до 5700 кг.

2.3.3 Обществен транспорт

Към настоящия момент, в сферата на пътническите превози преобладава автобусният транспорт. Той се осъществява по различни линии от общински, областни и републиканска транспортни схеми.

⁷ „БДЖ-Пътнически превози“ ЕООД-София

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Международни линии са предимно до големите градове на Република Турция. Автобусните линии и отделните маршрутни разписания от транспортните схеми се изпълняват от различни частни превозвачи. Автобусните превози се осъществяват по разработени републиканска (66 автобусни линии), областна (34 автобусни линии със 134 начални времена) и общински транспортни схеми. Маршрутните разписания от тези транспортни схеми се изпълняват от различни фирми и в различни обеми. В края на 2004 г. лицензираните фирми за извършването на този тип услуги са били 158 с 375 автобуса, техният брой е спаднал на 117 фирми с 475 автобуса през 2009 г., като данните се запазват и през 2010 г. В момента съществуват 79 бр. фирми с 301 бр. МПС, които извършват превози в страната. Лиценз на Общността имат 22 бр. фирми със 112 бр. автобуса.

Фирмите, предлагащи този вид транспорт, разполагат със значително обновен автобусен парк. В експлоатация са голям брой автобуси, с качества отговарящи на налаганите от европейските транспортни структури.

Общинските центрове и населените места имат ежедневна връзка с областния център гр. Кърджали чрез добре балансираната областна транспортна схема. Най-интензивни са връзките с Момчилград (24 курса) и Джебел (28 курса). До Ардино се движат 11 автобуса дневно, до Крумовград и до Кирково - 11.

От град Кърджали за страната ежедневно потеглят автобуси на превозвачи от област Кърджали по основни направления: Хасково - 11 курса, Пловдив - 6 и София -12. До град Смолян потеглят 1 курс дневно, а до град Стара Загора - 1. Най-далечните дестинации в страната са до град Варна - 3

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

курса на ден, до град Русе - 1 курс на ден, до град Плевен - 1 курс на ден и до град Ахтопол - 1 курс на ден.

Към настоящия момент таксиметров превоз на пътници се изпълнява от 181 фирми с 436 автомобила.

В област Кърджали функционират 50 превозвачи, които извършват превози на товари в страната притежаващи общо 97 товарни автомобили и 49 ремаркета. Лиценз на Общността притежават 55 фирми с 260 ППС. Към момента са задоволени нуждите от товарен транспорт, породени от функционирането на промишлените предприятия.

2.3.4 Изводи относно общата инфраструктура

През последните години са вложени значителни средства за подновяване на вертикалната сигнализация по републиканската пътна мрежа. Основните пътни направления са сигнализирани с нови пътни знаци и табели, отговарящи на Европейските норми и стандарти.

Изградената жп линия и индустриални жп клонове се поддържат, доколкото е възможно на необходимото техническо и експлоатационно равнище. Като цяло, услугата на железницата не отговаря на изискванията на клиентите, най-вече от гледна точка на честота и времето необходимо за превоз и лошото техническо и хигиенно състояние на подвижния състав.

Летището не функционира, поради липса на средства за експлоатация. То има добре изградени транспортни връзки с жп гарата, автогарите и самия град. При успешно реализирани инфраструктурни проекти летището би могло да играе ролята на важен транспортен възел, особено при доставката на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

карго пратки. С неговото разширение и модернизация ще се преодолее отдалечеността и периферността на община Кърджали и другите общини от областта от столицата и основните центрове в страната, пристанищата и летищата в страната, и страните от външния свят - за развитие на бизнеса и туризма. То може да бъде използвано активно и при реализирането на проектите с национално значение - високопланинското строителство на каскада "Горна Арда" и изграждането на пътната мрежа по Общоевропейския транспортен коридор № 9 през прохода Маказа, който е от изключително национално и местно значение от гледна точка на перспективите за развитие, трансгранично сътрудничество, търговия, услуги, туризъм и оживление на външноикономическите връзки.

В областта на товарния транспорт може да се прогнозира окрупняване на фирмите и задържане броя на автомобилите. Важно е да се отбележи, че по-голямата част от товарния автомобилен парк е обновен и съответства на европейските и международни норми.

Автомобилният транспорт в Област Кърджали следва тенденцията да продължи да бъде предпочитан пред другите видове транспорт, поради възможността си за директно достигане до крайната цел.

Нуждите на населението от пътнически автомобилен транспорт са презадоволени, което в бъдеще ще доведе до отпадане на утвърдени вече разписания по дадени автобусни линии

2.4. Човешки ресурси

Към 1 февруари 2011 г. населението на област Кърджали е 152 808 души. Мъжете са 76 029, а жените - 76 779, или на 1 000 мъже се падат 1 010 жени.

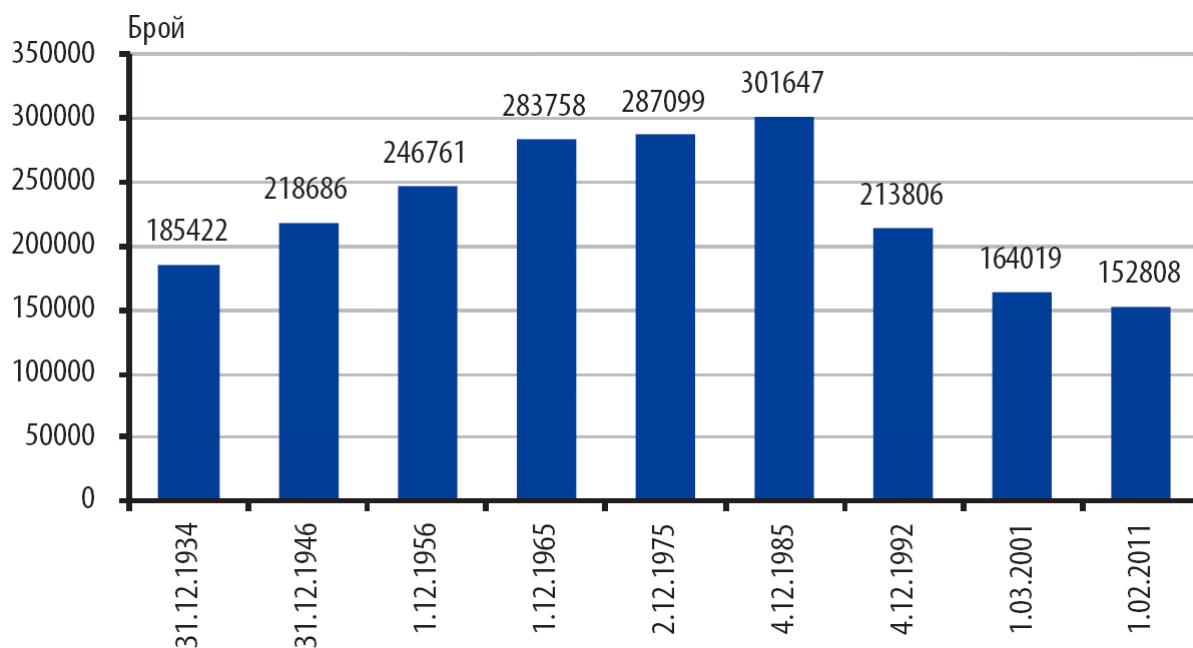

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

В периода между двете преброявания (2001 - 2011 г.) населението на областта намалява с 11 211 души, или с 6.8%.

Население по години на преброяванията през периода 1934 – 2011 г.

Население по години на преброяванията през периода 1934 - 2011 година⁸

⁸ Броят на населението по години на преброяванията е съгласно административно-териториалното устройство на страната към съответното преброяване.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Година на преброяванията	(Брой)		
	Общо	В градовете	В селата
31.12.1934	185422	12333	173089
31.12.1946	218686	17568	201118
1.12.1956	246761	30416	216345
1.12.1965	283758	51797	231961
2.12.1975	287099	73561	213538
4.12.1985	301647	86906	214741
4.12.1992	213806	69541	144265
1.03.2001	164019	65405	98614
1.02.2011	152808	63367	89441

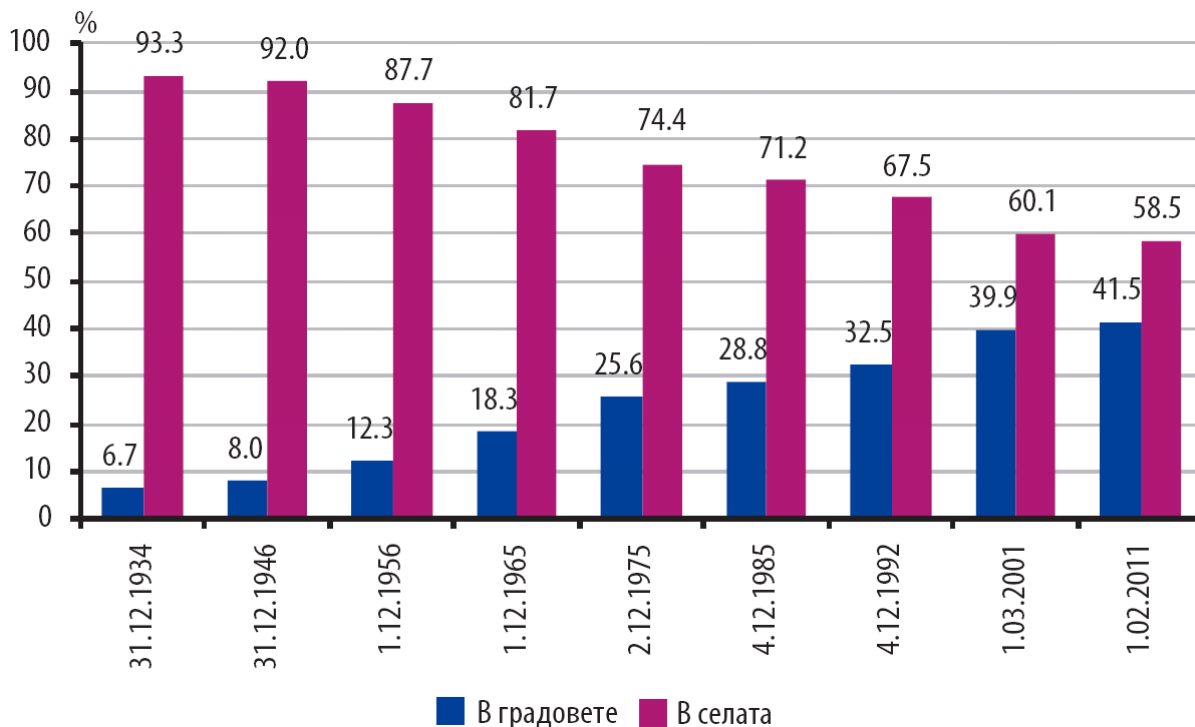
Запазва се тенденцията на увеличаване на относителния дял на градското население и намаляване на населението в селата. В градовете живеят 63 367 души, или 41.5%, а в селата живеят 89 441 души, или 58.5% от населението на областта.

Структура на населението по местоживееене и години на преброяванията през периода 1934 - 2011 година

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

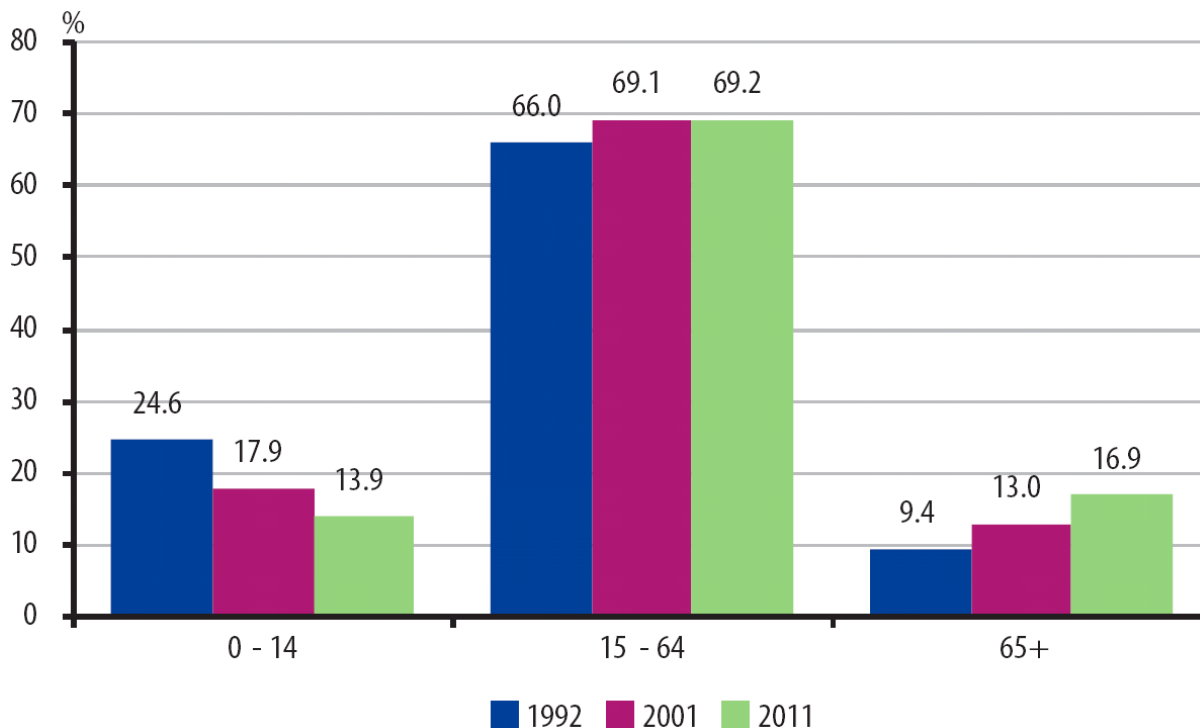
Налице е продължаващ процес на демографско остаряване, който се изразява в намаляване на абсолютния брой и относителния дял на населението под 15 години и увеличаване на дела на населението на 65 и повече години. През 2001 г. под 15-годишна възраст са били 17.9% от населението в областта. През 2011 г. техният дял намалява на 13.9%. Делът на населението във възрастовата група 15 - 64 години се запазва на нивото от 2001 г. - около 69%. Увеличава се делът на населението на 65 и повече навършени години - от 13.0% през 2001 г. на 16.9% през 2011 година.

Структура на населението по възрастови групи и години на преброяванията през периода 1992 - 2011 година

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/ITI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

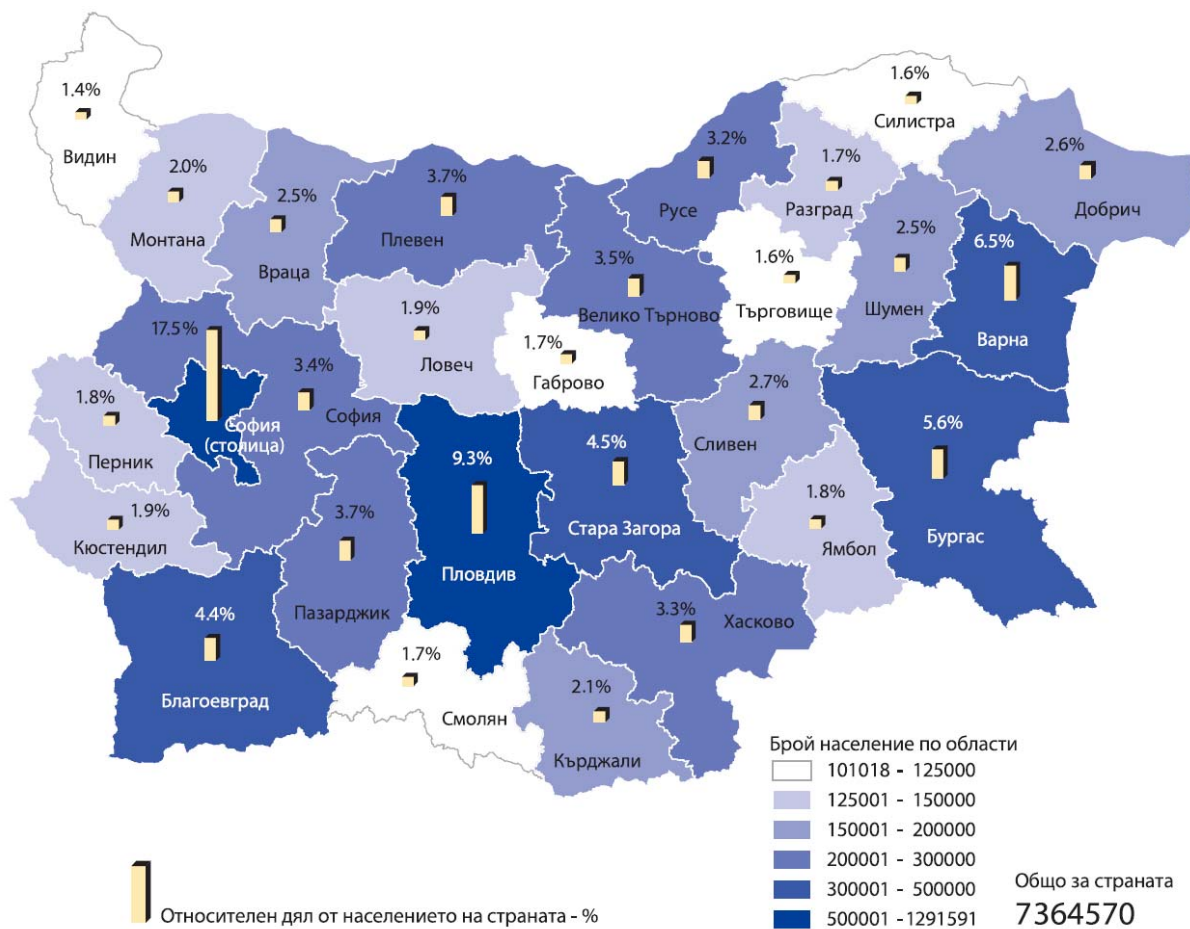

Към 1.02.2011 г. в област Кърджали живеят 2.1% от населението на страната, което я нарежда на 17-о място сред останалите области.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Населението на областта е разпределено в 7 общини.

Най-голяма по брой на населението е община Кърджали, където живеят 67 460 души, или 44.1% от населението на областта. На второ място е община Кирково с 21 916 души, или 14.3%. Следват общините Крумовград и Момчилград - съответно 11.7% и 10.6%. Най-малобройно е населението на община Джебел - 8 167 души, или 5.3% от населението на областта. Населението в областта живее в 5 града и 466 села. Почти всеки трети жител на областта живее в град Кърджали. В 192 населени места живеят под 100 души, а в 12 не е преброено нито едно лице. Делът на градското население преобладава само в община

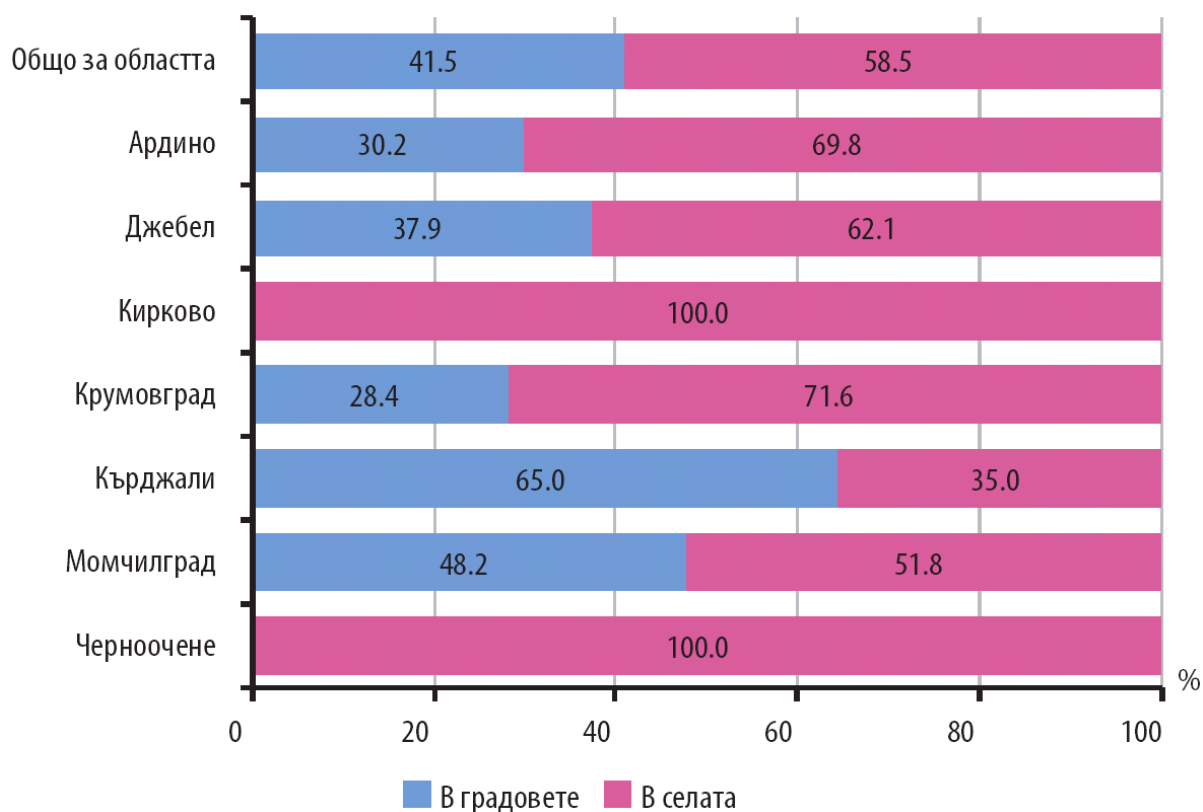

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Кърджали - 65.0% от населението на общината. В останалите общини преобладава дялът на селското население, като най висок е той в общините Крумовград и Ардино - съответно 71.6 и 69.8%. Изцяло селски, т.е. без градове, са общините Кирково и Черноочене.

Структура на населението по местоживееене и общини към 1.02.2011 година

Лицата под 15-годишна възраст в област Кърджали са 21 226 души, или 13.9% от населението на областта. Населението във възрастовата група 15 - 64 години е 105 777 (69.2%), а на 65 и повече години са 25 805 души (16.9%). С най-голям

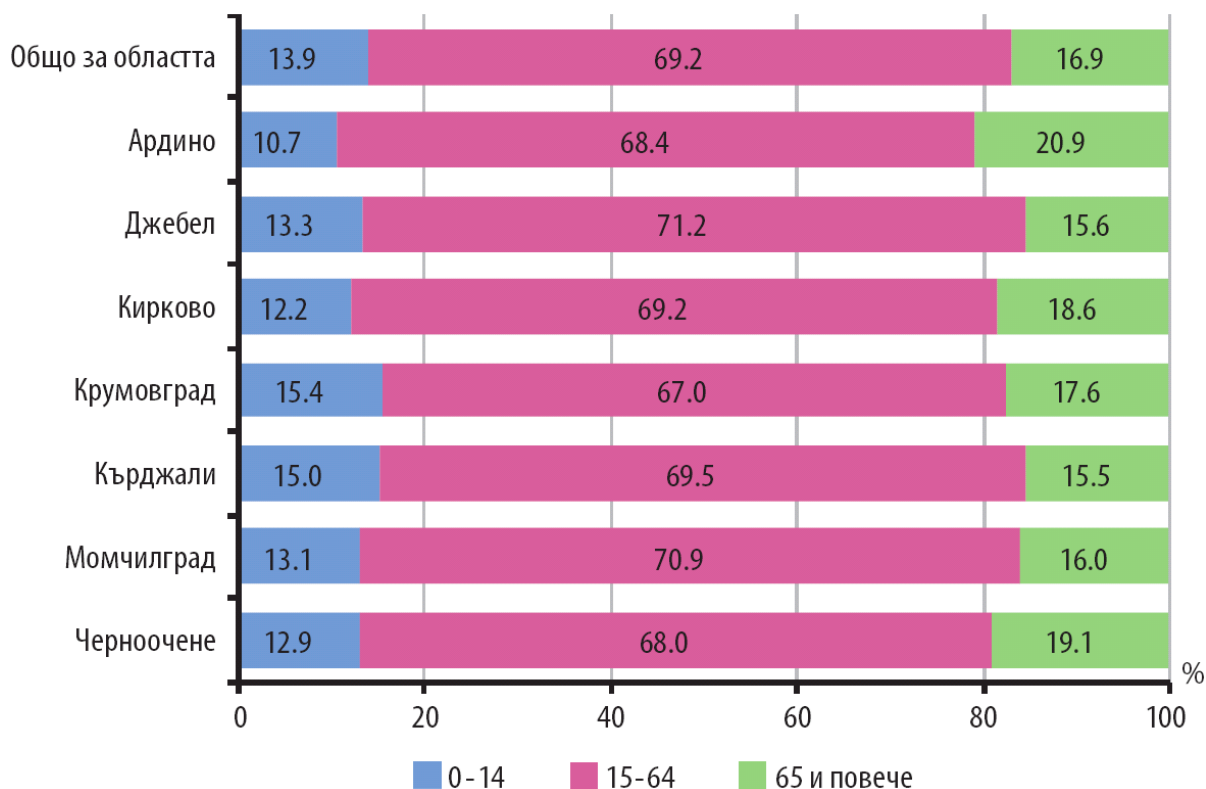

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

относителен дял на младото население (до 15-годишна възраст) е община Крумовград - 15.4%, следвана от община Кърджали (15.0%). С най-неблагоприятна възрастова структура е населението в община Ардино, където 20.9% от населението е над 64 години, следвана от общините Черноочене (19.1%) и Кирково (18.6%).

Структура на населението по възраст и общини

Тенденцията на остаряване на населението води до промени в неговата основна възрастова структура - разпределението на населението под, във и над трудоспособна възраст. Към 1.02.2011 г. 64.1% от населението в област Кърджали, или 97 882 души, са в трудоспособна възраст. От тях 53.0% са

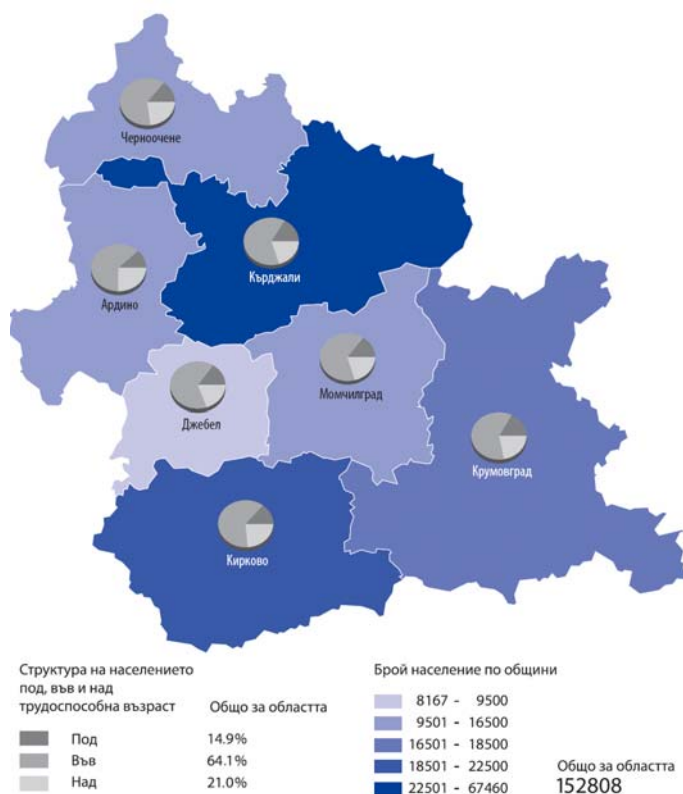

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/ITI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

мъже, а останалите 47.0% - жени. В трудоспособна възраст са 66.3% от населението в градовете на областта, а в селата - 62.5% Населението под трудоспособна възраст е 22 781 души (14.9%), а над трудоспособна възраст са 32 145 души (21.0%). С най-висок относителен дял на населението в трудоспособна възраст е община Джебел с 66.3%, следвана от община Момчилград (66.0%), а с най-нисък дял е община Крумовград - 62.0%.

Население под, във и над трудоспособна възраст по общини

В периода между двете преброявания (2001 - 2011 г.) в структурата на населението на област Кърджали по семейно положение са настъпили слаби изменения, които най-общо се изразяват в намаляване на дела на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „ Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

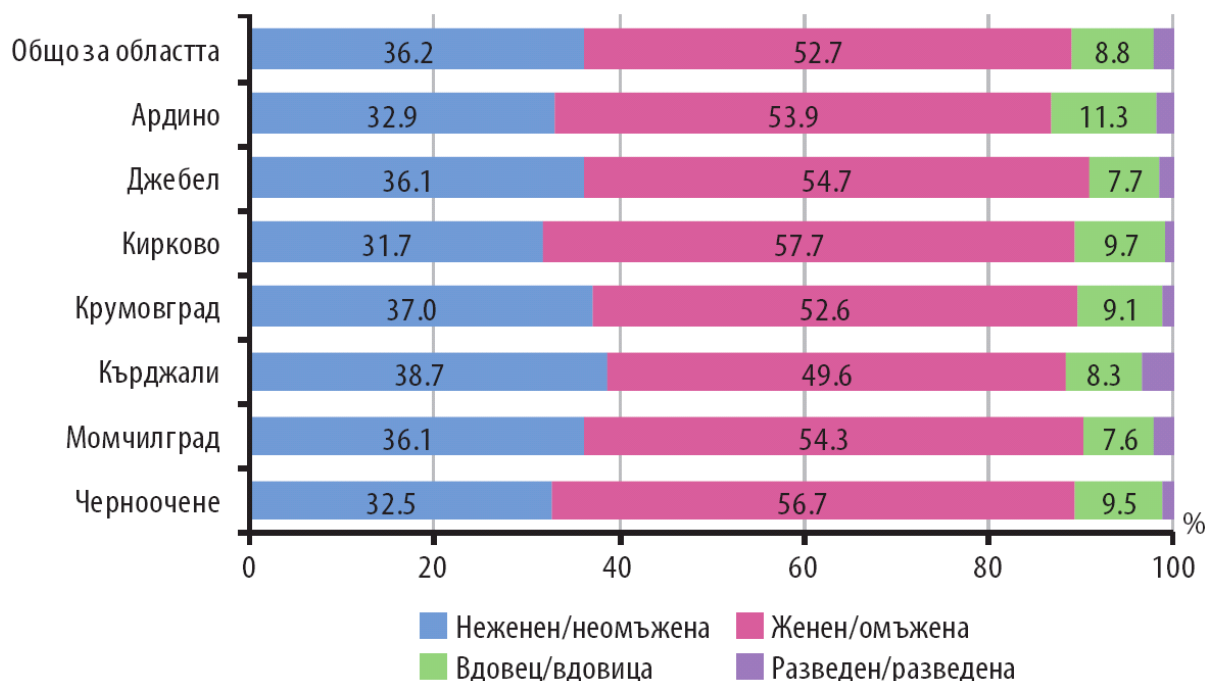
неженените/неомъжените с 1.1 процентни пункта и на женените/омъжените с 0.9 за сметка на увеличаване дела на разведените и овдовели лица. Към 1.02.2011 г. от всички преброени лица в областта 55 368 (36.2%) са неженени/неомъжени, 80 473 (52.7%) са женени/омъжени, 13 423 (8.8%) - овдовели и 3 544 (2.3%) - разведени. Област Кърджали е с най-висок относителен дял на лицата със сключен юридически брак в цялата страна - близо 53.0%, и с най-нисък дял на разведените лица - 2.3%. Делът на неженените/неомъжените лица в селата (34.3%) е с 4.6 процентни пункта по-нисък от този в градовете (38.9%). По-малкият брой на младото население в селата предопределя и по-ниския дял на неженените/неомъжените в тях. Сред населението в селата делът на женените/омъжените (54.6%) и делът на овдовелите (9.8%) са по-високи отколкото сред градското население, където те са съответно 49.9 и 7.4%. Относителният дял на разведените в селата (1.3%) е близо 3 пъти по-нисък от този в градовете (3.7%). Най-висок е делът на неженените/неомъжените в общините Кърджали - 38.7% и Крумовград - 37.0%, а най-нисък - в Кирково - 31.7%. Относителният дял на женените/омъжените е в границите от 49.6% в община Кърджали до 57.7% в община Кирково. Ардино е общината с най-висок дял на овдовелите лица - 11.3%, а в общините Момчилград и Джебел този дял е най-нисък - 7.7%. Разведените, живеещи в община Кърджали, са с най-висок относителен дял в областта - 3.4%, а с най-нисък - в община Кирково - 0.9%.

Структура на населението по юридическо семейно положение и общини

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

През последните години се увеличава броят на фактическите семейни двойки без сключен юридически брак. Към 1.02.2011 г. 7 734 души в областта живеят в съжителство без брак, като техният относителен дял е 5.1% и е значително по-нисък от общия за страната (7.9%) Но в сравнение с 2001 г. (3.2%) този дял се е увеличил 1.6 пъти. Броят на фактическите бракове в областта е 3 867. Сред градското население техният относителен дял е 6.1%, а сред населението в селата - 4.4%. Младите хора все повече предпочитат съвместното съжителство, без да сключват граждански брак. От всички съжителства без брак близо 73.0% са сред младите възрастови групи от 20 до 39 години. С увеличаване на възрастта този дял намалява и сред лицата над 50-годишна възраст е 9.1%. Най-висок е относителният дял на живеещите в съжителство без брак в общините Кърджали (6.3%) и Ардино (5.7%). Във всички останали общини този дял е по-нисък от средния за областта, но най-нисък е в община Черноочене (1.7%).

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Кърджали е областта с най-голям относителен дял на лицата от **турската етническа група** в страната. Към 1.02.2011 г. 86 527, или 66.2% от всички лица, доброволно декларирали етническата си принадлежност, са се самоопределили като част от нея. Като част от **българската етническа общност** са се самоопределили 39 519 души, или 30.2% от населението на областта. **Ромският етнос** е третият по численост в областта. Към 1.02.2011 г. той наброява 1 296 души, с относителен дял 1.0%. Към **други етнически групи** са се самоопределили 753 души, или 0.6%. Лицата, които **не се самоопределят**, са 2 686, или 2.1% от отговорилите. На доброволния въпрос за етническа принадлежност не са отговорили 22 027 лица, или 14.4% от населението в областта. Населението от турската етническа общност преобладава във всички общини на областта. Най-висок е неговият дял в община Черноочене - 97.1%, а най-нисък - в община Кърджали (55.5%). Кърджали е общината с най-голям дял на населението от българската етническа група в областта - 40.5%. Следват общините Кирково (35.4%) и Ардино (26.9%). С най-малък дял е община Черноочене - 2.3% от отговорилите. Относителният дял на лицата, отговорили на доброволния въпрос за самоопределение по етнос, варира от 74.8% в община Кирково до 95.2% в община Черноочене.

Население по етническа принадлежност и общини⁹

⁹ По признака „етническа група“ са разпределени отговорилите на доброволния въпрос лица.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Общини	Общо	В т.ч. отговори	Етническа група				
			българска	турска	ромска	друга	не се самоопределят
Общо за областта	152808	130781	39519	86527	1296	753	2686
Ардино	11572	9252	2488	6585	-	66	113
Джебел	8167	7331	1245	5432	3	82	569
Кирково	21916	16398	5808	10138	39	253	160
Крумовград	17823	14485	3968	10161	36	97	223
Кърджали	67460	59954	24285	33276	1013	225	1155
Момчилград	16263	14211	1518	12049	205	25	414
Черноочене	9607	9150	207	8886	-	5	52

Наблюдават се съществени различия в образователната структура на населението в област Кърджали по етническа принадлежност. Докато при самоопределилите се като българи на 7 и повече навършени години 68.6% са с високо образование (23.2% с висше и 45.4% със средно), то при населението от турската етническа група едва 30.8% са с високо образование (5.0% с висше и 25.8% със средно). Още

по-негативни са данните за образователната структура за ромската етническа група, където едва 0.2% са със завършено висше образование, а всяко четвърто лице никога не е посещавало училище (23.9%).

Налице са и значителни различия по отношение участието на пазара на труда на лицата от различните етнически групи. Най-висока е заетостта във възрастовата група между 15 и 64 навършени години при българската етническа група с коефициент на заетост 60.0%. Коефициентът на безработица е най-висок сред лицата от ромската етническа група - 67.3%. При тях е

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/ITI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

регистриран и най-високият относителният дял на икономически неактивното население - 62.5%.

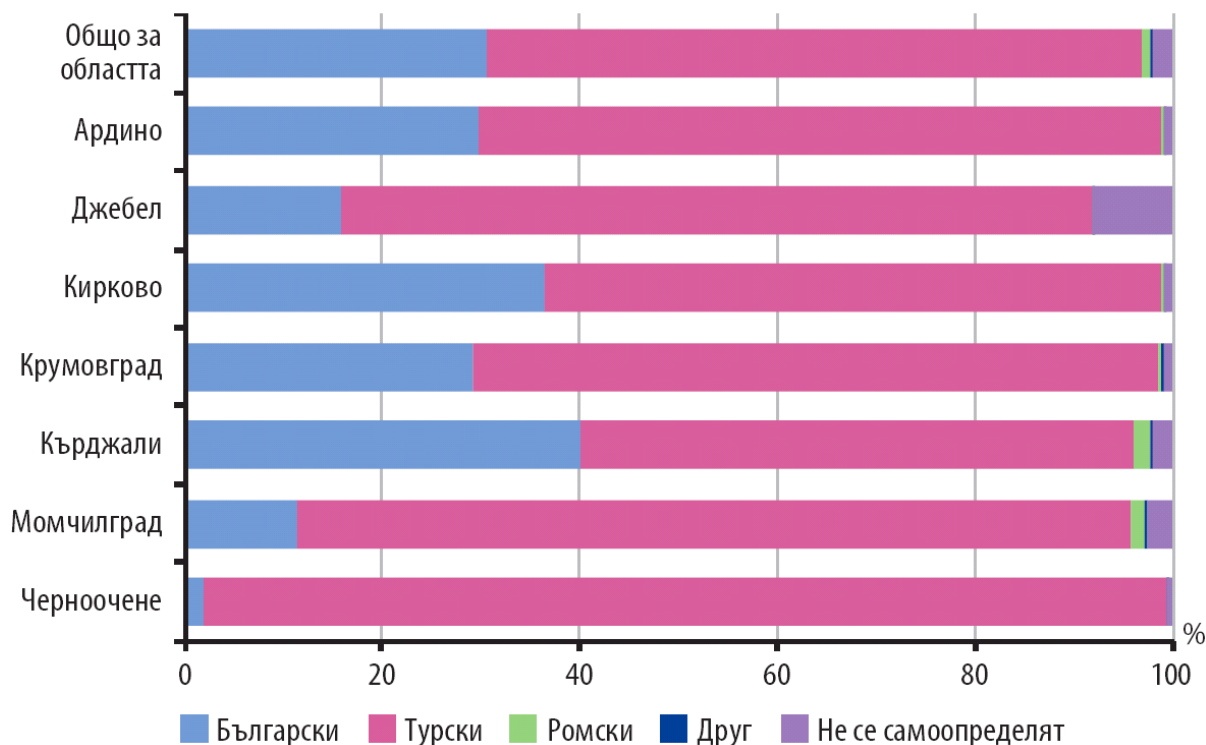
Турският е майчин език за 86 743 души в област Кърджали, или за 66.4%, българският - за 39 984 души, или за 30.6%, ромският - за 1 191 души, или за 0.9% от отговорилите на доброволния въпрос. Най-висок е дялът на лицата, за които майчин език е турският, в общините Черноочене (97.4%) и Момчилград (84.6%). Относителният дял на лицата, посочили българския език като майчин, е най-висок в община Кърджали - 40.2%. Следват Кирково (36.5%), Ардино (29.7%) и Крумовград (29.2%). Дялът на лицата, които не са самоопределили майчиния си език в областта, е 1.9%. На доброволния въпрос за майчин език не са отговорили 14.5% от преброените лица в областта.

Структура на лицата, отговорили на въпроса за майчин език, по общини

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

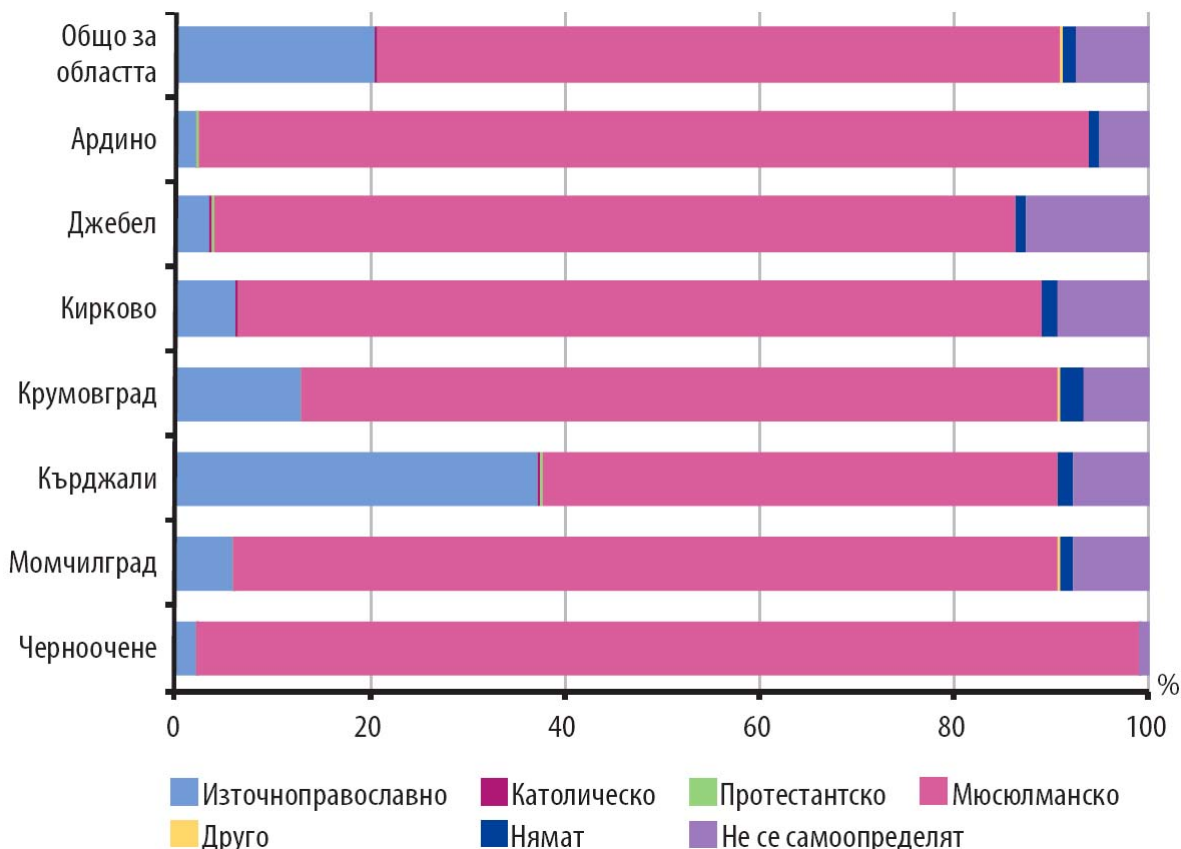
Лицата, самоопределили се към източноправославното християнско вероизповедание, в област Кърджали са 23 916 души, или 20.4% от отговорилите на въпроса. Католическо вероизповедание са посочили 263 души, протестантско - 223 души, или по 0.2%. Преобладаващата част от преброеното население в областта има мюсюлманско вероизповедание - 82 227 души, или 70.1% от отговорилите на доброволния въпрос. Други вероизповедания са посочили 77 души, или 0.1%. Нямаат вероизповедание 1 726 лица (1.5%) и 8 800 (7.5%) не се самоопределят. Делът на неотговорилите лица в област Кърджали е 23.3%.

Структура на лицата, отговорили на въпроса за вероизповедание, по общини

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Образователната структура на населението на 7 и повече навършени години значително се подобрява през 2011 г. в сравнение с предходните години, следвайки ясно изразената тенденция на увеличаване на броя и дела на населението с висше и средно образование при същевременно намаляване на броя на лицата с основно и по-ниско образование. Към 1.02.2011 г. броят на лицата с висше образование в област Кърджали е 14 719 души, или всеки десети (10.3%) е висшист, а завършилите средно образование са 46 357 (32.5%). Делът на лицата с начално и по-ниско образование е 21.5%. Значителни са и различията в образователната структура по местоживееене - почти две трети от жителите на градовете (63.2%)

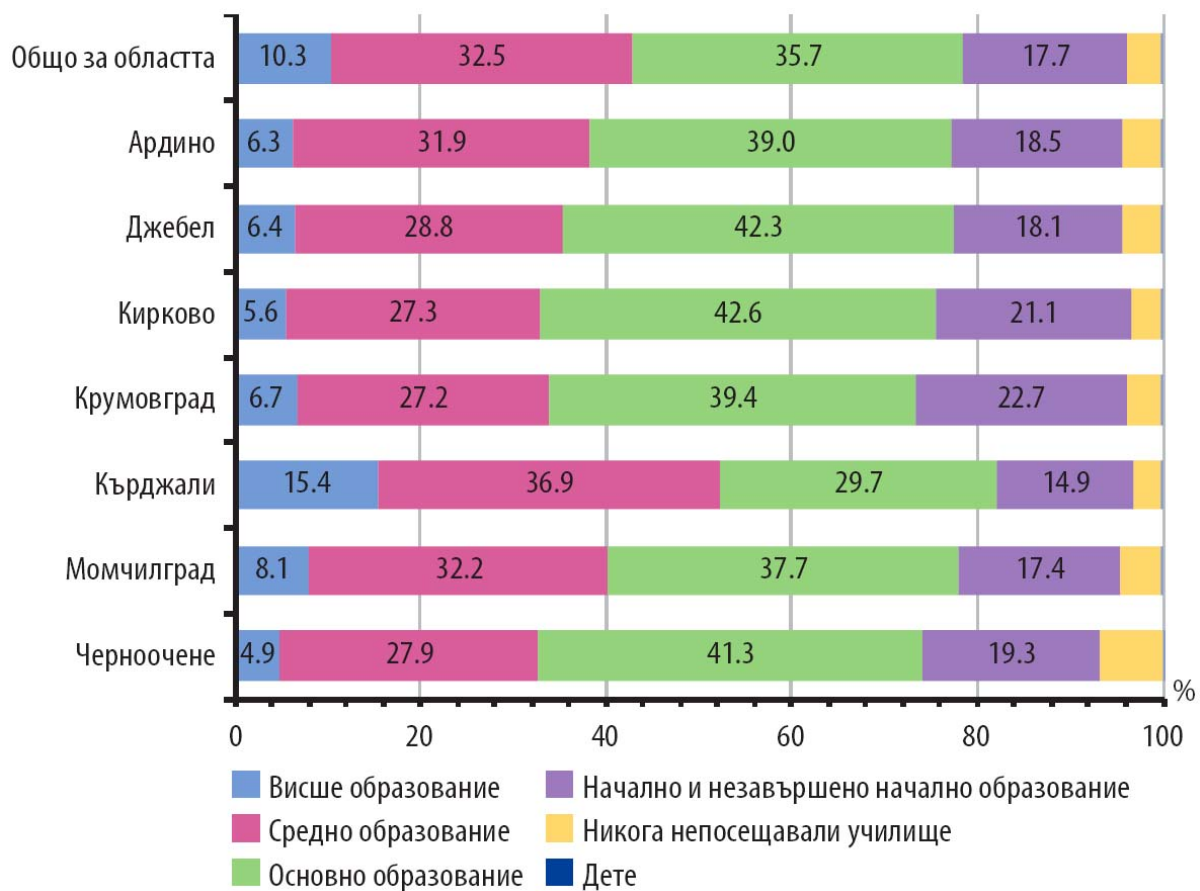

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № B2.12.01/20.03.2012

са със завършено най-малко средно образование, докато за жителите на селата този дял е 28.6%.

Структура на населението на 7 и повече навършени години по степен на завършено образование и общини

Най-образовани са жителите на община Кърджали, където 15.4% от населението на 7 и повече навършени години са с висше образование, следвана от община Момчилград (8.1%). С най-неблагоприятна образователна структура по отношение на дела на лицата с висше образование са

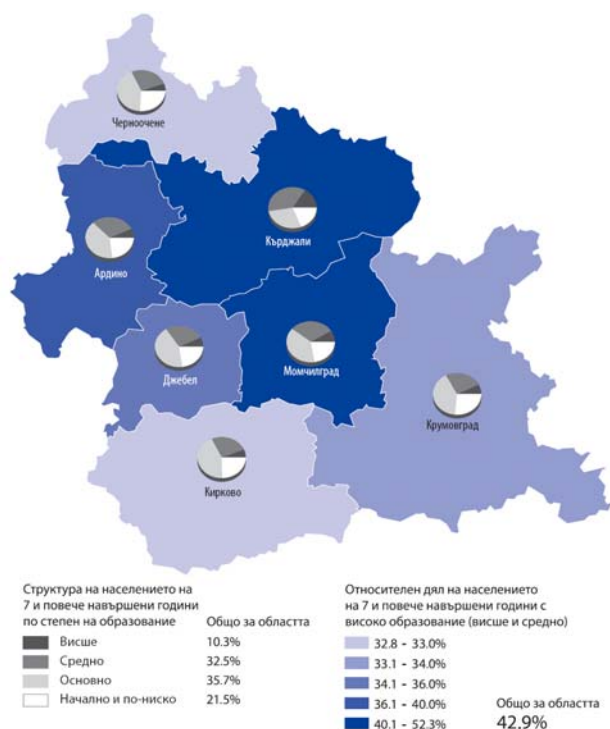

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

общините Черноочене (4.9%) и Кирково (5.6%).

Население на 7 и повече навършени години по степен на завършено образование и общини

При последното преброяване относителният дял на неграмотните лица (неумението да се чете или пише) в област Кърджали е 5.2% от населението на 9 и повече навършени години. Неграмотните жени са със значително по-висок относителен дял (7.5%) в сравнение с мъжете (2.9%). С най-нисък относителен дял на неграмотното население в областта е община Кърджали (4.2%). Най-неблагоприятно по отношение на грамотността е положението в община Черноочене, където относителният дял на неграмотните е 9.2%, или всеки

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

единадесети е неграмотен, следвана от общините Момчилград (6.1%) и Джебел (6.0%).

Икономически активното население обхваща всички лица на 15 и повече навършени години, които са заети или безработни. Въпросите за икономическата активност на лицата се отнасят до положението им на пазара на труда през седмицата, предхождаща датата на преброяването. Към 1.02.2011 г. в област Кърджали има 61 210 икономически активни лица, или 46.5% от населението на възраст 15 и повече навършени години. От всички икономически активни лица 32 392 са мъже (52.9%), а 28 818 - жени (47.1%). Икономически неактивните лица на 15 и повече години са 70 372, от които 32 756 са мъже (46.5%), а 37 616 - жени (53.5%).

При сравнения и анализ на пазара на труда най-често се изчисляват показатели за възрастовата група 15 - 64 години. Към 1.02.2011 г. в област Кърджали има 60 746 икономически активни лица на възраст между 15 и 64 години. Относителна мярка за степента на участие на населението в пазара на труда е коефициентът на икономическа активност, изчислен като отношение на броя на икономически активните лица към населението във възрастовата група 15- 64 навършени години. Общо за областта коефициентът на икономическа активност е 57.4% (59.2% за мъжете и 55.5% за жените). От общия брой на икономически активните лица към 1.02.2011 г. на възраст 15 - 64 години 49 121 са заети, а 11 625 - безработни. От всички заети лица 25 070 са мъже (51.0%), а 24 051 - жени (49.0%). От всички безработни лица в края на януари 2011 г. мъжете са 60.3%, а жените - 39.7%. Към 1.02.2011 г. коефициентът на заетост, изчислен като отношение на броя на заетите лица към населението във възрастовата група 15 - 64 навършени години, е 46.4%. Коефициентът на заетост

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

при мъжете е по-нисък от този при жените - съответно 46.3% и 46.6%. Коефициентът на безработица, изчислен като отношение на броя на безработните лица към икономически активното население във възрастовата група 15 - 64 навършени години, е 19.1% общо за област Кърджали - съответно 21.8% за мъжете и 16.1% за жените.

С най-висок коефициент на икономическа активност е община Кърджали - 61.8%, или с 4.3 процентни пункта по-висок от този за областта, следвана от община Крумовград (60.6%). Най-нисък е коефициентът на икономическа активност в община Джебел (49.3%), където е най-висок относителният дял на икономически неактивните лица - 50.7%. Най-висок е коефициентът на заетост в община Кърджали - 51.0%, или с 4.6 процентни пункта по-висок от този за областта. Най-нисък коефициент на заетост има в общините Черноочене (37.1%) и Джебел (38.9%). Най-ниска е безработицата сред лицата между 15 и 64 навършени години в общините Кърджали (17.4%) и Кирково (17.5%), а най-висока безработица има в общините Ардино (27.8%), Черноочене (25.7%) и Джебел (21.1%).

2.5. Туристически информационен център

В *туристическия информационен център в Кърджали* гостите на града могат за получат информация за района на Кърджали: настаняване – хотели и ресторанти, забележителности, транспорт, различни атракции и актуални събития, коли под наем и др.

Природозащитния център "Студен кладенец" в с.Студен кладенец, общ.Крумовград, представя изключителните природни дадености на района. Пригоден е за достъп на хора с двигателни и зрителни увреждания. На

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

информационни табла са показани характерните животински и растителни видове и минералите. За посетители със зрителни увреждания, информацията е изложена на табла с брайловата азбука. Туристите могат да изгледат специално заснет информационно-образователен филм и с далекогледна тръба Сваровски да наблюдават птиците в естествената им среда

Към Природозащитния център са изградени две екопътеки - до пункта за наблюдение на подхранване на лешояди, с осигурен достъп за лица с увреждания и до природните обекти "Абразивни кладенци" и пролом "Шейтан".

2.6. Характеристика на туристите

2.6.1. Обем и тенденции в обема на пазара

На територията на област Кърджали през 2011 г. съществуват 26 средства за послон и места за настаняване над 10 легла¹⁰. За периода 2008-2001 г. те са се увеличили със 7.

¹⁰ НСИ, 2012 - Обект на изучаване (в съответствие с Директива 95/57 на ЕК) са всички категоризирани средства за подслон и места за настаняване с над 10 легла

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

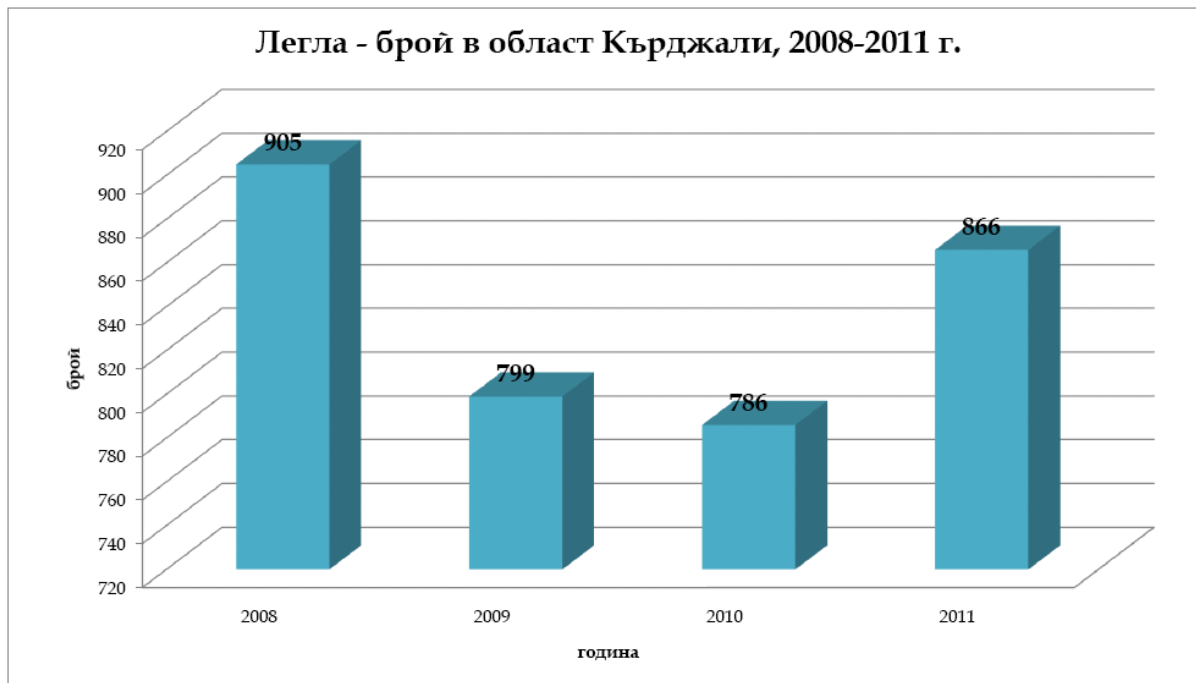

Въпреки увеличението на броя на средствата за подслон и местата за настаняване, броят на леглата на територията на област Кърджали намалява от 905 бр. през 2008 г. на 866 бр. през 2011 г.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/ITI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Спад се наблюдава и в броя на легладенонощията на територията на областта, които спадат от 330441 за 2008 г. на 299468 за 2011 г.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

В науката свързана с процесите в туризма, за обема на туристическия пазар може да се съди по няколко показателя, които се наблюдават от националната статистика. На първо място това е количеството на осъществените нощувки в средствата за подслон и местата за настаняване. За периода 2008-2011 г. на територията на област Кърджали се наблюдава спад в броя на реализираните нощувки, както сред българските, така и сред чуждестранните туристи. Техния брой намалява с 16.6 % сред българските туристи и с 26.1 % сред чуждестранните туристи.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Средната продължителност на пребиваването в дестинацията на туристите, които са отседнали в средствата за подслон и местата за настаняване също намалява, като за 2011 г. е 1.59 дни за чуждестранните туристи и 1.44 дни за българските туристи.

През изследвания период се наблюдава намаление в броя на пренощуващите лица (българи и чужденци). Броя на пренощуващите български туристи намалява с 6.4 %, а броя на пренощуващите чуждестранни лица с 11.8 %.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/ITI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Разбира се за обема на пазара не може да се съди само по тези показатели, тъй като те не отчитат потокът на туристи, които посещават съответната дестинация само за ден или част от деня без да отседат; потокът на туристи, които отседат в близки и приятели; потокът от туристи, които отседат в частни квартири срещу заплащане без последните да отчитат това и потокът от туристи, които прихождат през деня в рамките на даден отрязък от времето, но предпочитат да нощуват извън дестинацията.

2.6.2. Структура на пазара

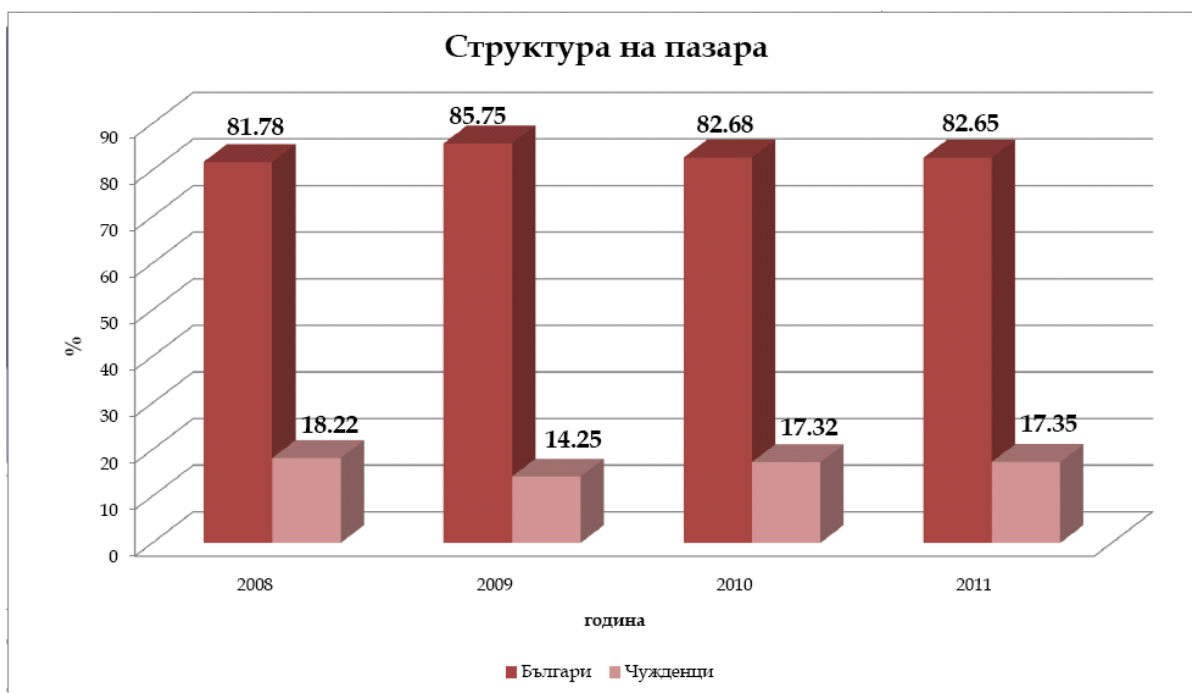
Българските туристи преобладават над чуждестранните за област Кърджали. През последните 4 години от 2008 г. до 2011 г. структурата на пазара по този показател е устойчива, като делът на българските туристи е около 81-83

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

%, а този на чуждестранните – 17-19 %. Тази структура се запазва независимо от динамиката на пазара.

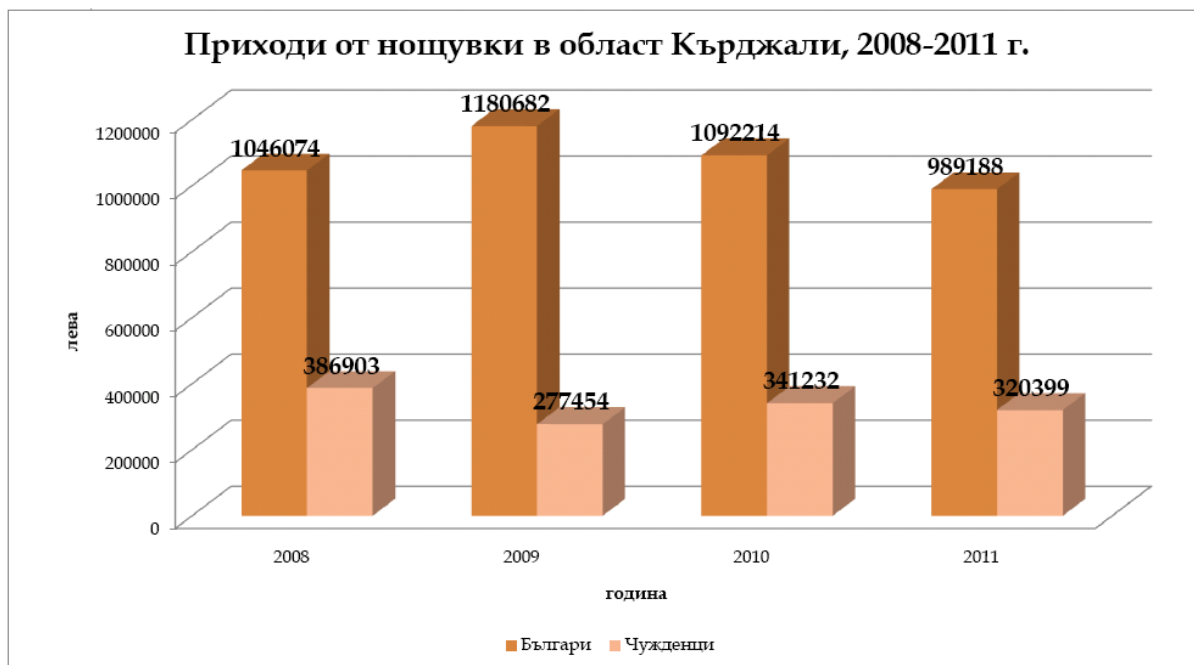
2.6.3. Финансови измерения на пазара

Въпреки лекото увеличение към 2009 г., през периода се наблюдава намаляване на приходите от нощувки на територията на област Кърджали. Намалението се наблюдава, както при приходите от нощувки на български туристи, така и от чуждестранни. През периода 2008-2011 г. обема на приходите от нощувки се движи между 1.3 и 1.5 млн. лева.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/ITI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

2.7. Атрактивност на туристическа дестинация област Кърджали

На базата на проведено през 2009 г. проучване по показател привлекателност на дестинацията, Кърджали заема едно от последните места сред областните градове в страната. Само 1.6 % от анкетираните лица са отговорили положително по отношение на областния град. Това според нас е абсолютно подценяване на дестинацията, предвид природните и антропогенни ресурси с които разполага областта. Интересен е и отговорът по отношение на посещаемостта на областните градове с цел туризъм. Тук Кърджали е на последно място, което означава, че градът не е разпознаваем от туристите като такава дестинация. Делът на желаещите да посетят града обаче

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

е по-голям е и града се нарежда непосредствено след Шумен. Въпреки това той остава на 20 място. По отношение на въпроса „кои са най-привлекателни градове като архитектура?“, Кърджали заема едно от последните места. Въпреки уникалния регионален музей, града заема незавидно място и по отношение на въпроса „най-привлекателни градове като музеи“. Това определено говори за слаба реклама и съответно разпознаваемост. Същите са резултатите и по отношение на въпросите свързани с привлекателността от гледна точка на културата и забавленията. Градът отсъства от класацията, свързана с посещения по делови поводи и по отношение на неговата пригоденост да приема изложби, конференции или конгреси.

Въпреки това област Кърджали разполага със значителен потенциал за повишаване на своята атрактивност, използвайки многобройните събития от културния и спортния си календар.

Язовирите „Кърджали“ и „Студен кладенец“, река Арда и нейните притоци предлагат условия за практикуване на отход, риболов и водни спортове. Всяка година, през м.май, се провежда регата "Арда и нейните язовири". Спускането започва от язовир Кърджали, минава през язовир "Студен кладенец" и завършва на стената на яз. "Ивайловград".

Областта е домакин и/или организатор на множество спортни прояви: Водомоторен спорт – Републикански турнир "Ангел Петров – Йошката", Национален туристически ученически събор „Да приобщим децата към туризма“, Гребен поход по яз. Кърджали, яз.Студен кладенец и яз.Ивайловград и колопоход, Национална Волейболна лига, Държавно първенство – Волейбол, Държавно първенство – Баскетбол, Държавно първенство – Бадминтон всички

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

възрасти, Държавно първенство – Тенис – деца, Държавно първенство – Кану-каяк всички възрасти, Републикански турнири по Бодибилдинг, Републикански турнири по Водна топка, Плажен волейбол – юноши и девойки, Плажен волейбол за мъже и жени от веригата „Бийч Мастърс“, Традиционен международен турнир по свободна борба.

Богатият културен календар на областта включва ежегодно честване на Международния ден на Земята, честване на Международния ден на музеите, Майски фестивал "Бъдеще с традиции – Кърджали 2013", Национален Етнофестивал „Кърджали – столица на толерантността“, „Мултикултурният град“, Фестивал на детското творчество „Петя Караколева“, Музикален фестивал „Нощта на Орфей“, Национален Тракийски събор, Международен фестивал на изкуствата „Перперикон“, Балкански фестивал на турския фолклор, Ежегоден фестивал „Терлика“, „Коко рок фест“, Европейски екологичен фестивал „Зелена вълна 21 век“, Събор на народното творчество в гр. Крумовград, традиционен панаир „Сеид баба“ и много други. Тези събития и разнообразяването им с нови биха могли да бъдат допълнителна атракция за туристите.

Единствените тарпани в България живеят в района на с.Сбор, община Крумовград. Свободно пасящите диви коне са докарани от Холандия и тяхната роля в природата е същата като преди хиляди години – да пасат дивата растителност и да възстановяват естествените екосистеми.

2.8. Анализ на туристическия маркетинг микс

2.8.1 Туристически продукти

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „ Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Антропогенните и природните туристически ресурси разположени на територията на област Кърджали имат голям потенциал свързан с създаването и предлагането на продукти в сферата на туризма. Към момента споменатите туристически ресурси, както показват и изследванията не са съчетани по подходящ начин. На територията на областта се предлагат туристически продукти свързани най-вече с културно-историческия туризъм, планинския туризъм, екотуризма, селския туризъм, религиозния туризъм и ловния и риболовния туризъм.

На базата на проведените социологически проучвания от страна на Министерството на икономиката, енергетиката и туризма става ясно, че област Кърджали разполага със значителен потенциал свързан с посещения в извън активния сезон, тъй като предлага възможности за практикуване на водещите в това отношение видове туризъм – селски, планински, културен и еко.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Фиг. 3. Видове практикуван туризъм извън активния сезон. Източник: МИЕТ

Извън активните сезони селския, планинския, културния и еко туризма се практикуват и като съчетание с друг вид туризъм. Както се вижда от представената по-долу схема, селският туризъм се съчетава особено успешно с планинския и еко туризъм, планинския с културен, а еко туризма с културния и планинския, като те ще са в основата на интегрирания туристически продукт на дестинацията.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Фиг.4. Съчетания между видовете туризъм. Източник: МИЕТ

Като цяло, по данни на Министерството на икономиката, енергетиката и туризма, селския туризъм, културния и еко туризма са сред първите пет видове туризъм практикуваните видове туризъм през лято 2010 г. от български граждани. На територията на дестинация област Кърджали има много добри условия за практикуването на селски, културен и еко туризъм, което е възможност за надграждане и диверсификация на предлаганите туристически услуги в рамките на областния туристически продукт. Отделно съществуват добри възможности за практикуване на риболов и екстремни спортове, който от своя страна се нарежда на 6 и 7 място сред видовете туризъм практикувани от български граждани през лятото на 2010 г.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Фиг.5. Видове практикувани видове туризъм през летният сезон. Източник: МИЕТ

Интересни са и данните за съчетаването между два вида туризъм. Дестинация област Кърджали дава възможност за практикуването на 5 комбинации от възможните първи 7. Това са – културен и еко, селски и еко, селски и друг, културен и друг и еко и друг.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Фиг. 6. Съчетания между практикуваните видове туризъм в България.
Източник: МИЕТ

Както се вижда от графиката, селския, културния и еко туризъм са с големи перспективи за привличане на чуждестранни туристи. Регионален туристически продукт на дестинация област Кърджали има за цел да предложи на туристите едно незабравимо приключение.

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Източник: МИЕТ

Следващата графика дава данни за удовлетвореността от почивка по видове туризъм. Както се вижда тук присъстват и трите вида туризъм, които се предлагат на територията на област Кърджали.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Източник: МИЕТ

Най-висока удовлетвореност чуждестранните туристи получават от природата на страната, взаимоотношенията с местните хора, настаняването, местната кухня и цени, а най-малка от състоянието на пътищата, трафика, достъпността за хора с увреждания и достъпността до туристическите забележителности. Профила на чуждестранния посетител по видове туризъм е представен на следващата схема. Точно към този тип туристи е насочен туристическия продукт на област Кърджали.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

КУЛТУРЕН

- Мъже - 54%, жени – 46%;
- 49% - 36-55 години, 36% - 15-35 г.;
- 73% - работещи, 20% - на ръководна длъжност; 68% - висшисти;
- Западна Европа (30%), Балканските държави (25%) и Русия (17%);
- 55% са били у нас и преди;

СПА/ БАЛНЕО

- Мъже - 46%, жени - 53%;
- 56% - между 36 и 55 години;
- 73% - работещи, 21% - на ръководна длъжност; 58% - висшисти;
- Балканите (38%), от Западна и Източна Европа (съотв. 23% и 22%);
- 67% са били у нас и преди;

ЕКО

- Мъже – 58%, жени – 42%;
- 49% - 36-55 години, 43% - 15-35 г.;
- 78% - работещи, 18% – на ръководна длъжност; висшисти – 70%;
- Великобритания (33%), Зап.Европа (24%), Балканите (19%), Русия (15%);
- 54% са били у нас и преди;

СЕЛСКИ

- Мъже – 56%, жени – 44%;
- 58% - 36-55 г., 30% - 15-35 г.;
- 72% - работещи, 20% - на ръководна длъжност; 64% - висшисти;
- Великобритания (39%), Балкански страни (24%), Западна Европа (19%);
- 57% са били у нас и преди;

Източник: МИЕТ

При разработването на бъдещи туристически продукти на дестинация област Кърджали ще бъдат взети и анализите получени от изследване проведено от МИЕТ, чийто основни изводи са представени в следващата таблица. Те ще бъде съобразени с основните характеристики по видове туризъм. Новите туристически продукти ще дадат възможност на област Кърджали да стане разпознаваема и да участва в подобен род анкети.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

КУЛТУРЕН

- Почивката е „приключенска“ (56%);
- Привлечени са от забележителностите, ниските цени и природата;
- 37% пристигат чрез туроператор;
- 73% са посетили 2 и повече места;
- Топ места – Несебър, Пловдив, София, Варна, Рилски манастир, Велико Търново

СПА/ БАЛНЕО

- Почивката е тип „антистрес“ (56%);
- Привлечени са от ниските цени (27%);
- 45% пристигат чрез туроператор;
- 94% са останали на едно място;
- Топ места - Огняново, Велинград, Златни пясъци, Девин, Баня, Сандански

ЕКО

- Почивката е „приключенска“ (75%);
- Привлечени са от природата;
- 60% пристигат чрез туроператор;
- 60% са посетили две и повече места;
- Топ места - Банско, Долен, Лещен, Бачково, Белица и Ковачевица

СЕЛСКИ

- Почивката е тип „релакс“ (53%);
- Привлечени са от природата и ниските цени;
- 45% пристигат чрез туроператор;
- 82% са били само на едно място;
- Топ места - Долен, Ковачевица, Добринище, Лещен, Бачково

Източник: МИЕТ

През лятото на 2010 г. посещението на исторически забележителности се нареждат, веднага след морския туризъм. Освен това територията на област Кърджали предлага много добри възможности за разходки из планински местности и почивки в селски къщи.

По отношение на предпочитанията към видовете туризъм сред българите, на челно място през лятото логично продължава да бъде морски туризъм. Въпреки това, на територията на област Кърджали, се практикуват 4 от 6-те най-предпочитани през лятото видове туризъм - културен, еко, селски и риболовен. Това в съчетание с останалите видове като лов и

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/ITI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

кулинарен туризъм, ще направят туристическите продукти още по привлекателни и предпочитани.

Източник: МИЕТ

2.8.2 Цени на туристическите продукти

Ценовите позиции на туристическия продукт на дестинация област Кърджали са разгледани в рамките на ценовите позиции на туристическия продукт на дестинация България. Много съществен фактор за развитието на туризма, респективно на туристическите дестинации, е платежоспособността на туристите, които ги посещават.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Разходи за почивката по видове туризъм

Вид туризъм	База:	Разходи:			Средна продължителност на почивката
		общо за всички пътуващи с общ бюджет	за цялата почивка на човек	на човек на ден	
селски туризъм	1321	148 лв.	63 лв.	27 лв.	2,5 дни
планински туризъм	888	255 лв.	109 лв.	42 лв.	2,7 дни
културен туризъм	816	240 лв.	118 лв.	46 лв.	2,8 дни
СПА / балнеоложки туризъм	497	416 лв.	216 лв.	57 лв.	4,4 дни
еко туризъм	470	228 лв.	96 лв.	38 лв.	2,8 дни
кулинарен туризъм	370	199 лв.	89 лв.	37 лв.	2,6 дни
морски туризъм	195	347 лв.	152 лв.	46 лв.	3,4 дни
приключенски туризъм	150	328 лв.	141 лв.	47 лв.	3,1 дни

Източник: МИЕТ

Според проведено проучване през 2010 г. от МИЕТ чуждестранните туристи избират почивка в България поради ниските цени и възможностите за съчетание с някакво приключение.

Според същото проучване чужденците използват услуги свързани с културен, еко и селски туризъм средно в продължение от 6.1 до 6.4 дни, при среден разход на човек на ден от 62 до 80 евро. Това прави туристическите продукти предлагани на територията на област Кърджали особено привлекателен за чужденците.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Данни за почивката	Вид специализиран туризъм			
	Културен	СПА/ балнео	Еко	Селски
База:	1692	1585	1509	1608
Средна продължителност на престоя	6,4 нощ.	6,7 нощ.	6,4 нощ.	6,1 нощ.
Среден разход на човек на ден	80 €	66 €	66 €	62 €
Среден разход на човек за цялата почивка	458 €	409 €	369 €	326 €
Среден разход за цялата почивка за всички пътували	914 €	803 €	769 €	665 €

Източник: МИЕТ

2.8.3 Дистрибуция на туристическите продукти

В основата на пазарната реализация на регионалния туристически продукт на дестинацията област Кърджали, стои неговото ефективно маркетингово позициониране, разработването на адекватни пазарна и рекламна стратегии, насочени към адекватните сегменти на туристическия пазар. За разлика от пласмента в сферата на материалното производство, при предлагане на туристически продукт каналът за реализация цели да "придвижи" потребителя към мястото на предоставяне на продукта. Каналите за реализация представляват съвкупност от организации и лица, участващи в реализацията на туристическите продукти от страна на потребителя. Участниците в канала за реализация са преди всичко посредници, като в туризма това са туристическите агенции, туроператори, специализирани посредници, национални и държавни агенции, консорциуми, различни договорни форми, резервационни системи.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Дистрибуционна система на регионален туристически продукт на дестинация област Кърджали

Участници в каналите за реализация на регионален туристически продукт на дестинация област Кърджали

Производител (доставчик) - краен клиент, две звена, които като комбинация са известни като форма на директна продажба. Продажбата може да се осъществи без предварителна резервация (заявка) от т.нар. случайни потребители (от англ. *Walk in customers*). Обикновено е практика и се използва за познати туристически обекти, от които туристът е останал доволен. В туристическата практика, този вид реализация не надхвърля 10-15% от общия обем продажби.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Туроператор: търговец на едро в сферата на туризма, който създава и продава директно или чрез посредници (туристически агенции) туристически пакети на крайния потребител.

Туристическа агенция: търговец на дребно, изпълнява основно посредническа функция, като *продава* срещу комисионна формирания от туроператора туристически пакет или отделни туристически услуги (самолетен билет, хотелска резервация, рента а кар) на крайния потребител.

Туристически посредник: Посредник, който може и да не притежава собствеността върху продавания продукт, но води търговски преговори от името и за сметка на собственика. Така например бюро за продажба на автобусни билети може да бъде и туристически брокер за хотелско настаняване, отдаване на коли под наем, организиране на туристически маршрути и др.

Други специализирани звена: това са посредници, специализирани в различни туристически дейности - представители на хотели, ресторанти, казина, заведения за развлечения и други. Обикновено те представляват интересите както на потребителя, така и на доставчиците на туристически продукти.

Национални, държавни и местни туристически агенции и сдружения: Тези структури, при правилно функциониране съдействат за повишаване на информираността за съответния туристически продукт (на национално, регионално, местно или браншово равнище), както и за увеличаване обема на реализираните продажби. В България такива функции изпълняват Агенцията по туризъм, Националният съвет по туризъм, общинските съвети на съответната община, консултативните съвети по въпросите на туризма.

Глобални системи за дистрибуция (GDS - Global Distribution Systems) възникнали първоначално в отговор на потребностите на въздушните превозвачи

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

постепенно разширяват обхвата си и към тях се присъединяват хотелиери, рент а кар компании, ресторантьори, звена за анимация. Това са системи за предоставяне на информация (графици, разписания, цени), резервация, маркетинг и продажби. По-значимите от тях са Galileo, Amadeus, Sabre, Worldspan. В България преобладава системата Amadeus.

Глобалните системи за дистрибуция съвместно с възможностите, предоставяни от новите технологии и Интернет са предпоставка за формиране на т.нар. *вертикални маркетингови системи (ВМС)*, при които се комбинират два или повече от етапите на канала за реализация под единно ръководство. Съществуват няколко вида:

Корпоративни ВМС при които всички последователни етапи, от производството до реализацията, са подчинени на едно ръководство. Предполагат директен канал за реализация, което означава, че е по силите на мощни туристически фирми (TUI, Neckermann).

Договорни ВМС: каналът за реализация се изгражда между независими участници на базата на договорни отношения. Негови разновидности са агентските съглашения и лицензионните съглашения (франчайзинг)

Управляеми ВМС системи, при които един от участниците има доминиращо положение. Координацията и последователността на придвижването на продукта се определят от размера и мощта на един от участниците в канала за реализация. Пример на такива ВМС е дейността на American Express, Thomas Cook.

Друга разновидност на каналите за реализация е *хоризонталната маркетингова система*. Тя възниква при обединяване на две или повече туристически фирми (от едно ниво) за съвместно усвояване на маркетинговите

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

възможности. Подобно сътрудничество може да има временен или постоянен характер.

2.8.4 Комуникация на туристическите продукти

Налагането на туристическа дестинация област Кърджали на вътрешния и международния пазари зависи пряко от планирането и провеждането на качествени комуникационни кампании сред потенциалните туристи, както и сред факторите, влияещи върху туристическия избор (турагенции, туроператори, туристически борси и т.н.). Туристическият продукт на област Кърджали е представен твърде слабо. Комуникационни дейности като реклама, връзки с обществеността (ПР), директен маркетинг, он-лайн реклама и др. са извършвани спорадично.

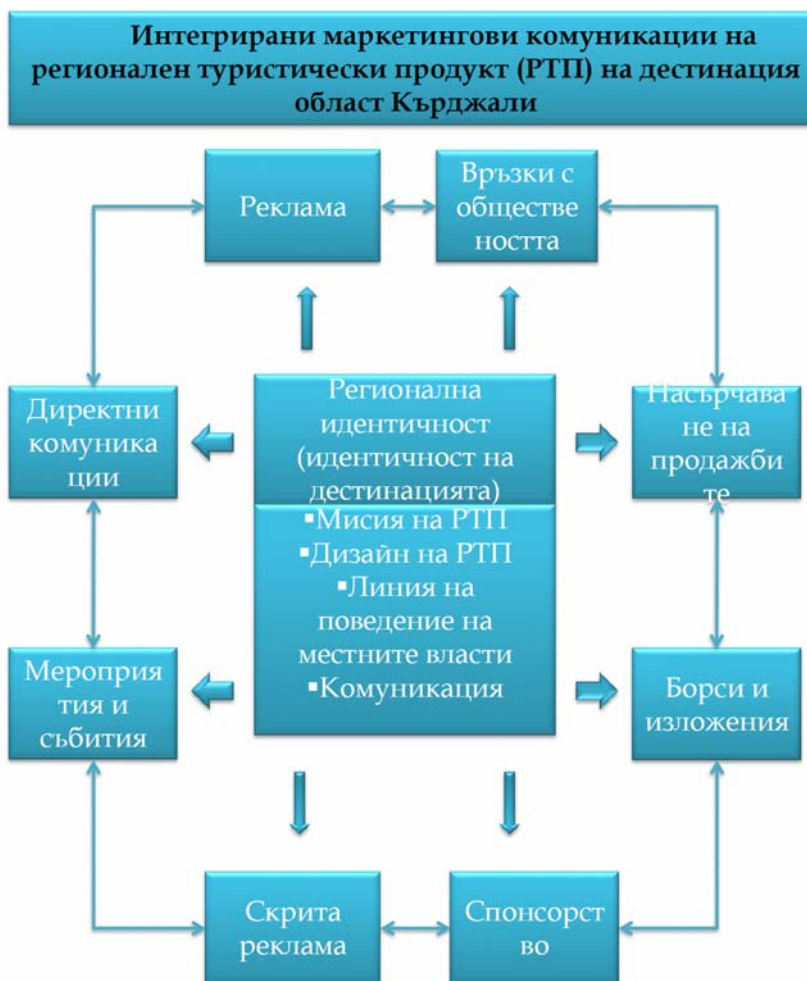
По-комплексно въздействие върху поведението на потенциалните туристи, техните нагласи и представи се постига чрез съгласуване на всички комуникационни мерки по форма и съдържание, за да се уеднаквят и утвърдят впечатленията, предизвикани от комуникацията, т.е. използва се енергийният ефект на интегрираните комуникации. Така се затвърдява споменът за посланието и се засилват предпочитанията към туристическата дестинация и нейния интегриран регионален туристически продукт. Интегрираните комуникации в туризма са свързани със: Съобразяване на цялостната комуникация с фирмените и маркетинговите цели, с регионалната идентичност, както и с еднозначно формулиране на комуникационните цели, съдържание и целеви групи туристи; Дефиниране на цели, съдържание и целеви групи за всеки от инструментите на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „ Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

комуникационната политика; Съгласуване по време и съдържание на отделните инструменти и визията на туристическата дестинация.

Инструменти на комуникационната политика на регионален туристически продукт на дестинация област Кърджали

Чрез тях дестинацията формира нагласи, очаквания и представи за предлаганите от нея продукти, услуги, марки, дестинации и т.н. Тук се включват:

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

регионалната идентичност на дестинацията, реклама, връзки с обществеността, насърчаване на продажбите, лични продажби, спонсорство и др.

- **Изграждане на регионална идентичност на дестинацията**

Регионална идентичност на дестинацията е основна предпоставка за просперитета ѝ. Най-общо може да се определи като специфичен и неподражаем образ на дестинацията, който да се наложи в съзнанието на потребителите, сътрудниците и търговци. Тя интегрира всички ефективни форми на комуникация, изграждащи положителен имидж.

Регионалната идентичност се състои от следните компоненти:

- *Мисия* на интегрирания регионален туристически продукт - водещи идеи, слоган, мото;
- *Дизайн* на интегрирания регионален туристически продукт - обхваща всички визуални елементи, използвани в туристическата дейност - марка, шрифт, цветове и т.н.;
- *Линия на поведение на местните власти* - включва убедителното и непротиворечиво поведение на всички отговорни за развитие на туризма в дестинацията спрямо партньори и клиенти;
- *Комуникация* - обхваща всички комуникационни мерки, насочени към избраните целеви групи, например привличане на потенциални туристи чрез каталози, проспекти и реклама; на партньори с помощта на насърчаване на продажбите, борси и изложения; на лидери на мнението чрез връзки с обществеността и т.н.

Достоверен и убедителен регионален профил може да се изгради, когато посочените елементи са съгласувани и взаимно се допълват. Значението на регионалната идентичност в сферата на туризма непрекъснато нараства вследствие

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

разрастването на туристическия пазар. Дефинираната и еднозначна регионална идентичност е предпоставка за създаване на положителен имидж на дестинацията, което е особено важно в туризма, тъй като преди покупката характеристиките на туристическата услуга не могат да бъдат проверени, освен това са взаимозаменяеми. По тази причина изграждането на регионална идентичност е стратегическа задача, която следва да се планира дългосрочно и да се съгласува с маркетинговата стратегия и маркетинговия инструментариум на дестинацията.

Основните комуникационни задачи, които стоят пред маркетинговата програма на туристическа дестинация област Кърджали, могат да се сведат до повишаване равнището на познатост на област Кърджали като туристическа дестинация, както у нас, така и в чужбина. Също така трябва да се изгради бранд на дестинация област Кърджали, който да спомогне за налагането на туристическия пазар. От значение е и създаването на лого и послание.

2.9. Тенденции в туризма¹¹

Търсенето на международния туристически продукт продължава придобитата от 2011-та година инерция, като броят на международните туристи е нараснал с 4,6%, достигайки 983 млн. в световен мащаб в сравнение с 940 млн. през 2010. Европа, която успява да привлече над половината туристи от цял свят, се превръща в най-бързо разрастващият се регион както в относителни стойности (+6% свързани с Азиатския и Тихоокеански регион), така и в абсолютни стойности (29 млн. повече туристи). Приходите от международен туризъм в световен мащаб през 2011 възлизат на 1,030 млрд. щ. д.

¹¹ МИЕТ, Акценти в туризма - Издание на Световната организация по туризъм за 2012 г.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

в сравнение с 2010, когато същите са 928 млрд. (+3.9% в реални стойности), което представлява нов рекорд в по-голямата част от дестинациите въпреки икономическите предизвикателства в много от генериращите пазари.

Настоящо развитие и перспективи

Според изданието “Световен туристически барометър” за 2012-та на Световната организация по туризъм (СОТ), броят на международните туристи е нараснал с 5% през първото четиримесечие на годината, което затвърждава започналата през 2010-та тенденция на растеж. Изготвените през месец януари 2012-та прогнози на СОТ сочат растеж от 3 - 4% на международните туристи за цялата година, като общият им брой се очаква да достигне за пръв път 1 млрд. през 2012г.

Дългосрочни тенденции

През последните шест десетилетия, туризмът е обект на продължаващо разширяване и диверсификация, което го превръща в един от най-бързо развиващите се сектори в световната икономика. Появата на множество нови дестинации представлява предизвикателство за традиционни дестинации като Европа и Северна Америка. Въпреки преживените трусове броят на международните туристи показва тенденция на постоянен растеж – от 227 млн. през 1980г. до 528 млн. през 1995г. и съответно 983 млн. през 2011г. Според наскоро осъвременената дългосрочна оценка на бъдещите тенденции в туризма на СОТ “Tourism Towards 2030”, броят на международните туристи в света в периода 2010 – 2030г. се очаква на нараства средно с 3.3% годишно. Това означава приблизително 43 млн. повече туристи всяка година, като очакванията до 2030г. са тази цифра да достигне 1,8 млрд. Тенденцията за по-

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

бърз растеж на новите икономически дестинации в сравнение с напредналите се очаква да се запази и в бъдеще. Очакванията за периода 2010-2030г. са новите икономики да удвоят растежа на международни туристи (+4.4% годишно) в сравнение с този на напредналите икономики (+2.2% годишно). Пазарният дял на новите икономики е нараснал от 30% през 1980г. до 47% през 2011г., като очакванията са той да достигне 57% през 2030г., което е еквивалент на 1 млрд. международни туристи.

Международният туризъм – ключов за развитието, просперитета и благополучието

Като международно търгувана услуга, туризмът е една от най-значимите търговски категории. Генерираните общи приходи от туризъм, включително пътнически транспорт надхвърлят 1.2 трлн. щ. д. или средно 3.4 млрд. на ден. Експортът на туризъм възлиза на 30% от световния експорт на търговски услуги и на 6% от общия експорт на стоки и услуги. В световен мащаб, в качеството си на експортна категория, туризмът се нарежда на четвърто място след износа на горива, химикали и храни.

Международни туристи

През 2011г., световният туризъм продължи съживяването си след неуспешните 2008 и 2009г., характеризиращи се с икономически трусове и сериозни политически промени в Близкия Изток и Северна Африка. В световен мащаб, през 2011г. броят на международните туристи е нараснал с 4.6% до 983 млн. в сравнение с 2010г., когато броят им е бил 940 млн. (6.4% растеж). В противовес на дългосрочната тенденция, напредналите икономики отбелязват по-висок растеж (+4.9%) от новите пазари (+4.3%), дължащ се до голяма степен на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

добрите резултати в Европа, както и на проблемите в Близкия Изток и Северна Африка. През 2011г. Европа и Азия и Тихоокеанският регион отбелязват най-голям ръст на туристи (+6% всеки). Растежът в Европа надхвърля очакванията въпреки икономическата нестабилност, докато през 2010г. броят на туристите в Азия и Тихоокеанския регион нараства с бавни темпове отчасти в резултат на спада на японския пазар.

Най-много пътувания със самолет и с цел отдих

През 2011г. туристите с цел отдих, почивка и ваканция представляват малко над половината от общия брой международни туристи (51% от 505 млн. пристигачи). Около 15% от международните туристи съобщават за пътуване по работа, докато 27% съобщават, че са пътували по други причини, като посещение на приятели и роднини. Малко над половината от пътуващите през 2011г. са пристигнали в своите дестинации с въздушен транспорт (51%), докато останалите (49%) са ползвали алтернативни форми на транспорт от които 41% шосеен, 2% железопътен и над 6% воден транспорт. Тенденцията е делът на въздушния транспорт постепенно да нараства.

Приходи от международен туризъм през 2011г., надхвърящи 1 трилион щатски долара

През 2011г, приходите от международен туризъм достигат рекордната цифра от 1.030 млрд. щ. д. (740 млрд. евро) в сравнение с 2010, когато същите възлизат на 699 млрд. евро. По региони, през 2011г. Северна и Южна Америка отбелязват най-голямо увеличение на приходите (+5.7%), следвани от Европа (+5.2%), Азия и Тихоокеанския регион (+4.4%) и Африка (+2.2%). Близкият Изток е единственият регион с отрицателен растеж (-14%). Европа има най-

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

голям дял от международните приходи от туризъм (45%), достигайки 463 млрд. щ.д. през 2011, следвана от Азия и Тихоокеанския регион (28% или 289 млрд. щ.д.), Северна и Южна Америка (19% или 199 млрд. щ.д.), Близкия Изток (4% или 46 млрд. щ.д.) и Африка (3% или 33 млрд. щ.д.).

Дългосрочни прогнози – Съществен потенциал за бъдещ растеж

Според дългосрочните перспективи и оценки на СОР за развитието на туризма в периода 2010-2030г., "UNWTO Tourism Towards 2030", броят на международните туристи в световен план се очаква да нараства средно с 3.3% годишно. Очакванията са растежът постепенно да намалява от 3.8% през 2011г. до 2.5% през 2030г. С този темп на растеж, очакванията през 2012г. са броят на международните туристи да надхвърли 1 млрд. и да достигне 1.8 млрд. през 2030г.

Класическият туризъм се явява, като естествен стремеж човек да излезе от урбанизираната жизнена среда и да отиде сред природата. Пеша или с превозно средство човек сам, или в компания отива в планината, равнината, край реките, езерата, моретата и океаните и търси здраве и вдъхновение от природните екосистеми. Основен акцент в тези пътувания е общуването със съхранената природна среда, автентичната атмосфера и кухня, запазените традиции, липсата на белези от урбанизация и екологична разруха.

Алтернативните форми на туризъм обединяват туристически пакети или отделни туристически услуги, които се определят като алтернатива на масовия туристически продукт по начин на предлагане, протичане и ангажирания човешки ресурс. Най-често той се развива сред общности от личности, обединени от общи ценностни нагласи и интереси.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Формите на алтернативен туризъм са твърде разнообразни. Такива са: селският, екологичният, планинският, приключенският (преходи с колело, на кон, със ски и снегоходки, спускане с лодки, гмуркане, проникване в неосветени пещери, преминаване на алпийски маршрути с водач) туризъм, а също така и тематичният туризъм - свързан с културно-историческото наследство, с езотеричното, религията, виното, традиционната кухня и музика, етнографията, традициите, обичаите и занаяти.

Особености на алтернативния туризъм.

- Алтернатива на стандартния, масовия туризъм като начин на протичане и философия;
- Алтернатива, като потребителски кръг - той интересува индивидуално пътуващите и организиранияте в малки и средно-големи групи хора (8-15 души), обединени от общи ценности, естетически или професионални интереси, очакващи да научат нещо в своите пътувания или ваканция;
- Алтернативен избор на доставчиците на туристически, увеселителни, познавателни или рекреационни услуги - това са преди всичко собственици на семейни хотели, къщи и стаи за гости, хижи, манастири, планински водачи и жокеи (конни водачи), производители на оригинални занаятчийски продукти, Държавни лесничейства, Държавни дивечоразвъдни станции, ловни сдружения, ловни и риболовни стопанства на физически и юридически лица и др.;
- Алтернатива като география, райони, в които се практикува - основно планинските и селски райони, без да се отричат и стойностните малки

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

хотели с човешки измерения и топло посрещане по българското Черноморие и Дунавското поречие;

- Алтернатива на пасивния консуматорски пакет от услуги - програмите включват разнообразни дейности и са насочени към изграждане на умения и познания, обучение и усъвършенстване на участниците, достигане до общочовешките и специфичните материални и духовни ценности;
- Алтернатива на социалния и икономическия упадък - този туризъм е носител на нови послания и надежди в общественото пространство и на нови идеи за утвърждаване на устойчиви модели за местно и регионално развитие, и издига в приоритет грижливото отношение към природата, традициите и интересите на местните общности.

Видове алтернативен туризъм:

- Екстремен туризъм - приключения и преходи със ски и снегоходки върху трудни планински или други терени; спускане със сал, с кану и каяк по буйни планински реки и потоци; сърфиране в бурно море и пр.;
- Велосипеден туризъм в планински райони и по шосейната мрежа на страната; конен туризъм с по-кратки или по-дълги и трудни маршрути, екстремно и стандартно катерене; спелеология; делтапланеризъм;
- Научно-изследователски пътувания свързани с опознавателни маршрути по геология, орнитология, ботаника, архитектура и археология, наблюдение на диви животни;
- Ловен туризъм и фототуризм, свързан с лова и дивите животни;

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- Религиозен туризъм свързан с посещение на манастири, оброчища и свещени места, участие в литийни шествия, честване на религиозни празници и обреди;
- Наблюдение и обучение в традиционни занаяти: бродерия, тъкачество, плетиво, керамика, дърворезба, леене на чанове и направа на музикални инструменти, грижи за домашните животните, включително, стригане, вчесване, хранене, поене, почистване, издояване и др.;
- Селски, винен и кулинарен туризъм;
- Пътувания, запознаващи с традиционния български календар и кухня.

2.10. SWOT матрица

Методологията на SWOT-анализа изисква първоначално да се разкрият силните и слабите страни, а също заплахите и възможностите, и след това да се установят връзките между тях, които по-нататък се използват при формулирането на стратегията за развитие на туризма в областта.

Примерният списък от характеристики и заключения, по които може да се състави представа за силните и слабите страни (вътрешната среда) и за възможностите и заплахите (външната среда), би могъл да изглежда по следния начин:

Силни страни в резултат от:

- благоприятно географско положение;
- наличие на разнообразни природно-туристически ресурси;
- богато културно-историческо наследство;

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „ Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- наличие на разнообразни като капацитет и вид средства за подслон;
- чиста и съхранена околна среда;
- добра изграденост на материалната база на туризма и инженерната инфраструктура;
- наличие на квалифицирана работна сила;
- наличие на деклариран интерес от страна на областната управа, общинските власти, бизнеса, НПО, социалните партньори и др. за развитието на туризма като стратегически приоритет;
- наличие на организации, активно ангажирани с местната туристическа индустрия и политика;
- развит мениджмънт на местните туристически фирми;
- конкурентни цени на предлаганите туристически услуги и др.

Слаби страни, дължащи се на:

- неблагоприятно географско положение;
- замърсени компоненти на околната среда;
- влошено състояние на материалната база на туризма, на базисната и специализираната техническа инфраструктура;
- недостатъчно развит мениджмънт на туристически фирми;
- липса на достатъчно квалифицирана работна сила;
- недобро взаимодействие и координация между заинтересованите страни в сферата на туризма в областта;
- уязвимост на местния туристически сектор от конкурентен натиск;
- изоставане в областта на информационните технологии и информационното обслужване на туристите;

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- недобро познаване на пазарната ситуация (вътрешен и международен туристически пазар);
- слаб маркетинг и реклама и др.

Възможности за:

- включване на областта в общ регионален туристически продукт;
- привличане на инвестиции за разширяване и подобряване на МТБ за развитието на туризма;
- ефективно използване на човешките ресурси за развитието на туризма;
- възможности за навлизането на нови пазари на туристически продукти и услуги след приемането на България като пълноправен член на ЕС.
- повишаване на административния и проектния капацитет на администрациите, фирмите и НПО за усвояване на средствата от еврофондовете по различните оперативни програми;
- подобряване на екологичната обстановка и урбанистичната среда в областта;
- увеличаване на разнообразието на предлаганите туристически продукти и услуги;
- създаване на съпътстващи продукти и услуги;
- възползване от относителната слабост на конкурентите;
- нарастване на туристическото търсене и др.

Заплахи от:

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- недостиг на финансови средства за подобряване на състоянието на техническата и екологичната инфраструктура;
- недостиг на финансови средства за модернизирание на МТБ на туризма и развитието на човешките ресурси;
- поява на нови конкуренти на местните туристически фирми и увеличаващ се външен конкурентен натиск;
- влошаване на инвестиционния климат и свиване на туристическия пазар;
- неблагоприятна политика на правителството;
- рецесия в икономическия цикъл;
- бюрократични спънки през местния бизнес и др.

Всяка от четирите части на списъка може да се допълни с още характеристики, които да отразяват конкретната ситуация, в която се намира развитието на туризма в областта.

След като е съставен списъкът на силните и слабите страни и на възможностите и заплахите, се разкриват взаимовръзките между тях, като за целта се използва следната матрица:

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Матрица I вид на SWOT анализ

Позитивно	Вътрешна среда		Негативно
	Силни страни (Strengths)	Слаби страни (Weaknesses)	
	Възможности (Opportunities)	Заплахи (Threats)	
	Външна среда		

Матрица II вид на SWOT анализ

	Полезно	Вредно
Вътрешна среда	Силни страни (Strengths)	Слаби страни (Weaknesses)
Външна среда	Възможности (Opportunities)	Заплахи (Threats)

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Силни страни	Слаби страни
Богато културно-историческо наследство и уникална природа с регионална и международна значимост	Липса на туризма като приоритет, заложен в областната стратегия за развитие
Наличие на живи традиции и автентичен фолклор – етнографско богатство и историческо наследство	Областта изпълнява функциите хинтерланд, подпомагащ туристическото развитие на южната част на българското черноморско крайбрежие.
Добри възможности за развитие на културно-исторически и екотуризъм туризъм	Липса на високо категорийни хотели
Красива и чиста околна среда	Слабо развита настанителна база в малките населени места
Благоприятен климат и географско положение	Почти никаква разпознаваемост на област Кърджали сред чуждестранните туристи
Гостоприемно местно население	Слаба реклама на областта като туристическа дестинация в интернет пространството; on-line резервации
Конкурентни цени на туристическите услуги	
Изключително ландшафтно разнообразие (с културно и природно значение)	Неразработени туристически пакети
	Липса на съоразения за достъп на

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

	<p>хора с увреждания в туристическите обекти</p> <p>Ниска степен на познатост на някои туристически продукти сред туроператорите, туристическите агенции и хората</p> <p>Предлаганите на вътрешния пазар стоки и услуги от туристически оператори от региона са изключително ограничени</p> <p>Незадоволително използване на възможностите на публично-частните партньорства с цел увеличаване на потенциала на Кърджали като туристическа дестинация</p> <p>Миграцията и загубата на традиции</p> <p>Липса на утвърдена национална политика за туризма в териториите, които не са центрове на тежък, индустриален</p> <p>Липса на адекватна програма за</p>
--	--

Този документ е създаден в рамките на Проект № В2.12.01/20.03.2012 Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“, който се осъществява с финансовата подкрепа на Програмата за ЕТС „Гърция-България 2007-2013“, съфинансиран от ЕФРР и националния бюджет на участващите страни. Цялата отговорност за съдържанието на настоящия документ е на Областна администрация - Кърджали и при никакви обстоятелства то не може да се счита, че този документ отразява официалното становище на Европейския съюз и Договарящия орган.

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

	селски туризъм Качеството на услугите в малките селища не е на необходимото ниво – „скара, бира – манастира“
Възможности	Заплахи
Наличие на богат туристически потенциал за разработване на атрактивни туристически пакети Възможности за увеличаване на туристическото участие както от ЕС, така и от други държави Възможност за НПО да създават връзките между обществения и бизнес-сектора за промоция на туризма Постоянните нови археологически открития Възможности за разнообразяване на туристическия продукт чрез специализирани услуги	Непълноценно използване на природните и антропогенни ресурси Изтичане на кадри от туризма в чужбина и към развитите туристически зони в Р България Силна външна конкуренция от другите области Ограничени средства от страна на държавата по отношение на археологическите разкопки Изоставане от новите информационни технологии и използването на Интернет Целенасочена държавна политика по отношение на развитието на туризма Незначителни инвестиции от страна

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Възможности за нови средства през следващия програмен период	на наши и чужди фондове и инвеститори
Подобряване на квалификацията и уменията на работещите в сферата на туризма	
Подобряване на суперструктурата и инфраструктурата обслужващи туризма	
Нарастване на дела на културно-историческия туризъм в световен мащаб	
Възможности за развитие на нови видове туризъм	

3. Стратегическа рамка

Стратегията за развитие на туризма в област Кърджали представлява целеви стратегически документ, в който са формулирани визията за развитие на туризма в областта, приоритетите, целите и мерките, необходими за постигането не само на желано, но и реалистично ниво на туристическия сектор. Тя трябва да очертае основните насоки пред планирането и

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

управлението на туризма в средносрочен и дългосрочен план, които да носят белезите на устойчивост и перспективност и в същото време да се използва като основа за разгръщането на съвременен и печеливш регионален продукт. Чрез този документ се цели преодоляването на сериозните проблеми и трудности при развитието на туризма в областта, разглеждан като елемент на регионалната икономика. В тази насока, настоящата стратегия стъпва на основата, формирана от всички досега разработени стратегии, политики, програми и оперативни планове на областно и общинско равнище, засягащи както регионалното развитие като цяло, така и отделните сфери от социално-икономическия живот в областта. Само чрез постигането на пълна функционална и пространствена интеграция на местната туристическа политика с икономическата, културната, инфраструктурната, екологичната, урбанистичната и аграрната политики, може да доведе до създаването на устойчив и печеливш туристически продукт, който да експонира и валоризира наличните природни и културни ценности. Усилията, чиито израз представлява стратегическия документ са насочени към създаване на условия за формирането на завършени и комплексни туристически продукти на основата на наличния рекреационен потенциал, адекватни туристическа инфраструктура и кадрово осигуряване, ефективен и активен маркетинг и управление.

3.1. Визия

Стратегическата рамка в настоящия документ очертава намеренията за постигане на желаното състояние на област Кърджали в сферата на туризма към

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

хоризонта на стратегическото планиране (2015 г.). Важен компонент на стратегическата рамка е *визията* за развитие на туризма в областта, която най-общо демонстрира обобщеното виждане на заинтересованите страни в сферата на туризма: управленци, специалисти, представителите на бизнеса, представителите на нестопанските организации, местната общност като цяло, за това как според тях трябва да изглежда туризма в областта в дългосрочен план. Визията в синтезиран вид дава отговор на няколко въпроса: «Къде искаме да отидем?», «Какво искаме да постигнем?», «Как ще познаем, че сме стигали до там?». От визията разбираме, как бихме искали да «видим» туризма в областта в «идеалния» му вид, след няколко (в случая след три) години.

Визията за развитието на туризма в област Кърджали е формулирана по следния начин:

ДА СЕ СЪЗДАДЕ И ПОДДЪРЖА ЕДИНЕН ОБРАЗ НА ОБЛАСТ КЪРДЖАЛИ КАТО ЕВРОПЕЙСКА ТУРИСТИЧЕСКА ДЕСТИНАЦИЯ С УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ И ПРЕДЛАГАНЕ НА ПРОДУКТИ НА АЛТЕРНАТИВНИЯ ТУРИЗЪМ.

Специфични елементи на визията са:

- Създаване на силна и конкурентноспособна туристическа индустрия в областта, която да бъде продуктивна за местната икономиката и местната общност;
- Развитие и поддържане на качествено туристическо предлагане в областта във всички аспекти: продукт, хора, услуги, информация, опит;

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- Създаване на туристическо предлагане на интегрирани туристически продукти и услуги, съчетали в себе си елементи от уникалността на културно-историческото наследство и разнообразните природни и биологични ресурси;
- Привличане на инвестиции в туризма, като средство за подпомагане на икономическия растеж в областта;
- Подпомагане на устойчивостта на местното икономическо развитие чрез мобилизиране и включване на общността в туристически дейности.

Реализирането на тази визия трябва да стане в условията на тясно взаимодействие и партньорство между местната общност като цяло, бизнес-субектите, структурите на гражданското общество, държавните и местните власти. То следва да се осъществи на базата на добре планирани стратегически цели, приоритети, мерки и конкретни действия, насочени към ефективно използване на местния потенциал и с привличането на средства от различните национални и Европейски програми и фондове.

Основните принципи, върху които се основава стратегическата рамка на развитието на туризма в област Кърджали са:

- Партньорство между всички институции, заинтересовани лица и структури на гражданското общество в процеса на реализиране на стратегическите намерения;
- Координация вътре в управленските звена и между тях на всички равнища, за постигане на очакваното състояние на развитието на туризма в областта към хоризонта на планирането;

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- Концентрация на усилията, човешките ресурси и финансовите средства за осъществяване на набелязаните в стратегията цели;
- Тясно обвързване и взаимозависимост на действията, заложен в различните приоритети и дейности за постигане на комплексен социално-икономически ефект и усилване на позитивните влияния от развитието на туризма в областта;
- Непрекъснат мониторинг и оценка на изпълнението на компонентите на стратегията, осигуряване на неотложна обратна връзка и внасяне на необходимите корекции и промени в процеса на непосредственото реализиране на стратегията.
- Отвореност за допълнения и адаптивност на стратегическите намерения и цели към бързо променящите се условия на средата, в която ще се реализира стратегията.

Ние виждаме степента на развитие на туризма в област Кърджали през 2015

г. като:

- Съвременен, динамично развиващ се сектор със самостоятелно значение и място в социално-икономическото развитие на региона ;
- Привлекателен за инвеститорите сектор с благоприятна бизнес-среда и с устойчиви темпове на икономически растеж;
- Съхранена и добре опазена чиста околна среда, в която местната общност използва ефективно наличните ресурси за развитието на специализирани видове туризъм;

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- Силно развита и подходяща за туризъм урбанистична среда и добре поддържана базисна инфраструктура (пътища, междуселищни връзки, обществен транспорт, паркинги, комуникации, канализация, водоснабдяване, улично осветление, сметосъбиране, снегочистване, вътрешен и междуселищен транспорт, здравно обслужване в близост до най-посещаваните туристически обекти и т.н.), отговаряща на потребностите на туриста;
- Дестинация без териториални диспропорции в потенциала си за развитие на туризма;
- Много добре развит капацитет и високо качество на голяма част от материално-техническата база за развитие на туризма, съответстваща на съвременните изисквания за комфорт на българския и международния турист;
- Висок професионален и личностен потенциал, квалификация и опит на човешките ресурси, работещи в сферата на туризма;
- Дестинация със силно развити информационни и комуникационни технологии, използвани в сферата на туризма;
- Пазарно добре сегментирани, разработени и предлагани с високо качество туристически продукти и услуги;
- Напълно изграден образ на областта като цялостна туристическа дестинация, предлагаща продукти на алтернативния туризъм, със собствена “идентифицирана марка”;
- Високо организирана, добре работеща и с висока ефективност рекламана политика на областта на българския и международния

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

туристически пазари чрез участие в национални туристически борси, международни туристически изложения, чрез директен маркетинг и др.;

- Развит социален капитал на базата на ефективното взаимодействие и изградените публично-частни партньорства между заинтересованите страни в сферата на туризма в областта;
- Добре развити и непрекъснато взаимодействащи си с туризма съпътстващи елементи и услуги на близките до туризма сектори;
- Изграден механизъм и регламент на взаимодействие между държавната и местната власт и страните, изпълняващи различни туристически дейности;
- Устойчивост на постигнатите резултати от реализираните на територията на областта програми и проекти;
- Много добро взаимодействие и координация между общините за реализация на общи инициативи в туристическия сектор;
- Оптимално разработени и функциониращи стратегически документи за развитие на туризма;
- Силно развит и добре структуриран и сегментиран пазар на туризма в областта;
- Изградена и ефективно работеща система за мониторинг на индикаторите за устойчиво развитие на туризма и неговите въздействия в областта;
- Близостта до големия туристически пазар на Южното Черноморие позволява включването на областта в общ регионален

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

туристически продукт с акценти върху културно-историческия, екологичния и селския туризъм;

- Приключен процес на приватизация в туризма и силен инвеститорския интерес към някои от общините в областта, в които има атрактивна инвестиционна среда.
- Разработена и функционираща дългосрочна програма в областта и общините за повишаване капацитета за усвояване на средствата от структурните фондове на ЕС;
- Разработени и реализирани проекти за „валоризиране“ на природното и културно-историческото наследство в областта включеност в националния културен календар на значимите културни прояви от областта, разработени и реализирани проекти за популяризиране в страната и чужбина на атрактивните природни обекти и културните традиции в областта, за превръщането им в туристически продукт;
- Създадена и ефективно работеща регионална туристическа асоциация, обединяваща усилията на всички организации и институции, заинтересовани от развитието на туризма в областта;
- Изградени и оптимално функциониращи партньорски мрежи на заинтересованите страни от областта с международни и български туристически организации;
- Реализирани устойчиви проекти за цялостно информационно обслужване на туристите, чрез внедряване на съвременни информационни технологии (специализирани информационни

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

системи в туризма, интернет-базирани резервационни системи и др.);

- Разработен оптимално функциониращ цифров кадастър и актуални устройствени планове за цялата територия на областта и населените места, с цел ефективно управление на туризма и свързаните с него сфери в областта и общините в нея.

3.2. Мисия

Област Кърджали трябва да има жизнеспособен туристически сектор, тъй като разполага с уникално културно-историческо и природно богатство. То има огромен туристически потенциал, чието целенасочено управление от страна на местната власт и частния сектор, може да допринесе за икономическото развитие на региона и превръщането на туризма в приоритетен отрасъл. Мисията на туризма в област Кърджали е да се превърне от алтернатива в източник на икономически растеж и социално развитие; да развива положителни нагласи и познания в местните общности към опазване на потенциала на туристическите ресурси (биологично разнообразие и културно – историческо наследство); да бъде алтернативен източник на доходи и заетост за местното население и нова възможност за насърчаване на стопанската инициатива; да привлича български и чуждестранни туристи с добри финансови възможности и за по – дълги времеви периоди през цялата година; да осигури на района конкурентни предимства в развиването на селски, екологичен, фолклорен, ловен и културно-познавателен туризъм; да насочва инфраструктурното развитие към подобряване на качеството на

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

туристическото предлагане; да продължава и развива поминъци, щадящи околната среда и участващи във формирането на туристическия продукт. Чрез разнообразяването на туристическия продукт и превръщането на туризма в отрасъл с целогодишна заетост ще се подпомогне устойчивия стопански растеж, разкриването на нови работни места, повишаване благосъстоянието на хората, опознаването на културно-историческо наследство в региона и разбирателството между хората и ще спомогне за съживяване на традиции и практики, които са заплашени от забравя.

3.3. Цели и приоритетни области

Постигането на визията ще бъде осъществено чрез реализацията и изпълнението на следните стратегически цели и мерки:

1. Да се създаде и поддържа позитивен и привлекателен образ на област Кърджали като предпочитана и желана туристическа дестинация

Мярка 1 към цел 1. Повишаване на общата информираност на региона и неговите туристически ресурси

Мярка 2 към цел 1. Активно позициониране на туристическите продукти на „дестинация област Кърджали“ на националния и международния туристически пазари

Мярка 3 към цел 1. Маркетинг и реклама, въвеждане на комуникационна програма за популяризиране на туристическия продукт и на дестинацията като цяло

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Мярка 4 към цел 1. Повишаване на капацитета на човешките ресурси ангажирани в сферата на туризма в областта

2. Да се подобри туристическата инфраструктура на областно и общинско ниво

Мярка 1 към цел 2. Ремонт и реконструкция на пътната инфраструктура, свързваща туристически обекти в рамките на областта и общините.

Мярка 2 към цел 2. Изграждане/реконструкция на базата за провеждане на културни мероприятия (концертни зали, изложбени зали, сцени и т.н.).

Мярка 3 към цел 2. Адаптиране на туристическата инфраструктура за нуждите на хората с увреждания, изграждане на парапети, рампи и др.

Мярка 4 към цел 2. Изграждане, облагородяване и поддържане на адекватна допълваща инфраструктура, необходима за туристическия бизнес и за задоволяване на потребностите на туристите (туристически пътеки и алеи, места за пикник, указателни табели, посетителски информационни центрове, детски площадки, съоръжения за отдих и спорт с нестопанска цел,

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

паркинги, тротоари, зелени площи, тоалетни, осветление, малки съоръжения за събиране на отпадъци и др.).

Мярка 5 към цел 2. Създаване на ефективни устройствени модели за валоризация и капитализация на туристическите ресурси в областта

3. Разработване на интегриран туристически продукт

Мярка 1 към цел 3. Проучване и типологизация на туристическите ресурси

Мярка 2 към цел 3. Разработване на интегриран туристически продукт и тематични акценти

Мярка 3 към цел 3. Осигуряване на необходимите условия за експлоатация на интегрирания туристически продукт

Въз основа на проведения ситуационен анализ и откритите силни и слаби страни, възможности и заплахи, както и на тенденциите в развитието на туризма, като приоритетни области трябва да бъдат развивани следните видове туризъм:

➤ Културно-исторически

Настоящото становище за развитието на културно-историческия туризъм в България се основава върху разбирането за същността му като «пътувания, чиято основна или съпътстваща цел е посещение на обекти и прояви, чиято културно-историческа ценност ги е превърнала в част от

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

културното наследство на дадена общност». Важна особеност на културно-историческия туризъм според тази дефиниция е допускането, че посещението на културно-исторически обекти и прояви, свързани с културното наследство не е непременно основен мотив за пътуване. В този контекст културно-историческият туризъм рядко се провежда в «чист» вид и най-често се комбинира с други традиционни и специализирани видове туризъм. Тази съществена особеност разкрива възможностите за повишаване на ефективността на националния туризъм и в частност на регионалния туризъм в област Кърджали чрез развитие на културно-исторически туризъм – чрез усвояване и интегриране на културно-историческите ресурси в регионалния туристически продукт и разработването на тази основа на национален туристически бранд България.

➤ Екотуризъм

Екотуризмът се определя като форма на туризъм, основана на природата. През деветдесетте години на 20 век неправителствени организации, експерти и академични среди му обърнаха особено внимание и като инструмент за устойчиво развитие. В резултат на това терминът екотуризъм се използва от една страна, като понятие, отнасящо се до принципите на устойчиво развитие, а от друга, за описване на един специфичен пазарен сегмент на туризма. Този вид туризъм представлява “Отговорно двупосочно пътуване до места и райони със запазена и атрактивна природа, и посещения на обекти в тях, с цел емоционално, информационно и културно обогатяване, и укрепване на здравето, при съблюдаване на мерки, и активно участие в дейности по съхраняване на природното и евентуално културното наследство,

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013”
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013” съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

и по осигуряване на социално-икономическото благополучие, и утвърждаване на идентичността на местните общности”. Първостепенен обект на екотуризма са природните екосистеми и пейзажа, като уязвим комплекс, който включва атрактивни природни образувания и биологични видове, които се характеризират с особена привлекателност и осигуряват емоционалното преживяване на посетителите. Основен фактор за тези пътувания е потребността от контакт с дива природа и престой в неурбанизирана среда като противовес на съвременния начин на живот в градовете. Екотуризмът съдържа също важни елементи на природозащитно образование, интерпретация на природното и културно наследство и съответства на всички форми на устойчив туризъм. Екотуризмът се подчинява на концепцията за устойчиво развитие, като съблюдава капацитета на ресурсите и осигурява защитата им от негативното туристическо влияние. Освен това той стимулира местната икономика чрез потребление на стоки и услуги от местни предприемачи и подкрепа на екологични проекти и инициативи.

➤ Селски туризъм

Селският туризъм обхваща всички туристически дейности, развивани на село. Основното е алтернативните среда и пространство, които той предлага. Тук се включват пътуването и транзитното преминаване през селските местности с кола, велосипеди, лодка, кон, а също и престой в селска къща. Селският туризъм се свързва както с посещение на селски местности, така и с възможност за провеждане на определена научно-изследователска дейност, свързана с хоби или професия. Определението включва и всичко, свързано със селскостопанското обкръжение, с определени събития, празници, музеи,

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № B2.12.01/20.03.2012

посветени на производството на селскостопански продукти и с традициите и обичаите в тази област; също и формите на туризъм, които са директно свързани с една ферма, независимо дали е престой, просто минаване с обяд, някакви развлечения или еднократно пътешествие. Търсенето на този туризъм е характерно за високо урбанизираните страни и се развива поради желанието за връщане назад към природата, поради факта, че дава възможност на много хора без да изразходват големи средства да се докоснат до природата в нейния и първичен вид или пък в селска среда да открият непознати занаяти, интересни атракции, гастрономия, нови форми на култура. Чрез селския туризъм се търси изход от все по-застрашителната практика на масовия туризъм, който е изцяло икономически ориентиран и в голяма степен пренебрегва екологичните, социални и морални ценности. Счита се, селският туризъм има съществено предимство, защото не вреди на околната среда и същевременно допринася за регионално развитие. При него се дава възможност за използване на съществуващ леглови фонд, с което се съкращават инвестиционните разходи и се предотвратява заемаването на горски и пасищни площи. Прекарването на почивка в подобни райони с ниска гъстота на туристопотоците дава възможност туристическите обекти да се разпределят по-равномерно върху територията.

➤ Религиозен туризъм

Религиозният туризъм е вид алтернативен туризъм, който е свързан с посещение на различни култови обекти, провокирано от религиозните и духовни потребности на пътуващите. В по-широк смисъл към религиозния туризъм с известна степен на условност могат да се отнесат всички пътувания,

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по
оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-
2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

свързани с посещения на култови обекти, независимо от мотивацията на пътуващите. Религиозният туризъм, и по-точно първоначалните му форми (поклонническите пътувания), обикновено се определя като един от най-старите видове туризъм. Независимо от това той получава своето обществено признание и се превръща в обект на научен интерес едва през последните три десетилетия. Мотивите при религиозния туризъм могат да са разнообразни. Обикновено по-голямата част от участниците са подтикнати от чисто религиозни подбуди. Но манастирите и останалите религиозни обекти са и своеобразни културни центрове с интересна архитектура, иконописи, дърворезба и други произведения на изкуството. Поради това те представляват интерес и за нерелигиозни туристи, както и за туристи от други религии, проявяващи интерес към културата и изкуството. Освен това много от религиозните обекти са свързани с различни исторически събития, съхраняват разнообразни исторически и културни реликви като оригинални ръкописи, документи, различни принадлежности и други. Интерес за туристите представляват не само сградите с тяхната специфична архитектура, историческа и културно-познавателна стойност, но и различни ценни предмети, както и мощи на светци, които обикновено се съхраняват в религиозните храмове. Обект на посещение могат да бъдат и някои местности, смятани за свещени, или на които се предава определено религиозно значение, както и аязмите – извори, считани за лечебни, при които се е събирало населението.

➤ Ловен и риболовен туризъм

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Една от най-древните дейности на човека е ловът и риболовът. От лов на дивеч за изхранване и облекло, той се превръща в спорт, а най-модерните и безобидни форми на лов са фотоловът и фотосафарито. Географското разположение, релефът, климатът, почвеното плодородие, водните ресурси и другите природни условия на България и в частност на област Кърджали са предпоставки, които обуславят наличието на изключително богато и разнообразно флористично и фаунистично богатство, на запазена дива природа и впечатляващи с красотата и силата си дивечови и рибни популации. Практикуването на ловен и риболовен туризъм предоставя и неповторими преживявания на туристите. Те стават истински приятели на уникалната природа.

3.4. Очаквани общи резултати

- Увеличаване на посещенията на туристи от Европейския съюз до 2015 г. с 30 %
- Увеличаване на посещенията на чуждестранни туристи от европейските страни, които не са членки на Европейския съюз, до 2015 г. с 30%.
- Увеличаване на посещенията с преспиване на български туристи до 2015 г. с 20%.
- Увеличаване на посещенията с преспиване на чуждестранните туристи до 2015 г. с 20%.
- Повишаване на среднодневните приходи от един турист (български/чуждестранен).

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- Устойчивост в задържането на туристите на територията на област
Кърджали за повече от един или два дни
- Увеличаване на лоялността на туристите към дестинация област
Кърджали, измерена като повторни и последващи посещения на дестинацията.
- Повишаване с 50% на приходите от един турист в реално изражение към края на плановия период.

3.5. Целеви пазари

От една страна като целеви пазари могат да бъдат приети жителите на страната, а от друга те могат да бъдат съобразени с генериращите пазари за Р България. Към момента според МИЕТ, Р България има 10 генериращи пазара: Германия, Великобритания, Русия, Швеция, Чехия, Украйна, Турция, Гърция, Румъния и Сърбия.

3.6. Индикатори за изпълнение

Индикаторите за изпълнение спадат към системата за стратегически контрол, която съдържа четири основни елемента. Първият от тях включва определянето на тези индикатори, по които ще се извършва оценка на реализацията на стратегията. Обикновено тези индикатори са пряко свързани с избраната за реализиране стратегия. Приема се, че има няколко важни групи индикатори, по които се констатира състоянието на развитието на туризма. Такива групи индикатори са:

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

- индикатори за ефективност;
- индикатори за използване на човешките ресурси;
- индикатори, характеризиращи състоянието на външната среда;
- индикатори, характеризиращи вътрешно-организационните процеси в местните туристически организации.

Системата от критерии и индикатори, по които се извършват наблюденията и контролът върху изпълнението на стратегията трябва да отговаря на следните по-важни изисквания:

- лимитираност – количеството на индикатори трябва да бъде ограничено;
- измеримост – трябва да съществуват методики, позволяващи да се измери всеки индикатор;
- всеобхватност – индикатори трябва да отразяват всички основни аспекти в развитието на туризма;
- информационна осигуреност – трябва да съществува и да бъде достъпна информация за всички индикатори.

Изборът на индикатори за контрол сам по себе си представлява задача със стратегическо значение, тъй като от това ще зависи оценката дали реалистично е разработена стратегията и дали тя успешно се изпълнява. При избора на индикатори за стратегически контрол те трябва да се подредят по приоритети, за да може да се направи еднозначен извод в случай, че по едни индикатори се констатира проблеми при реализацията на стратегията, а по други индикатори – че нейното изпълнение върви безпроблемно. Освен това е важно при избора на индикатори да се отчитат времевите хоризонти. За целта трябва да има съподчинение (субординация) във времето между индикаторите, по които се

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

оценява напредъка по отношение на средносрочните и дългосрочните цели на развитието на туризма. Това е така, защото постигането на положителен резултат в дадена проблемна област може да изисква преди това да се постигне резултат в друга проблемна област. Друга важно изискване е индикатори за стратегически контрол да отразяват структурата на интересите на отделните заинтересовани групи и лица от развитието на туризма и доколко се постига подържане на баланса на интереси между тези групи и лица.

Система за измерване и проследяване на параметрите. Вторият важен елемент на стратегическия контрол е създаването на система за измерване и проследяване на състоянието на индикаторите за контрол. Това е трудна и отговорна задача, тъй като най-често измерването им не е никак просто. Например сериозни трудности възникват при измерването на интегралния ефект от реализацията на стратегията. Често резултатите по отделни дейности лесно може да се измери, но е трудно да се измери комплексното им влияние.

Сравняване и оценка на постигнатите резултати. Третият елемент от системата за стратегически контрол включва сравняване на състоянието на индикаторите на контрола с тяхното желано състояние. При такова сравняване са възможни три ситуации:

- реалното състояние е по-добро от желаното състояние;
- реалното състояние съответства на желаното състояние;
- реалното състояние е по-лошо от желаното състояние.

Четвъртият, последен елемент на стратегическия контрол, е **оценка на резултата от сравнението и вземане на решения за корекции**. Ако реалното състояние съответства на желаното състояние, обикновено се взема решение

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

нищо да не се коригира. Когато реалното състояние е по-добро от желаното може да се увеличи стойността на параметъра за желаното състояние, в случай, че това не противоречи на дългосрочните цели, поставени пред развитието на туризма в областта. Когато реалното състояние на параметъра за контрол е по-лошо от желаното състояние, трябва да се разкрият причините за това отклонение и при необходимост да се внесат корекции в набелязаните средства за постигане на целите или да се коригират самите цели.

Извършване на корекции. Извършването на корекции става обикновено по следната схема. Първо се преразглеждат *параметрите* на стратегическия контрол. Целта е да се изясни доколко избраните параметри за контрол и определеното за тях желано състояние съответстват на дългосрочните цели в развитието на туризма и на разработената стратегия за тяхното постигане. Ако се открие противоречие, се пристъпва към коригиране на параметрите. Ако параметрите на контрола не противоречат на целите и стратегията, трябва да се преразгледат *поставените цели*. В такъв случай се сравняват поставените цели с текущото състояние на средата, в която протича развитието на туризма. Възможно е да се констатира, че настъпилите изменения в условията на средата правят невъзможно достигането на поставените цели. В такъв случай целите трябва да бъдат коригирани. Ако обаче се установи, че средата позволява да се реализират поставените цели, тогава се пристъпва към коригиране на *стратегията* и преди всичко на набелязаните в нея средства (мерки и дейности) за постигане на целите. Преразглеждането на стратегията се прави с цел да се изясни дали настъпилите изменения в средата правят невъзможно реализирането на стратегията и постигането на целите. Ако се установи, че това е така, трябва да се коригира стратегията, а ако не – трябва да се търсят

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

причините в набеязаните мерки и конкретни действия, в информационното обезпечаване или в начина, по който се извършва реализацията на стратегията. Възможно е да се окаже, че в тези области не се констатира слабости и в такъв случай трябва да се изясни дали е достатъчен капацитетът на служителите, ангажирани с изпълнението на стратегията, дали те са мотивирани в своята работа и т.н.

4. План за развитие на туризма

Дейност 1 - Популяризиране на логото и слогана на областта

Дейност 2 - Изготвяне на ефектни печатни материали, съобразени с местните сравнителни предимства: брошура на дестинацията, справочник на туриста, карта на дестинацията, с включени маршрути

Дейност 3 - Изготвяне на цифрови мултимедиини продукти, които са пригодени за вграждане в интернет страниците на общините в областта: цифрова туристическа карта за „вграждане“ в уебсайта на общините, цифров каталог със снимки на туристическите обекти. Същите следва да бъдат адаптирани към технологичните платформи на интернет страниците на трите общини, формиращи целевият регион на дейността;

Дейност 4 - Рекламни филми за дестинацията

Дейност 5 – Участие на национални и международни борси

Дейност 6 – Разработване на интерактивен геопортал с резервационна система

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/ITI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Дейност 7 – Маркетингово проучване на ИТП

Дейност 8 – Разработване на ИТП

Дейност 9 – Организиране на експедиентски пътувания

Дейност 10 – Определяне на приоритетни пътища за ремонт и реконструкция – създаване на технически дейности

Дейност 11 – Представяне на автентични български занаяти

Дейност 12 – Провеждане на ежегодни емпирични проучвания за изучаване на нуждите и потребностите на туристите и измерване на тяхната потребителска удовлетвореност

Дейност 13 – Разработване на нови тематични маршрути

Дейност 14 – Създаване на структура за поддържане и почистване на туристическите обекти

Дейност 15 – Участие в квалификационни курсове с цел повишаване на капацитета за човешките ресурси в сферата на туризма на областта

Дейност 16 – Инсталиране система от информационни електронни терминали

Дейност 17 – Участие на музеите, като водещи организации или като партньори в разработването и реализирането на проекти в сферата на туризма

Дейност 18 – Създаване на туристически информационни центрове по общини и добра координация между тях

Дейност 19 – Финансиране и провеждане на археологически разкопки и научни изследвания на културно-исторически паметници с туристически потенциал

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „ Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

Дейност 20 – Изграждане, ремонт и експониране на музеи и музейни сбирки

5. График на плана

Поради завършването на плановия период 2007-2013 г. и започването на нов (2014-2020 г. - по време на действие на стратегията), графикът на плана ще бъде съобразен с конкретните възможности за финансиране до 2015 г.

6. Финансиране

Финансирането на дейностите заложи в плана за развитие на туризма следва да се осъществяват чрез средства от оперативните програми или чрез директно финансиране от европейски или световни институции.

7. Изпълнение и мониторинг

Системата за наблюдение и контрол (мониторинг) върху изпълнението на стратегията е изключително важен инструмент на стратегическото планиране. С тези функции е целесъобразно да бъде натоварена специално създадена група за мониторинг, в чийто състав да бъдат включени представители на всички заинтересовани страни в развитието на туризма. В правомощията на групата за мониторинг влизат наблюдение върху хода на изпълнение на стратегията и плана за действие и изготвяне на ежегоден доклад за развитие за постиженията и проблемите, свързани с изпълнението на стратегията. Констатациите и препоръките в тези ежегодни доклади служат за

European Territorial Cooperation Programme "Greece - Bulgaria 2007-2013"
The Programme is co-funded by the ERDF and by national funds of the participating countries

Програма за европейско териториално сътрудничество „Гърция – България 2007-2013“
Програмата е съфинансирана от ЕФРР и национално съфинансирана от участващите държави

Проект "Съвместна туристическа инициатива/JTI-TARGET", одобрен за финансиране по оперативна програма за Европейско териториално сътрудничество „Гърция-България 2007-2013“ съгласно сключен Договор № В2.12.01/20.03.2012

основа при вземането на решения от страна на областната управа и общинските власти.

Актуализацията на стратегията и плана за действие трябва да се извършва в съответствие с приетите стратегически документи на по-високите териториални равнища, но с отчитането на местните особености и настъпилите промени в социално-икономическата среда. Процесът на актуализация се организира на основата на постъпилата аналитична информация от страна на групата за координация и групата за мониторинг. Актуализираните стратегия и план за действие се одобряват от областната и общинските администрации, като за взетите решения се информират всички заинтересовани страни.